

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE KAPALIÇARŞI

İnci DİLAVEROĞLU

DOKTORA TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Danışman

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

Ağustos, 2021

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE KAPALIÇARŞI

İnci DİLAVEROĞLU tarafından hazırlanan tez çalışması 11.08.2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi Programı **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN
Yıldız Teknik Üniversitesi
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN, Danışman
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim NUMAN, Üye
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Doç. Dr. Işıl ÇOKUĞRAŞ BAĞDATLIOĞLU, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ayla ANTEL, Üye
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üye Zafer SAĞDIÇ, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Danışmanım Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARIAN sorumluluğunda tarafımcı hazırlanan “Tarihsel Süreç İçerisinde Kapalıçarşı” başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

İnci DİLAVEROĞLU



Aileme

ve

biricik eşime

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez çalışmamın başından beri bana bilgi ve tecrübesi ile yol gösteren, bu yolculuğu benim için kolaylaştıran kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian'a minnetlerimi sunar; tez izleme süreçlerinde değerli katkılarından dolayı Prof. Dr. İbrahim Numan, Prof. Dr. Berrin Alper ve Doç. Dr. Işıl Çokuğraş Bağdatlıoğlu'na teşekkür ederim.

Tez kapsamında değerlendirdiğim bilgi, belge ve verilerin temininde bana yardımcı olan İstanbul I Numaralı Yenileme Alanları KVKBK Müdürlüğü ve İ.B.B. Planlama Müdürlüğü yetkililerine, oradaki mesai arkadaşlarıma, ve Ütopya Mimarlık'a da teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmaya başladığım andan, tezi teslim edinceye kadar geçen uzun zaman aralığında hayatımda birçok köklü değişiklik oldu. Kimisinin üzüntüsüyle başetmeye çalıştığım, kimisinin varlığı ile avunduğum iyi, kötü her anımda beni yalnız bırakmayan, desteğine hep dayandığım sevgili eşim Erkan Dilaveroğlu'na ve gösterdikleri yaşlarından büyük sabır ve anlayış için yavrularım, en kıymetlilerim Harun, Hüdanur ve Asaf'a ne kadar minnet duysam, varlıkları için ne kadar şükretsem azdır.

Maddi manevi desteklerini hep yanımda hissettiğim canım kardeşlerime de teşekkür ederken; bugünlere gelmemde sonsuz emek sahibi olan sevgili anneciğim ile babacığımıza duyduğum derin özlemi de ifade etmesem eksik kalır.

Son olarak, doktora eğitim hayatım boyunca beni hep motive eden, bana yardımcı olan kardeşim, arkadaşım Mücella Ateş'e ve onunla beraber kıymetli arkadaşlarım ile üzerimde emeği geçen herkese teşekkürü de bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ	vii
TABLO LİSTESİ	xi
HARİTA LİSTESİ	xii
ÖZET	xiv
ABSTRACT	xvi
1 GİRİŞ	1
1.1 Literatür Özeti.....	3
1.2 Tezin Amacı	4
1.3 Hipotez	7
2 ÇARŞI KAVRAMI VE TARİHTE ÇARŞI ÖRNEKLERİ	8
2.1 Çarşı Kavramı.....	8
2.2 Tarihte Çarşı Örnekleri ve Ticaret.....	16
2.2.1 İlkçağ'da Ticaret Mekanları	17
2.2.2 Antik Yunan ve Roma'da Çarşı	19
2.2.3 Orta Çağ Avrupası'nda Ticaret.....	29
2.2.4 İslamiyet Öncesi Orta Asya'da Çarşı ve Pazar	32
2.2.5 İslam Kültüründe Çarşı.....	36
2.2.6 Türk İslam Şehirlerinde Ticaret Alanları ve Çarşı	41
2.2.7 Osmanlı'da Ticaret Alanları ve Çarşı	53
3 OSMANLI ÖNCESİ İSTANBULDA TİCARET VE MEKANLARI	63
3.1 Byzantion (M.Ö. 7. yy - M.S. 330)	64
3.2 Konstantinopolis (330 – 1453)	65
4 OSMANLI İSTANBUL'UNDA TİCARET VE MEKANLARI	77
4.1 Osmanlı İstanbul'unda Ticaret Bölgeleri	79
4.2 Osmanlı İstanbul'unda Ticaret Mekanları	82
4.2.1 Hanlar	82
4.2.2 Arastalar.....	86
4.2.3 Bedestenler	89
5 İSTANBUL KAPALIÇARŞI	93
5.1 Konumu ve Genel Özellikleri	93
5.2 Tarihçesi ve Mimari Gelişimi.....	98

5.2.1	15-16. Yüzyıllar	104
5.2.2	17-18. Yüzyıllar	116
5.2.3	19-20. Yüzyıllar	123
5.3	Kapalıçarşının Günümüzdeki Durumu	148
5.3.1	Plan Özellikleri	148
5.3.2	Cephe Özellikleri	165
5.3.3	Süsleme Özellikleri	177
6	SONUÇ VE ÖNERİLER	180
	KAYNAKÇA	190
	TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR	224

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1	Ayasofya Vakfiyesi'nden örnek kesit	9
Şekil 2.2	Hasköy Mahkemesi 1612-1643 tarih, 5 no'lu sicilden örnek kesit	11
Şekil 2.3	İstanbul Mahkemesi 1663-1664 tarih, 12 no'lu sicilden örnek kesit ..	12
Şekil 2.4	İstanbul Mahkemesi 1826-1827 tarih, 148 no'lu sicilden örnek kesit	13
Şekil 2.5	Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden örnek kesit I - Eski Bedesten (Bezzazistan-i Atik) bahsi	14
Şekil 2.6	Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden örnek kesit II - Eski Bedesten (Bezzazistan-i Atik) bahsi	15
Şekil 2.7	Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden örnek kesit - Yeni Bedesten (Bedestan-i Cedid) bahsi	15
Şekil 2.8	Miletos Kuzey Agora ve çevresine ait 3D çizim (Kleiner, 1968)	22
Şekil 2.9	Pompeii Forumu 3D çizimi - I ("Italy - Pompeii - Forum", t.y.)	27
Şekil 2.10	Pompeii Forumu 3D çizimi – II (Forumlar, 2020)	27
Şekil 2.11	Roma Trajan Pazarları (<i>The Trajan's Markets and Trajan the Roman Emperor</i> , t.y.)	29
Şekil 2.12	Soğd tüccarını tasvir eden kilden heykelcik (6-7. yüzyıllar) (Taşağıl, 2009)	33
Şekil 2.13	Mekke şehrine ait çizim 18.yy (Louis Nicolas de Lespinasse, 1787). 38	
Şekil 2.14	Şam Ümeyye Cami ve etrafında yer alan çarşılara ilişkin vaziyet planı (Porter, 1855)	40
Şekil 2.15	Kerkük şehrine ait uydu fotoğrafı	60
Şekil 2.16	Kerkük Kırdar Kayseriyesi zemin kat planı (Kerkük Eski Eserler Müdürlüğü Arşivi)	61
Şekil 2.17	Kerkük Büyük Kayseriye birinci kat planı (Kerkük E.E.M.Arşivi)	61
Şekil 2.18	Kerkük Büyük Kayseriye kuzey giriş kapısı (sol) - Kırdar Kayseriyesi iç mekan (sağ) (Aziz, 2019)	62
Şekil 3.1	Balkapanı Hanı'nın mahzenlerinden bir görünüş	75
Şekil 4.1	Fatih Külliyesi'ne ait vaziyet planı	83
Şekil 4.2	Balkapanı Hanı vaziyet planı	85
Şekil 4.3	Matrakçı Nasuh'a ait İstanbul gravürü	91
Şekil 4.4	Galata Bedesteni görünüşü (Yiğit, 2018)	92
Şekil 4.5	Galata Bedesteni planı (Müller-Wiener, 1977)	92
Şekil 5.1	Kapalıçarşı	93

Şekil 5.2 Tarihi Yarımada uydu görüntüsü	94
Şekil 5.3 Tarihi Yarımada hava fotoğrafı	95
Şekil 5.4 Kapalıçarşı içindeki çeşme, mescid ve Dua Meydanı	97
Şekil 5.5 1894 onarımı sonrası Cevahir Bedesteni	98
Şekil 5.6 Cevahir Bedesteni'ni tasvir eden minyatür	100
Şekil 5.7 Cevahir Bedesteni'ne ait gravür	101
Şekil 5.8 Cevahir Bedesteni'nin Kuyumcular Kapısı üzerinde bulunan kartal figürü	103
Şekil 5.9 Matrakçı Nasuh'a ait minyatürden bir kesit (Kuban, 1996).....	112
Şekil 5.10 Kapalıçarşı Çukur Muhallebici olarak bilinen yapı	117
Şekil 5.11 1894 depreminde hasar gören Kapalıçarşı	124
Şekil 5.12 1894 depreminde hasar gören Kuyumcular Caddesi (Genç & Mazak, 2001).....	125
Şekil 5.13 1894 depremi, Eski Yorgancılar Caddesi. (Genç & Mazak, 2001) ..	125
Şekil 5.14 1894 depremi, Mercan Kapısı. (Genç & Mazak, 2001).....	126
Şekil 5.15 1894 depremi sonrası Kapalıçarşı restorasyon projesinden bir çizim (Barillari & Godoli, 1997)	127
Şekil 5.16 Kapalıçarşı 1896 yılı onarımı - Bit Pazarı civarı (M. Cezar, 1985). 128	
Şekil 5.17 Kapalıçarşı 1896 yılı onarımı - Kalpakçılarbaşı Caddesi üzeri (M. Cezar, 1985).....	129
Şekil 5.18 Kapalıçarşı 1896 yılı onarımı-I (M. Cezar, 1985)	129
Şekil 5.19 Kapalıçarşı 1896 yılı onarımı-II (M. Cezar, 1985)	130
Şekil 5.20 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı-I	130
Şekil 5.21 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı-II	131
Şekil 5.22 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı-III	132
Şekil 5.23 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı çatısı	133
Şekil 5.24 Kapalıçarşı 1896 yılı onarımı	133
Şekil 5.25 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı	134
Şekil 5.26 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı'daki değişiklikler (Gülmez, 2016)	136
Şekil 5.27 Sandal Bedesteni'nin müzayede salonu olarak kullanılması	137
Şekil 5.28 Kapalıçarşı-1954 yangınındaki söndürme işlemleri (Gülersoy, 1994)	138
Şekil 5.29 1954 yangını sonrası Kapalıçarşı geneli ile ilgili GEEAYK kararı ...	140
Şekil 5.30 1954 yangını sonrası kalem işi onarımlarına ilişkin GEEAYK kararı	141

Şekil 5.31 Kalpakçılarbaşı Caddesi'ne ait görünüm-I	142
Şekil 5.32 Kalpakçılarbaşı Caddesi'ne ait görünüm-II	142
Şekil 5.33 1966 yılında dükkânlara ilişkin GEEAYK kararı	143
Şekil 5.34 Sandal Bedesteni'ne ilişkin 1971 tarihli GEEAYK kararı	145
Şekil 5.35 Sandal Bedesteni'ne yapılmış olan müdahaleler	146
Şekil 5.36 Sandal Bedesteni'ne ilişkin 1974 tarihli GEEAYK kararı	147
Şekil 5.37 Kapalıçarşı'ya ait plan çizimi	149
Şekil 5.38 Cevahir Bedesteni rölöve planı (Ayverdi, 1974).....	151
Şekil 5.39 1894 depreminde hasar gören Kuyumcular Caddesi (Genç & Mazak, 2001)	153
Şekil 5.40 Cevahir Bedesteni'ne ait gravür	154
Şekil 5.41 Cevahir Bedesteni'nden bir görünüş	156
Şekil 5.42 Kapalıçarşı çatısına ait hava fotoğrafı (Gzt, 2020)	157
Şekil 5.43 Cevahir Bedesteni üst örtüsü.....	158
Şekil 5.44 1894 depremi sonrası Cevahir Bedesteni ve etrafı (Genç & Mazak, 2001)	159
Şekil 5.45 Cevahir Bedesteni giriş kubbesi	159
Şekil 5.46 Cevahir Bedesteni Kuyumcular Caddesi giriş mekanı üst örtüsü ...	160
Şekil 5.47 Sandal Bedesteni rölöve planı (Ayverdi, 1974)	162
Şekil 5.48 Kapalıçarşı hanları (Gülmez, 2016)	164
Şekil 5.49 Üçgen plana sahip bir köşe dükkana ait duvar ve tonoz detayı	165
Şekil 5.50 Nur-u Osmaniye Kapısı ve rölövesi	168
Şekil 5.51 1949 yılı ve sonrasına ait Nur-u Osmaniye Kapısı fotoğrafları	168
Şekil 5.52 Beyazıt Kapısı ve rölövesi	169
Şekil 5.53 Çarşı Kapı içeriden görünüş ve dış cephe rölövesi	171
Şekil 5.54 Cevahir Bedesteni pencere detayı fotoğrafı	174
Şekil 5.55 Deprem sonrası onarımı gösterir Cevahir Bedesteni dış görünüşüne ait tarihi fotoğraf	175
Şekil 5.56 1880'li yıllarda Kapalıçarşı'nın görünüşü	176
Şekil 5.57 Sandal Bedesteni'nin kuzey duvarında yer alıp günümüze ulaşan tek destek duvarı	176
Şekil 5.58 1954 yangını tadilatı sonrası Kalpakçılarbaşı Caddesi	177
Şekil 5.59 Süslemede kullanılan nakışlara ilişkin 1982 tarihli GEEAYK kararı	178
Şekil 5.60 1896-2021 yılları tonoz süslemeleri kıyaslaması	179

Şekil 6.1 Lar kentinde bulunan çarsu'ya ait plan (Rostamzadehshabestari, 2017)	
.....	186
Şekil 6.2 Kapalıçarşı planı	187

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1 Ortaçağ'da Bizans'a getirilen ihtiyaç malzemeleri ve menşei	68
--	----

HARİTA LİSTESİ

Harita 2.1 Hattuşaş kent planı (Föll, 2021)	18
Harita 2.2 Milet kent planı (Wycherley, 1993)(Coulton, 1976)	21
Harita 2.3 Efes antik kent planı	23
Harita 2.4 Roma Forumu ve İmparatorluk Forumları (Roth,2000)	25
Harita 2.5 Antik Roma kenti Pompeii Forumu planı (<i>The Forum</i> , t.y.)	26
Harita 2.6 Ak-Beshim (Suyab)'a ait vaziyet planı (Abe, 2014)	34
Harita 2.7 İsficab (Sayram) şehir planı 8.yy (<i>Settlement Sairam (Ispidzhab,t.y.)</i>	35
Harita 2.8 Mekke şehir planı 19-20.yy. (<i>Western Arabia and the Red Sea, June 1946. Great Britain Naval Intelligence Division, 1987</i>)	37
Harita 2.9 Şam şehir planı (Porter, 1855)	39
Harita 2.10 11. yy sonuna tarihlenebilen Semerkant şehir planı (Bolşakov, 1971)	43
Harita 2.11 15. yy'a ait Semerkant şehir planı (Pugachenkova, 1961)	44
Harita 2.12 Eski İsfahan şehir planı ve Erken İslam - Selçuklu- Safevi Dönemi çarşı şemaları (Pourjafar vd., 2017)	46
Harita 2.13 Tebriz Kapalıçarşısı'nın gelişimi (Rostamzadehshabestari, 2017) ..	48
Harita 2.14 Nadırova'dan alıntılanan Bilyar şehir planı (Arabalı Tatar & Pilehvarian, 2020)	49
Harita 2.15 Yüzyıllara göre Konya şehir planı – Ticari mekanlar (Önge, 2011) ..	52
Harita 2.16 Bursa Kalesi restitüsyon planı (Sarıbaş, 2019)	54
Harita 2.17 Bursa şehir merkezi ve Hanlar Bölgesi	56
Harita 3.1 Byzantion kenti ve ticaret alanları	63
Harita 3.2 Konstantinopolis'teki ticarî alanlar	72
Harita 4.1 İstanbul Suriçi ticaret bölgeleri	80
Harita 4.2 İstanbul'da 17. yy sonuna kadar aktif olan iskeleler (Kiper, 2015) ..	81
Harita 4.3 Kürkçü Han vaziyet planı	83
Harita 4.4 Balkapanı Hanı tarihi fotoğrafı	86
Harita 4.5 Mısır Çarşısı vaziyet planı	88
Harita 4.6 Yeni Cami Külliyesi vaziyet planı	89
Harita 5.1 1887 tarihli Kapalıçarşı ve çevresini gösteren haritada Sandal Bedesteni (Kayra, 1990)	105

Harita 5.2 Sandal Bedesteni planı	105
Harita 5.3 Matrakçı Nasuh'a ait minyatür (1533-1536)	111
Harita 5.4 15. yy.'da Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi	114
Harita 5.5 16. yy.'da Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi.....	115
Harita 5.6 17. yy'da Kapalıçarşı'nın tahmini sınırları	118
Harita 5.7 17. yy'da Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi.....	121
Harita 5.8 18. yy'da Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi.....	122
Harita 5.9 Müzayede salonu olduğu dönemde Sandal Bedesteni'ne ait çizim	144
Harita 5.10 Cevahir Bedesteni – Peyke hizaları (Goad Tary, 1904)	154
Harita 5.11 Kapalıçarşı kapılarını gösterir harita	166

Tarihsel Süreç İçerisinde Kapalıçarşı

İnci DİLAVEROĞLU

Mimarlık Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

Yüzyıllar boyunca farklı kültürlere ev sahipliği yapmış İstanbul'un merkezi konumdaki Tarihi Yarımada, günümüze ulaşan ve ulaşamayan bütün değerleri ile eşsiz bir mirastır. Bu mirasın şekillenmesinde büyük oranda etkili olan en temel işlevin ekonomi ve ticaret olduğunu söylemek iddialı olsa bile yanlış sayılmayacaktır. Buradan hareketle, şehirlerin kurgularını inceleyerek, bu kurguda ticari fonksiyonun etkisi ve önemi başlığı altında özelde Kapalıçarşı hakkında bir çalışma yapma motivasyonu ortaya çıkmıştır. Görev nedeniyle yapılan kurumsal çalışmaların bahsedilen alandaki edinimlere yön vermesi ile tez konusu şekillenmiş, uzun bir süreye yayılan çalışma sonucunda neticelenmiştir.

Tezin giriş bölümünde, bir faaliyet alanından çok, sosyal bir eylem olan alışveriş ve bu eylemden beslenen kültürün oluşturduğu ticari mekanların kentteki konumlanmasından söz edilmiştir. İstanbul özelinde Suriçi ticaret bölgelerinin konumlanışı üzerinde durulduktan sonra, literatür taramasının bir özeti sunulmuştur. Tez konusu ile neyin amaçlandığı ve bu amaç doğrultusunda ortaya konmuş hipotezin içeriği de aktarılarak bölüm sonlandırılmıştır.

İkinci bölümde, öncelikle *çarşı* kelimesinin kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Ardından İlk Çağ'dan başlayarak Antik Yunan, Roma ve Orta Çağ Avrupası'nda ticaret ve ticaret mekanları hakkında bilgiler aktarılırken, diğer taraftan Orta Asya Türk Devletleri, Türk-İslam Devletleri ve Osmanlı Devleti'nde yüzyıllara göre ticaret mekanlarının şehir kurgusunda değişen-değişmeyen özellikleri örneklemelerle, harita ve planlarla anlatılmıştır.

Çalışmanın esas konusu olan Kapalıçarşı'nın oluşum sürecine kadar geçen zamanda Tarihi Yarımada'da ticari faaliyetlerin yürütüldüğü bölgeler, mekanlar hakkında üçüncü bölümde Roma ve Bizans Dönemi'ne ilişkin, dördüncü bölümde ise Osmanlı Dönemi'ne ilişkin bilgiler aktarılmıştır.

Beşinci bölümde Kapalıçarşı'nın konumu, özellikleri, mimari gelişimi hakkında arşiv kaynaklarından, temel eserlerden, yazılmış tezler ve makalelerden derlenen veriler karşılaştırmalı olarak irdelenerek, kanaat ortaya konmuştur. Tez çalışmasının literatüre en özgün katkısı olan günümüz Kapalıçarşı'sına ait güncel bilgiler, ölçümler, çizimler, raporlardan oluşan kısım bölümün sonunda yer almaktadır.

Sonuç bölümü ile de yapılan analizlerin sonuçları ortaya konmuş, bunlara göre hipotez irdelenmiştir. Geniş çerçevesi, kıymetli kaynakçası, değerli arşiv belgeleri ile fotoğrafları, bu alanda bundan sonra yapılacak olan çalışmaların faydasına sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kapalıçarşı, bedesten, çarşı, ticari mekanlar, Osmanlı'da ticaret

The Grand Bazaar within the Historical Process

İnci DİLAVEROĞLU

Department of Architecture

Doctor of Philosophy Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARIAN

Istanbul has hosted different cultures for centuries. The Historic Peninsula, standing in the center of Istanbul's history dating back to ancient times, is a unique resource for many disciplines with all its values that survived to date or not. From an architectural point of view, Istanbul is a precious heritage thanks to its urbanization, the spatial distribution of functions in the city, the characteristics of these functions and the important works in the city. It would not be wrong, even though maybe a little assertive, to claim that economy and trade are the most fundamental affecting functions that shaped this heritage. Thus, a motivation for a study has emerged, specifically about Grand Bazaar, to find out the effects and importance of the commercial function in constructions, by examining the construction of cities. Institutional work carried out thanks to the duty also gave direction to the achievements in the mentioned field. Throughout this work, the subject of the thesis was shaped and concluded as a result of a study which spans a long time period.

In the introduction part of the thesis, shopping, which is a social action rather than an activity area, and the location of the commercial spaces in the city, which are formed by the culture nourished by this action, are mentioned. Moreover,

questions posed about how axes, on which commercial activities are intense, are formed and according to what? These questions are thought to be references for upcoming chapters and some comments about their answers were made. After briefly mentioning about positioning of the Suriçi commercial zones in Istanbul, a summary of the literature review is presented which was made for the purpose of compiling the data and information that has been gathered all the way along this study. The chapter is concluded by conveying what has been aimed with the thesis topic and the content of the hypothesis profounded for this purpose.

The second part of the thesis begins with creating the conceptual framework of the word *bazaar*. Then, starting from the First Age, information about trade and trade places in Ancient Greece, Rome and Medieval Europe was given. On the other hand, the adventure of the changing and unchanging features of the commercial places and bazaars in the city setup in the Central Asian Turkish States, the Turkish-Islamic States and the Ottoman Empire have been tried to be explained according to the centuries by using examples, maps and plans. As stated in the hypothesis, starting from the fact that trade is the most important tool of intercultural interaction; it has been tried to make it easier to read through a collective expression that trade spaces show similar characteristics even if they are located in different geographies and different cultures.

The city structure, their economic developments, the areas where commercial activities were being carried out of the cultures which have dominated the Historic Peninsula until the formation process of the Grand Bazaar are mentioned in the third and fourth part. Within the third part Roman and Byzantine Periods has been studied while the fourth chapter covers Ottoman Period.

In the fifth chapter, data compiled from archival sources, foundational works, written theses and articles, and studies about the location, characteristics, formation, and architectural development of the Grand Bazaar have been revealed, and opinions have been expressed by cross-examining the comments and information in these literatures. In order to make the subject easier to perceive and catchy, this written material is reflected with visuals. The part consisting of current information, measurements, drawings and reports of today's Grand

Bazaar, which is perhaps the most original contribution of the thesis to the literature, is at the end of this section.

Finally; in the evaluation and conclusion section, the results obtained from the analyzes were revealed, the hypothesis was examined according to these findings, and the thesis was concluded with the ideas and comments that are the product of a long-term study. Its wide frame, precious bibliography, valuable archival documents and photographs have been presented to the benefit of future studies in this field.

Keywords: Grand Bazaar, bedesten, bazaar, commercial spaces, commerce in the Ottoman Empire

Toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğinin gereği; insanlar, ilk çağlardan beri ürün değiş-tokuşu yapabilmek ve bir takım sosyal eylemleri yerine getirebilmek için belirli mekânlarda rutin olarak toplanırlardı. Tarihsel sürece bakıldığında; sosyal ortamlarda ürün değiş-tokuşu ile ortaya çıkan bu *alışveriş* kavramının, zamanla *çarşı* gibi kendi mekanını oluşturan, ciddi bir sosyal etkileşimi de beraberinde getiren *ticaret* kavramına doğru evrildiği görülmektedir.

Ticari faaliyetler geçmişten günümüze kadar devletlerin varlıklarını sürdürebilmelerinin ve diğer devletlerle ilişkilerini düzenlemelerinin en etkin yolu olmakla beraber bu faaliyetler kültürel değerlerden bağımsız düşünülmemeyeceği gibi, farklı kültürlerin etkisi ile içinde bulundukları ortamı da değiştire gelmişlerdir. Çünkü ticaret ve alışveriş karşılıklı etkileşimi, iletişimi beraberinde getiren aslında sosyal bir eylemdir.

Antik çağlardan bugüne kadar yaşayan tüm toplumlarda, sosyal paylaşımlar ile beslenen ticari aktiviteler, kentsel yaşamı yönlendiren mekânları ile kentin oluşumunda da söz sahibi olmuşlardır. Dolayısıyla kentlerin, ticari aktivitelerin yoğun olduğu akslar boyunca gelişim gösterdiği görülmektedir.

Kentlerin oluşumunda veya gelişiminde yön belirleyici etkisi olan ticari doku da şüphesiz bazı kriterlere göre konumlanmıştır. Üretim, nakil, ulaşım ve erişim imkanlarının nispeten kısıtlı ve zor olduğu eski çağlarda denize yakınlık, topografya gibi jeolojik etkenler yerleşim alanlarının belirlenmesinde etkili olduğu gibi yerleşim alanlarındaki çeşitli faaliyet alanlarının da belirleyici unsuru olmuştur. Dolayısıyla tarihi kentlerdeki ticari mekanlar ve özellikle çarşılar üzerine yapılacak incelemelerde;

- yerleşim yerinin dönemin şartlarına göre belirlendiğini,
- yerleşim alanlarındaki faaliyet alanlarının da aynı şekilde dönemin şartlarına göre doğal koşullar göz önünde bulundurularak belirlendiğini,

- ve son olarak -bu iki aşamaya göre konumlanan- ticari dokunun yoğunlaştığı akslar boyunca, kentin gelişim gösterdiğinin unutulmaması gerektiği görülmektedir.

Tez konusu olan İstanbul Kapalıçarşı özelinde çalışmalar yapılırken de görülmüştür ki, Antik Çağlardan günümüze kadar büyük oranda korunmuş olan şehrin ticari bölgelerinin ve aksının oluşumunda şehrin coğrafi yapısı etkin rol oynamıştır.

Nitekim Osmanlı kentinde ticari merkezin konumunu, incelediği kentler üzerinden değerlendiren araştırmacılar da; ticari bölgenin kentte kalenin veya surun hemen yakınında geliştiğini ve/veya topografyayı göz önüne alarak, insan ulaşımına en uygun ve en kolay yere yerleştiğini belirtmekte olup mevcut bir dokunun üzerine gelişen İstanbul gibi kentlerde var olan ticari dokuyu ise, topoğrafya, liman ve deniz ticareti gibi ilişkiler ağında incelemiştir.

Değişmeyen bu özellik sayesinde, farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış olsa da şehirlerin anahatları ile ticaret için ayrılan bölgelerinde ve çarşılarında çok büyük değişiklikler olmadığı görülmüştür.

Bununla beraber her kültürün kendine has dokusunun şehre kattıklarının da unutulmaması gerekmektedir ve bu aşamada tarihsellik de ön plana çıkmaktadır.

Halil İnalçık da Bizans'tan devralınan Konstantinopolis'te XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı şehir kültüründe olduğu gibi, İstanbul'un ticari merkezine bedestenlerin yerleştiğini, esnaf çarşılarının da bedestenlerin konumuna göre şekillendiğini belirterek; bedestenlerin etrafına, hanların ve çoğunlukla şehrin büyük camii veya camilerinden birinin de inşâ edildiğini ifade etmiştir (İnalçık, 2001). Dolayısıyla çarşı yapısı olarak ele aldığı bedestenden çevreye ve diğer odak noktalarına doğru bir genişleme gerçekleştiğini niteleyerek şehirlerin gelişiminde kültürel ticari dokunun önemini vurgulamıştır.

Sonuç olarak geline nokta da, yerleşim alanlarının değişmeyen özellikleri ve tarihsellikleri ile şekillenen ticari mekanlar -çarşılar-, iletişim içinde oldukları kültürlerden de etkilenecek, şehirlerin kurgusunu belirleyen önemli kentsel öge olarak karşımızda durmaktadırlar.

Dolayısıyla ticari doku hakkında farklı disiplinlerce yapılan çalışmalar ve analizler gözardı edilerek ortaya çıkarılacak kurgunun eksik ve yanlış olması muhtemeldir.

Tez kapsamındaki çalışmada da bu şekildeki yanlış ynelmelerden kaçınmak amacıyla antik ağlardan Osmanlı Dönemi'ne kadar ticaret mekanlarının tarihteki çeşitliliğine değinilecek olup Kapalıçarşı'ya kadar olan süreçte hem coğrafyanın elverdiği hem kültürün etkilediği İstanbul'daki ticari bölgeler ve yapılar da analiz edilmeye çalışılacaktır.

Ancak şimdiye kadar yapılan araştırma ve incelemelerde görüldüğü üzere; gerek ana hatlarıyla gerekse tarihi veya sosyolojik yapısı üzerine ortaya konan incelemeler dışında girişte kısaca değinilen bilgiler ışığında Kapalıçarşı'nın da, tarihte merkezinde yer aldığı suriçi yerleşmenin ve dolayısıyla günümüz Tarihi Yarımadasının şekillenmesine olan önemli etkisi zerine, Kapalıçarşı'nın tarihsel süreçte mimari gelişimini gözler önüne sererek değinen kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu sebeple çalışmada, tarihi kentler ve ticari dokuları bağlamında dile getirilecek olan düşüncelerde *Kapalıçarşı'nın Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi* kapsam olarak belirlenmek istenmiştir.

Bunun dışında 2021 yılı itibari ile Kapalıçarşı ve evresinin Koruma Bölge Kurulu'nca onaylanmış Avan Projesi'nin hayata geçirilmesi için resmi sürecin son adımı olan İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nce ikinci ve son onayı da gerçekleşmiş olacaktır. Ve bu proje kapsamında yapılması gerekli tadilatların yanında bir kısım değişikliklerin olması da kaçınılmazdır. Bu değişimler ncesi Kapalıçarşı'nın günümüzdeki durumunun da belgeler ve çizimlerle desteklenerek aktarılmasının hedeflendiği tezin son kısmını oluşturan bölüm de literatüre özgün ve güncel bir katkı sunması bakımından önemlidir.

1.1 Literatür zeti

Tez alışması kapsamında öncelikle kapsamlı bir literatür taraması yapılmış, kaynakça ve dipnotlarda yer verildiği üzere ulusal ve uluslararası birçok kütüphane ve fotoğraf arşivi taranmıştır.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Fatih Devri IV* isimli eseri en çok faydalanılan kaynakların başında gelmektedir. Bununla birlikte Mustafa Cezar'ın *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Gündüz Özdeş'in *Türk Çarşıları* isimli eserleri gerek tarihsel verileri gerekse bu veriler ışığında aydınlatıcı çıkarımları sebebiyle çalışma sırasında en çok başvurulmuş kaynaklardandır. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ile de erken döneme ait tarihi bilgiler edinilmiş, tez kapsamında kullanılmıştır. Yine Müller-Wiener'e ait *İstanbul'un Tarihsel Topografyası ve Bildlexikon* isimli eseri içerdiği güvenilir bilgi, haritalar ve planlar bakımından tez çalışmaları sırasında elden düşürülmeyen temel bir kaynak olmuştur. Ayrıca vakfiye, tahrir defterleri, şerhiye sicillerinden, Kapalıçarşı ve çevre yapılar hakkında dönemin güvenilir bilgileri elde edilmiş, çarşının gelişiminin takip edilebildiği önemli veriler çıkarılmıştır.

Kapalıçarşı gibi hem kütleli hem fonksiyonel olarak büyük bir yapı grubundan oluşan önemli bir tarihi eser hakkında yapılan bir araştırmada literatürler kadar eski haritalar da yol gösterici olmuştur. *Ayverdi Haritaları* (1875), *Goad Haritaları* (1904-6), *Alman Mavileri* (1913-14) ve *Pervititch* (1922-45) *Sigorta Haritaları*'ndan faydalanılmıştır. Kapalıçarşı'nın 1894 depreminden sonra geçirdiği onarımın ardından hazırlanmış detaylı bir çalışma olduğundan, 14 ve 15 numaralı Goad haritaları, en net ve detaylı görsel olarak teze katkı sağlamıştır. Daha geç tarihli Pervititch Sigorta Haritaları'nın bu bölgeyi kapsayan paftaları eksik olduğundan mevcut bulunan Nuru Osmaniye Caddesi'nin ve Sandal Bedesteni'nin bir kısmını kapsayan 60 numaralı paftaya yer yer başvurulmuştur.

Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi'nde bulunan fotoğraflar, özellikle 1894 Depremi sonrasında ait olanlar ile Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan çizim ve fotoğraflardan da yararlanılmış, konu dahilinde değerlendirilmiştir.

1.2 Tezin Amacı

Bahsi geçtiği üzere ticaret merkezlerinin tarihte kent çekirdeğini oluşturan en önemli merkez olduğu kabulü ile yola çıkıldığında; mekânsal tarihi Roma Dönemine kadar uzanan, günümüzdeki mekânsal düzeninin çekirdeği 15. yüzyılda kurulan ve 19. yüzyıla kadar mimari gelişimini sürdüren Kapalıçarşı'nın

yüzyıllara göre değişimi ve gelişimi ile beraber kentteki konumlanışı üzerine inceleme ve araştırmalarda bulunmak, çalışmanın öncelikli amacını oluşturmaktadır.

Yüzyıllar içinde birçok anıtsal eser arasında suriçi yerleşmede tüm canlılığıyla yerini koruyan Kapalıçarşı'ya kentin arşıları özelinde odak noktası olarak bakarak, onu incelemeye alan kapsamlı bir çalışmaya duyulan ihtiyaç tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır.

2010 yılı sonrası yapılan Kapalıçarşı restorasyon çalışmaları ve Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulunca onaylı *Yenileme Avan Projesi* ile hayata geçirilmesi hedeflenen yeniliklerin ışığında; tarihsel verilere ve günümüze ait durumun ortaya konmasına olan ihtiyaç da gittikçe büyümetedir.

şimdiye kadar yapılan literatür taramaları neticesi ise, arşı kavramının detaylı analizinin yer aldığı, tarihsel süreçte arşıların şehir içi konumlanmaları ve temel özelliklerine dair bilgi aktarımı ile bu bağlamda genel bir analizin yapıldığı, Kapalıçarşı'nın yüzyıllar içinde mimari gelişimini de ortaya koyan ve çevresi ile ilişkisini gözler önüne seren, son olarak da güncel verilerin ortaya konulduğu kapsamlı bir çalışmanın varlığı tespit edilememiştir. Ve bu noktada yapılacak disiplinler arası bir çalışma ile ciddi bir boşluğu doldurmak amaç edinilmiştir.

Bu sebeple *Tarihsel Süreç İçerisinde Kapalıçarşı'nın Mimari Gelişimine* dair bir çalışma yapma motivasyonu ortaya çıkmıştır.

Materyal

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama Müdürlüğü'nde Fatih İlçesi'ne ait 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nâzım İmar Plan ile 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Plan tadilatı aşamalarını takip etme ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nca onaylanmış birçok avan projeyi hâlihazır planlara göre inceleme ve karar gereğince planlara işleme görevini yürütmem dolayısıyla *Kapalıçarşı Avan Projesine* ilişkin de yaptığım inceleme ve plan tadilat aşamasındaki çalışmalarım, projeyi yürüten firma olan *Ütopya Mimarlık* tarafından hazırlanmış çeşitli dokümanlar ve Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinde yer alan gerek Avan

Proje Raporu, gerekse plan tadilat raporundaki uzun soluklu çalışma ürünü olan veriler çalışmayı derinleştiren kıymetli materyallerdir.

Bunlar dışında şerhiye sicilleri ve vakfiyelerin ışığında konu hakkında yazılmış temel eserler, yapılmış tez çalışmaları, yayınlanmış makalelerden faydalanılmış olup bunların yanı sıra arşiv belgeleri, tarihi haritalar, gravürler, eski fotoğraflar da tez kapsamında kullanılmış diğer malzemelerdir.

Yöntem

Tez kapsamında yöntem olarak öncelikle literatür taraması yapılarak çalışmanın teorik çerçevesi oluşturulmuştur. Kavram analizi ile başlanmış, tüm bölüm içeriklerinde alıntılama yöntemi ile bilgiler aktarılmıştır. Kaynaklar çakıştırma yöntemi ile incelenerek, birbiri ile uyuşmayan bilgilere de yer verilmiş ancak doğru olduğu konusunda kanaat getirilen veriler yönünde çalışma sürdürülmüştür.

Çalışmanın ortaya çıkmasında; değinilen konu ve ortaya atılan fikir bağlamında aslen coğrafya biliminin temel bilgi kaynaklarından olan gözlem metodu önemli bir yer tutmuştur. Çalışma içerisinde örnek olarak incelenen şehirlerdeki çarşılarda ve Kapalıçarşı'da tarihsel verilere dayalı incelemeler yapılmış, ticaret yapıları harita üzerine aktarılmış ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

Bu çalışmada uygulanan diğer bir yöntem de örnekleme metodudur. Bu amaçla elde edilen bilgi ve verilerin hedeflenen hipotezi destekleyip desteklemediği incelenirken, örnekleme ve sonrasında kıyaslama metodu kullanılması kaçınılmaz olmuştur.

Kaynaklardan elde edilen haritalar, çizimler ve grafikler menşei belirtilerek ve çalışma kapsamında yeniden yorumlanıp işlenerek kullanılmış ve yerinde yapılan incelemelerle eldeki veriler dağılışı, bağlantı ve nedensellik ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Arşiv taramaları neticesi ortaya çıkan verilere dayalı tarihi haritalarda işaretleme yöntemi ile ortaya çıkan, tezin teorik kısmını destekleyen şemalar sayesinde ise zaman içerisinde Kapalı Çarşının mimari gelişimi gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Konu çok yönlü bir yaklaşımla ele alınmış olup, birçok bilim dalında hazırlanan makale, kitap ve tezlerden yararlanılmış; eş zamanlı okumalar ve araştırmalarla Kapalıçarşı'nın mekânsal analizi yapılmış, hedef olarak da çevresine göre konumundan hareketle zaman içerisinde inşa edilen önemli eserlerle ilişkileri tespit edilmeye çalışılarak, Tarihi Yarımada'nın şekillenmesindeki etkisi üzerine de düşünceler geliştirilmiştir.

Eldeki veriler ışığında yerinde yapılan incelemeler ile halihazır durum hakkında da bilgi verilmiş, eski arşiv fotoğraflarından eşleştirme yöntemi ile son yüzyıllardaki değişim de ortaya konmuştur.

1.3 Hipotez

Kapalıçarşı'nın gerek konum özellikleri, gerekse mekân özellikleri; antik çağlardan beri gelen ve ticaretin evrenselliği nedeniyle kaçınılmaz bir şekilde birbirini etkileyen bir çok kültür ile içinde bulunduğu değiştirilemez coğrafyanın etkisi sayesinde şekillenmiştir.

Yapısal özellikler bakımından ise Kapalıçarşı'nın kökeni; 11. yüzyılda Orta Asya'da Selçuklular Dönemi'nde ortaya çıkan ticari yapı türlerine, dolayısıyla Türk-İslam kültürüne dayanmaktadır.

Türk-İslam çarşı geleneğine uygun yapısı ile ancak Bizans şehir yapılanmasına göre kurgulanmış büyük ticari ağın aslında sadece bir parçası konumunda iken, iktisadi bir merkez olma özelliğini halen koruması nedeniyle gitgide parçası olduğu bölgeden ayrılarak kendi içinde bütüncül bir yapıya dönüşmektedir. Geçirdiği her onarım ve yenileme çalışmaları sonucunda Kapalıçarşı içinde bulunduğu çağa ayak uydururken geçmişe ait izlerinden de uzaklaşmıştır.

ÇARŞI KAVRAMI VE TARİHTE ÇARŞI ÖRNEKLERİ

2.1 Çarşı Kavramı

Sözcük anlamı olarak *çarşı* kelimesinin, Farsça'da *dört* anlamına gelen *cihar* ve Arapça'da *yol*, *sokak* anlamına gelen *sûk* kelimelerinin tamlama şeklinde birleşmesinden meydana gelen *cihar-suk* kelimesinden türediği kaynaklarda ifade edilmektedir. Günümüzde Farsçada bu şekilde kullanımı da mevcuttur. Ancak Farsça'da *yön*, *cihet* anlamına gelen *sû* kelimesi ile *cihar* kelimesinin birleşmesinden oluşan, dört taraf anlamına gelen *cihar-sû* kelimesinden geliyor olduğu da etimolojik olarak doğrudur. Arapçada esasen tam anlamı *çarşı* demek olan *sûk* kelimesinin, *sû* kelimesine benzerliği nedeniyle de, *çarşı* kelimesinin kökenindeki bahsi geçen düşüncelerin ortaya çıkmış olduğu düşünülebilir.

Özdeş'in, çarşayı alış veriş yapılan ve iki tarafında dükkânlar olan, üstü açık veya kapalı alanlar olarak tarif ettiği (Özdeş 1998:7); Ergin'in, *Çar'şu* kelimesinin Bizanslılardan kalma eski bir bedestenin kapısının karşısında dört sokağın bulunması ve zamanla buraya bu ismin verilmesiyle ortaya çıktığı fikrini öne sürmesine karşın (Ergin 1997:360), İnalçık'ın çarşayı terimsel olarak "merkezinde bedesten olan ve etrafında çeşitli esnaf gruplarına ait dükkânlar, imalathaneler, han, hamam, imaret, cami ve hastanenin olduğu" yapı grubunun tümü olarak tarif etmesinin (İnalçık 1997:120); gerek tarihsel süreçteki varoluş aşamalarını da ifade eden bir tanım olması, gerekse günümüzde de kompleks bir yapı olan çarşı kelimesini kapsamı açısından; mimari disiplinde de yerine oturan bir ifade olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

Çarşı kelimesinin etimolojik kökeni ve terimsel anlamı dışında, kelimeyi Osmanlıdaki kullanımı bakımından incelerken esas ifade edilmesi gereken şey ise kelimenin farklı anlamları ifade etmek için kullanılıyor olması sebebiyle tarihi belgeler ve kaynakları referans alarak *çarşı* olarak belirtilen alanı ya da yapıyı

tanımlama ihtiyacı olduğunda, ortaya çıkan tanım karmaşasıdır. Yine aynı şekilde tarihi kaynaklarda, bugün *çarşı* olarak tanımladığımız alana ya da yapıya ait başka kelimeler kullanılmış olması da, yapılan araştırmalarda eksik sonuçlar elde edilmesine sebebiyet vermektedir.

Örneklerle ifade etmek gerekirse; Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya Vakfiyesi'nde (Şekil 2.1) *esvak* kelimesinin (Arapçada *çarşı* demek olan *sûk* kelimesinin çoğulu, *çarşılar*), günümüzde de kullanılan *dükkân* kelimesinin çoğulu olan *dekakin* kelimesinin, bedesten anlamına gelen *Bezzâziye* kelimesinin ve *bazar* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Genellikle kaynaklarda bahsi geçen kelimeler her ne kadar *çarşı* şeklinde tercüme edilmiş olsa da vakfiyenin aslında *çarşı* kelimesi geçmemektedir ve şu şekilde yazılıdır:



Şekil 2.1 Ayasofya Vakfiyesi'nden örnek kesit ¹

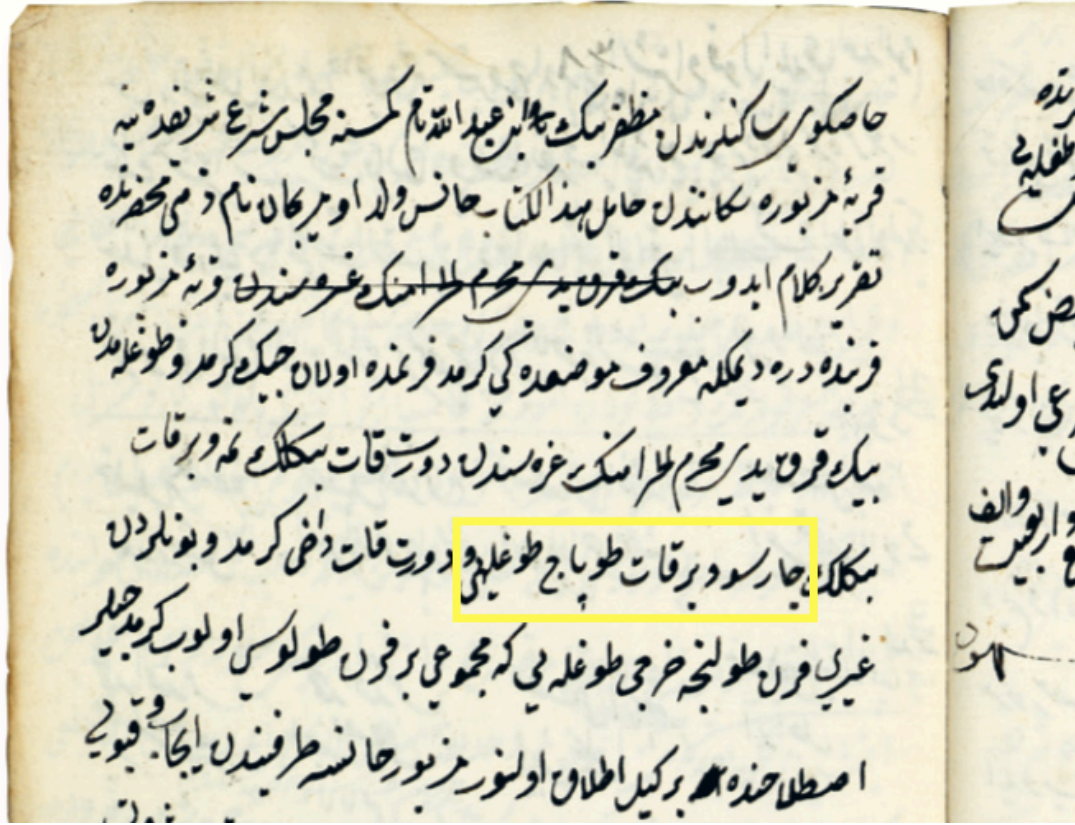
¹ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde Bulunan Ayasofya Vakfiye'sinden alıntıdır.

“Evkāf-ı şerîfeleri olan akarattan biri Bezzâzistân’dır ki dekâkîn-i bezzâziyye tâbir olunur. Dârüssaltanatı’s-seniyye, mahmiyye-i Konstantiniyye’de merhum Mahmud Paşa imâreti kurbünde Çakır Ağa Mescidi mahallesinde vâkidir; yüz yirmi sekiz sanduka müştemildir. Tevâbiînden olup bunlara muttasıl olan dekâkîn ile vakf-ı dükkânlar ki bezzâzlar, takyeciler, terziler sâkin olurlar ve Bitpazarı dedikleri sûkta vâki olan dekâkîn cem’an Bezzâziye’ye tâbidir, mecmuu sekiz yüz kırk dokuz bab dükkândır, cem’an vakf-ı şerifleridir. Bunların cümlesinin hududu defter-i mûteberlerinde mesturdur.” (Akgündüz & Öztürk, 2005)

Bunun arkasından o yıllarda Yenicami denilen Fâtih Camii ve Külliyesi müştemilâtına dahil Sultan Pazarı adındaki çarşıdan bahsedildikten sonra, “Mahmud Paşa dükkânları demekle mâruf bâzâr ki merhûm-ı merkûmun imâreti kurbünde vâkidir; bu bâzâr dört dıl’dır, ba’zı ba’zına mukabildir. Dekâkîn-i mezbûrenin zahrında ve cevânibinde bina olunan dükkânlar cem’an bunlara tâbidir, vakf-ı şeriftendir; cümlesi iki yüz altmış beş bab dükkândır. Hududu defter-i mezbûrda mesturdur; yine evkâf-ı şerîfedendir” denilmektedir (Eyice, 1992c).

Her ne kadar esvak, dekâkin, bazar, bezzâziye (Bezzâzistân) kelimeleri çarşı olarak tercüme edilmiş olsa da, o dönemde bunların, genel olarak ayrımı yapılabilen farklı yapılar olduğu düşünülmektedir. Kapalıçarşı’nın nüvesi olan bedesten yapısından bezzâziye diye bahsedilirken, etraftaki küçük işletmelere dükkân, dükkânlardan oluşan bölge için ve/veya çoğu tezgahlardan oluşan taşınabilen alanlar için bazar, daha kapsamlı ticaret alanları için de esvak kelimelerinin kullanıldığı, benzer dökümanlardan da anlaşılmaktadır. Ancak o dönem için bile çok keskin sınırlara sahip olmayan bu tanımların, daha sonraları hem halk dilinde hem resmi belgeler ve elde edilen kaynaklarda birbiri ile içiçe olarak kullanıldığı görülmektedir.

Çarşı kelimesinin 16. yüzyıl belgelerinde bir mekan ifadesinden çok ‘çarşı tuğlası (Şekil 2.2) çarşı arşını’ şeklinde ‘merkeze ait, kasabaya ait, alışverişe ait’ gibi bir anlam atfedilerek kullanıldığı görülmüştür.

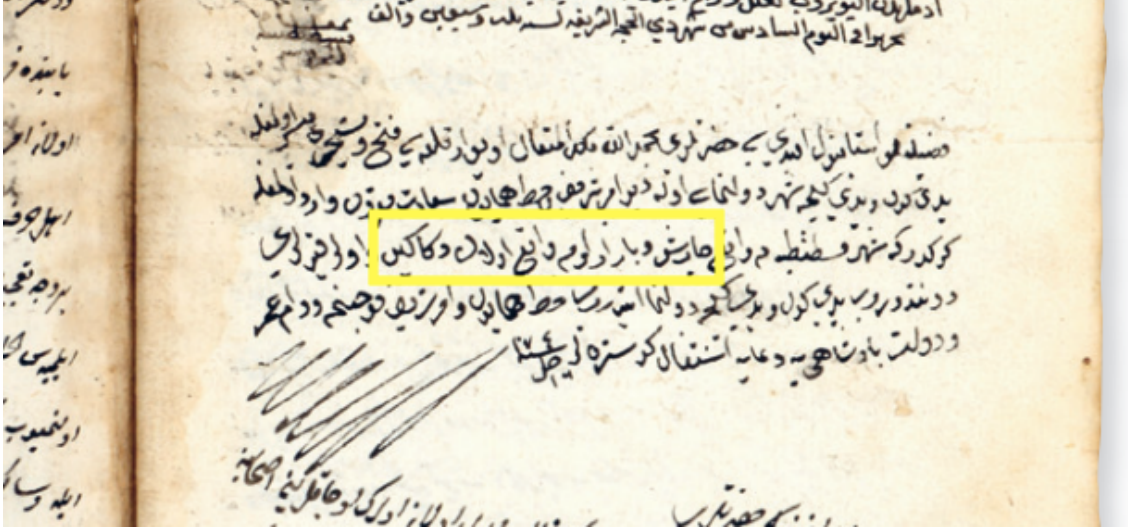


Şekil 2.2 Hasköy Mahkemesi 1612-1643 tarih, 5 no'lu sicilden örnek kesit ²

Hacı Muzaffer Bey'in Hanes v. Emircan'a kiremit ve tuğla satıp bedelini tahsil ettiğine dair verilen hükümde “bir kat beylik çarşı ve bir kat topaç tuğlayı..” şeklinde geçen ifadeden anlaşılacağı üzere *çarşı tuğla* olarak tarif edilen tuğla çeşidinden bahsedilmektedir.

Çarşı kelimesinin günümüzdeki kullanımına yakın bir anlamı içeren şekli ile kaynaklarda özellikle de şer'iyye sicillerinde karşımıza sıklıkla çıkışı 17. yüzyıla denk düştüğünden, geç dönem kullanımı yaygınlaşan bir kelime olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Fatih Vakfiyesi'nde günümüzde de kullandığımız *çarşı* kelimesini karşılayan gerek Farsça *bāzār* gerek Arapça *esvak* kelimelerinin geçmekte olduğu görülmektedir (Şekil 2.3).

² Orijinal metin no: [83-1] cilt: 23, sayfa: 140, Hüküm no: 136



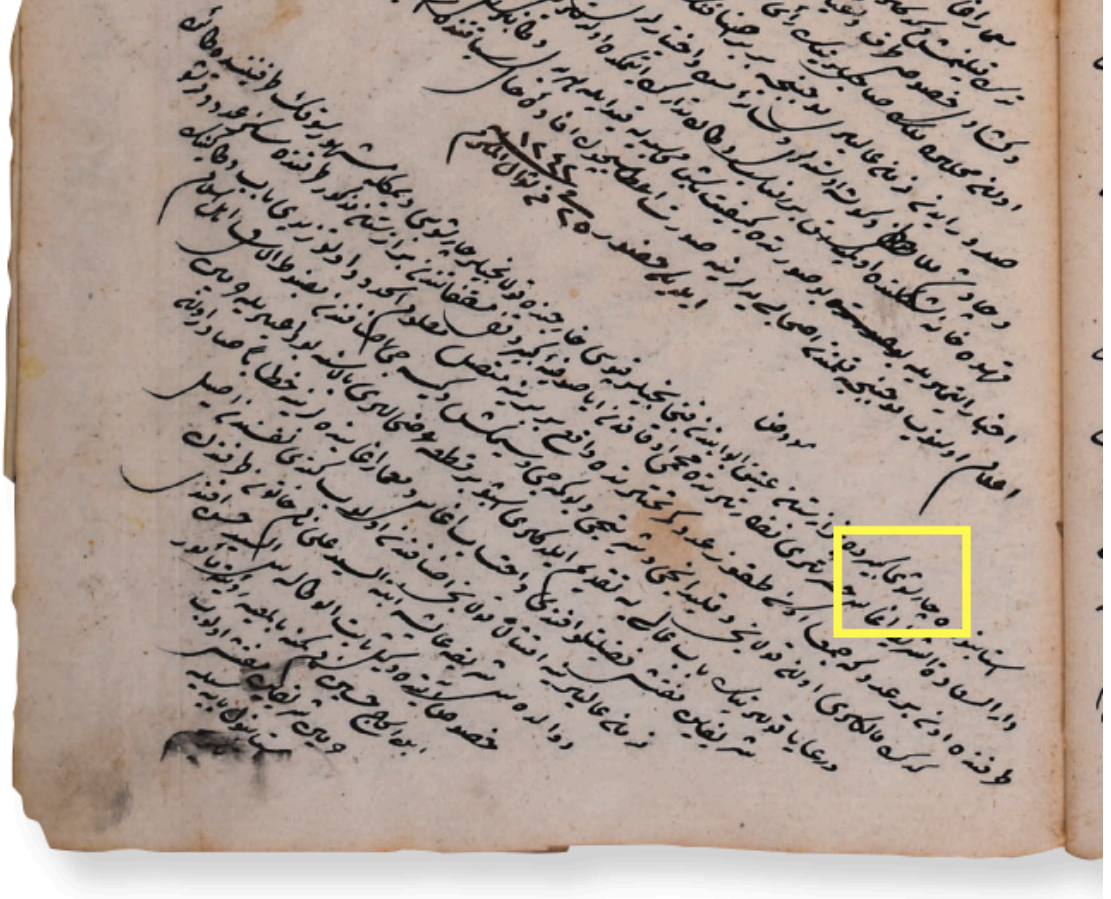
Şekil 2.3 İstanbul Mahkemesi 1663-1664 tarih, 12 no'lu sicilden örnek kesit ³

Uyvar Kalesi'nin fethi sebebiyle 7 gün ve 7 gece şenlik yapılması üzerine verilen hükmü içeren metinde görüldüğü şekli ile çarşı ve pazar kavramları bir arada kullanılmıştır, *çarşı* kelimesinin bu tarihlerden sonra metinlerde sıklıkla yer aldığı, hatta genelde '*çarşı pazar*' şeklinde beraber kullanıldığı, daha sonraları 19.yy başlarında ise Kapalıçarşığı tabir etmek üzere '*çarşı-yı kebir*' (büyük çarşı) tamlaması şeklinde *çarşı* kelimesinin yine belgelerde yerini aldığı görülmektedir (Şekil 2.4).

Aşağıda yer alan belgedeki metinde, Kolancılar Çarşısı'nda yangında zarar gören 37 dükkânın tamir masraflarını esnafının aralarında paylaşımlarından bahsedilirken "İstanbul'da Çarşı-yı Kebîr'de Bezzâzistân-ı atîk ebvâbından Fincâncılar Kapısı ..." ifadesi yer almaktadır.

³ Orijinal metin no: [148b-3] cilt: 16, sayfa: 963, Hüküm no: 1317.

Tercümesi: "Fazîletlü İstanbul Efendisi hazretleri bi hamdillâhi meliki'l-müte'âl Uyvar kal'ası feth ü teshîri müyesser olmağla yedi gün ve yedi gece şehîr donanması oluna deyû emr-i şerîf ve hatt-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûn vârid olmağla gerekdir ki şehri Kostantiniyye'de vâki' çarşı ve bâzârlarında vâki' olan dekâkîn ve evler kapıları donandurup yedi gün ve yedi gece donanma ettirip hatt-ı hümayûn ve emr-i şerîf mûcebince devâm-ı ömr ü devlet-i pâdişâhiye du'âya iştigâl göstereler. Fî 16 Câ [Cemâziyelevvel] sene 1074."



Şekil 2.4 İstanbul Mahkemesi 1826-1827 tarih, 148 no'lu sicilden örnek kesit ⁴

18. yüzyıl başında aslında üst örtüsü ve kapıları ile bir bütün olarak şehrin merkezinde yer alan Kapalıçarşı'nın 19. yüzyıla kadar Kapalıçarşı ismi ile anılmadığının üstte verilen örneklerle ortaya konulması dışında, Çarşı'nın bünyesinde yer alan sokakların isimleri ile adlandırıldığına dair bilgiler de çeşitli kaynaklarda geçmektedir (M. Cezar, 1983).

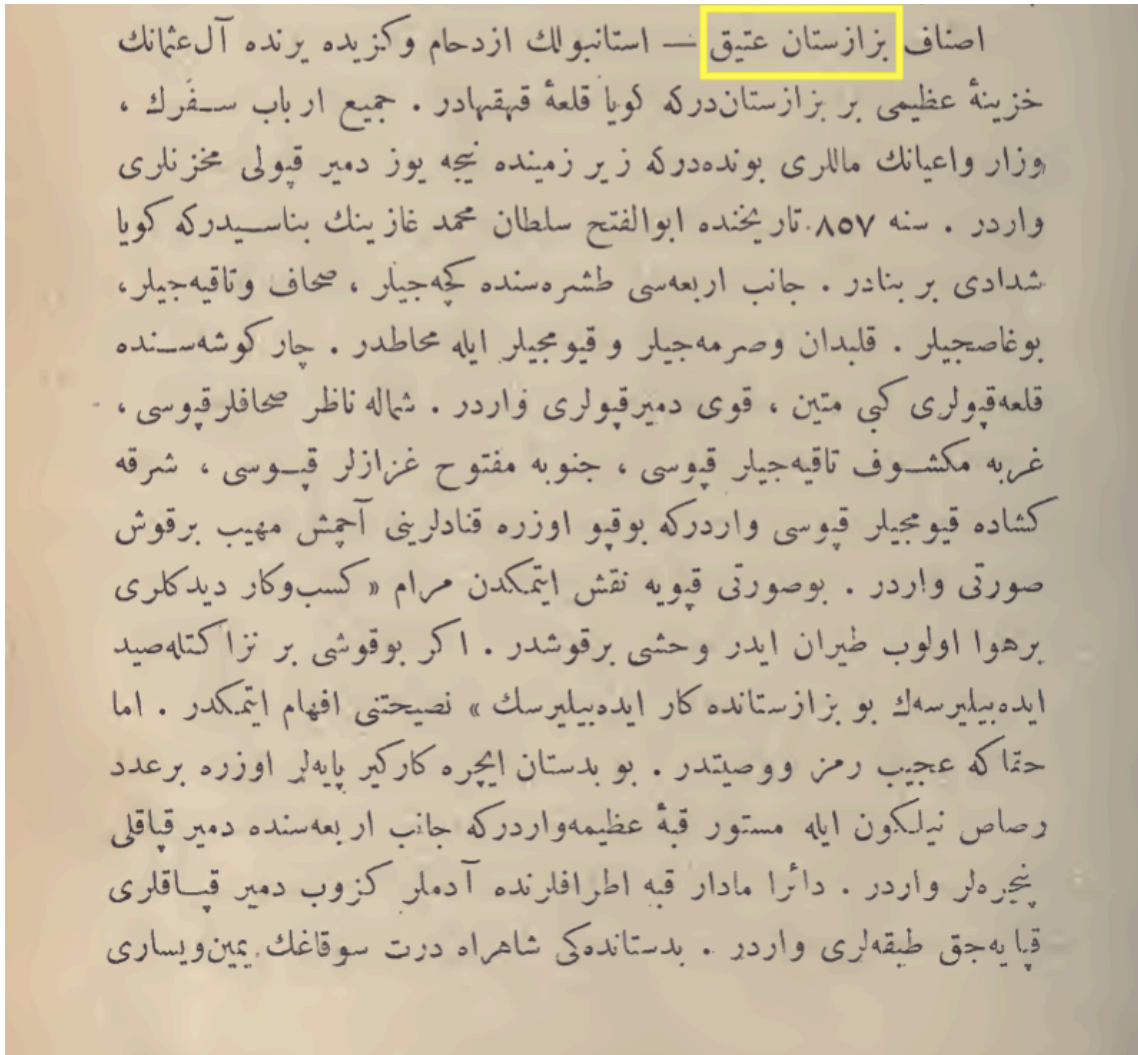
15. yüzyıla ait Fatih Vakfiyesi'nde çarşı ile ilgili bölümlerde Bit Pazarı, Takkeçiler, Terziler, Bezzazlar şeklinde geçen ifadelerden iş türüne göre gruplandırılmış alanların tasvir için kullanıldığı görülmektedir.

Selanikli Mustafa Efendi'nin 17. yüzyılda kaleme aldığı *Tarihi Selâniki* isimli eserinin güvenilirliği konusunda soru işaretleri olsa da, eser o zamanda kullanılan ifadeler bağlamında değerlendirildiğinde, eserde çarşıdan bahsedilirken “İki

⁴ Orijinal metin no: [69a-3] cilt: 90, sayfa: 417, Hüküm no: 364

bedesten etrafı”, “Kehle pazarı” şeklinde ifadelerin geçtiği de belirtilmiştir (Cezar, 1983) (Selânikli Mustafa Efendi, 1681).

17. yüzyılda yaşamış olan ünlü gezgin ve tarihçi Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde ise esnaf çeşitlerine göre isimlendirmeler yapıldığı gözlemlenmekle beraber (Bit Pazarı, Sahhaflar, Attarlar vb.) Kapalıçarşı’nın merkezi sayılan iki bedestenin net bir şekilde ifade edildiği tespit edilmiştir. Eski Bedesten için “Eski Bezzazistan” kelimesi kullanılırken, Yeni Bedesten için “Yeni Bedestan” kelimesi kullanılmıştır.



Şekil 2.5 Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden örnek kesit I - Eski Bedesten (Bezzazistan-i Atik) bahsi ⁵

⁵ Tercümesi: “Eski bedesten esnafı - İstanbul’un kalabalık ve seçkin yerinde Osmanoğlu’nun büyük hâzinesi bir bedestendir ki sanki Kahkaha Kalesi’dir. Bütün savaşçıların, vezirlerin ve seçkinlerin malları buradadır ki yer altında nice yüz demir kapılı mahzenler vardır. 857 [1453] tarihinde Fatih

جمله التي يوز دكاندر . قات قات جمله ايكي بيك دولابدر . هردولاب صاحي فراغت ايدوب فروخت ايتك ديلهسه بشر بيك غروشه توتيا كي صاتيلور . صاباحدن قوشلق وقتنه قدر ايشلر بركارخانه عظيمدر كه ايچنده جمله ذي قيمت اشيا بولنور . بونده بيكر ، ايكيشر بيكر كمى به مالك بازركانلر واردر .

Şekil 2.6 Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden örnek kesit II - Eski Bedesten (Bezzazistan-i Atik) bahsi

اصناف جماعت بدستان جديد — بوده فاتح سلطان محمد خانك بناسيدر . اسكى بدستانه يوز اديم قدر قرييدر . بونك ده شكل وبناسى همان اسكى بدستان كيدر . آنجق شمال جانبه زناجيلر قپوسنه التي قدمه طاش نردبان ايله چيقيليز . غربه حكاك قپوسى ، جنوبه چادر جيلر قپوسى ، شرقه تلجيلر قپوسى آچيلور . نردبانسز قپولردر . بونك ده زير زمينلرى قويدر . سراپا قورشونلى قبه در . ايچنده جمله التي يوز دلال ، جمله بيك عدد نفراتدر . اما بونده بدستان عتيق كي ذي قيمت جواهر مقولهسى اشيا صاتيلمز . جمله حريره واليسه فاخرديه متعلق متاعلر بيع اولنور .

Şekil 2.7 Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden örnek kesit - Yeni Bedesten (Bedestan-i Cedid) bahsi ⁶

Sultan Mehmed Han yapısıdır ki sanki şeddâdî yapıdır. Dıştan dört tarafını keçeciler, sahaflar, takkeçiler, boğasıcılar, kılâbdan, sırmacılar, kuyumcular ve inciciler kuşatmıştır. Dört köşesinde kale kapıları gibi sağlam demir kapıları vardır, kuzeye bakar Sahaflar kapısı, batıya açık Takyacılar kapısı, güneye Gazazlar kapısı ve doğuya açık Kuyumcular kapısı üzere kanatlarını açmış bir heybetli kuş heykeli vardır. Bu kuş heykelini bu kapı üzerine yapmanın anlamı odur ki kazanç dedikleri havaya uçar bir vahşi kuştur. Eğer kuşu bir nezaketle avlayabilirsen bu bedestende kâr edebilirsin demek işarettir, ama gerçekten güzel bir işarettir. Bu bedesten içre (—) ayak kârgîrlr üzere (—) adet mavi kurşun ile örtülü büyük kubbelerdir ki dört tarafında demir kapaklı pencereler vardır. Fırdolayı kubbe çevresinde adamlar gezip demir kapaklar kapayacak tabakalar vardır. Bedesten içinde ana cadde dört sokağın sağ ve solunda toplam 600 dükkân vardır ve kat kat toplam 2.000 dolaptır. Her dolap sahibi vazgeçip satmak isterse beşer bin kuruşa çinko gibi satılır. Sabahdan kuşluk vaktine dek işleyen büyük bir işyeridir. Cihanın bütün değerli malları bu bedestende bolca bulunur pazardır. Burada biner ve ikişer bin keseye sahip bezirgânlar vardır”. (Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 1. Kitap, 2008). Orijinal nüsha sy.613 – 614.

⁶ Tercümesi: “Yeni bedesten cemaati esnafı- Bu da Sultan Mehmed Han'ın yapısıdır. Eski Bedesten'e yüz adım yakındır. Bunun da yapı şekli hemen Eski [201b] Bedesten gibidir. Ancak kuzey tarafına Zebatçılar kapısı'na altı basamak taş merdiven ile çıkılır. Batıya Hakkâklar kapısı güneye Çadircılar kapısı doğuya Telciler kapısı merdivensiz düz kapılardır. Bunun da bodrumları sağlamdır ve baştan başa kurşunlu kubbelerdir. İçinde 600 dolap vardır ve bin adet neferâtlardır ama bunda Eski Bedesten gibi değerli cevahir türü eşyalar satılmaz, tamamı ipek ve değerli elbiselere dair mallar satılır”. (Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 1. Kitap, 2008). Orijinal nüsha sy.614.

Çarşı kelimesine dair tarihi belgelerde yapılan bu inceleme sonuçlarından da anlaşılacağı üzere, çarşı kavramı bölümüne ait girişte de bahsedildiği gibi yapılan veya yapılacak olan araştırmalarda karşılaşılmaması muhtemel tanım karmaşasının veya eksik araştırmalar ortaya konulmasının sebebinin, terimsel olarak gerek halk dilinde gerekse resmi vesikalarda çarşının kavram olarak karşılığının çok geç tarihlerde netleşmesi olduğu düşünülmektedir.

Buradan hareketle, tanımsal olarak net bir karşılığı olmayan bir kavrama ait mekânsal algının da aynı şekilde belirsiz olduğu düşüncesi akla gelmektedir. Değişken ve genişleyen sınırlara sahip, geniş bir alana caddeler ve sokaklar boyunca yayılmış bir ticaret alanının; dükkanlar bütünü, pazar ya da çarşı olarak net bir şekilde algılanıp mekânsal olarak tanımlanamaması aslında gayet normaldir.

Ancak bir kısmı kagirleştirilip bir üst örtü ile bütünleştirilen ve giriş-çıkış ile güvenlik kontrolü sağlayan kapıları ile sınırlandırılan bir alan, artık bütüncül olarak algılanır, etrafından ayırt edilir ve net bir şekilde tanımlanabilir bir hale gelmiştir. Ve dükkanlar ile pazar alanları arasından ayrılan bu özellikli alana, kelime olarak da dile yeni yeni geçen *çarşı* kelimesinin eşlik etmeye başladığı düşünülebilir.

Üstte de bahsedildiği üzere ticaret alanının ifadesi için bile *esvak*, *bazar* ve *çarşı* gibi farklı dil kökenli kelimelerin belirgin olmayan sınırlarla kullanılıyor olması zaten çok kültürlü bir sistemin varlığına işaret etmektedir. Bu sebeple, İstanbul Kapalıçarşı'nın tarihsel süreçte mimari gelişiminin anlatılmasının hedeflendiği bu çalışmada öncelikli olarak eski çağlardan itibaren ana hatları ile çarşı alanlarından ve Osmanlı şehir sistemini etkileyen kültürlerin ana özelliklerinden bahsetmek konuya dair genel bir bakış için faydalı olacaktır.

2.2 Tarihte Çarşı Örnekleri ve Ticaret

Alışveriş, insanoğlunun en temel ihtiyacı olan tüketimin gereği olarak üretilen ya da elde edilen her türlü ürünün el değiştirmesi şeklinde basitçe ifade edilebilir. Eski çağlardan beri süregelen bu değiş-tokuş işlemi, paranın icadı ile beraber bir

değer üzerinden yapılmaya devam etmiştir. Farklı bölgelere ait ürünlere ulaşma ihtiyacı neticesi ise ticaret toplumlar arası etkileşimin de baş aktörü olmuştur.

MÖ 4000-3100'lere tarihlenen Uruk çağı olarak bilinen döneme dair ticari faaliyetlere ilişkin bilgiler kısıtlı olsa da Uruk Çağı'nın sona ermesi ile Mezopotamya'nın çeşitli bölgelerinde yeni merkezlerin oluştuğu, bu yeni merkezlerde de yeni kamusal, dini ve sivil yapıların ortaya çıktığı bilinmektedir. Tapınakların eskilerine nispeten daha az anıtsal olduğu ve artık şehir merkezinde yer alması, bu yoruma mesnet teşkil etmiştir. Tapınakların bulunduğu alanlarda gündelik ticaret, üretilen ürünler ve el yapımı objelerin satıldığı bilgisi, tapınak ve çevresinin günlük yaşama katılan aktif bir ekonomik/ticari bölge olduğunu göstermektedir. Tapınağın avlusunda da ticari faaliyetlerin yürütüldüğü mekanlar(konutlar) olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir (Nadali, 2018).

Bu bilgilere ilaveten ticari faaliyetlere dair en eski yazılı kaynakların yaklaşık olarak M.Ö. 2000'li yıllarda, Yukarı Mezopotamya'dan, Orta Anadolu'ya gelerek burada ticaret yapan Asurlu tüccarlara ait olduğu da bilinmektedir.

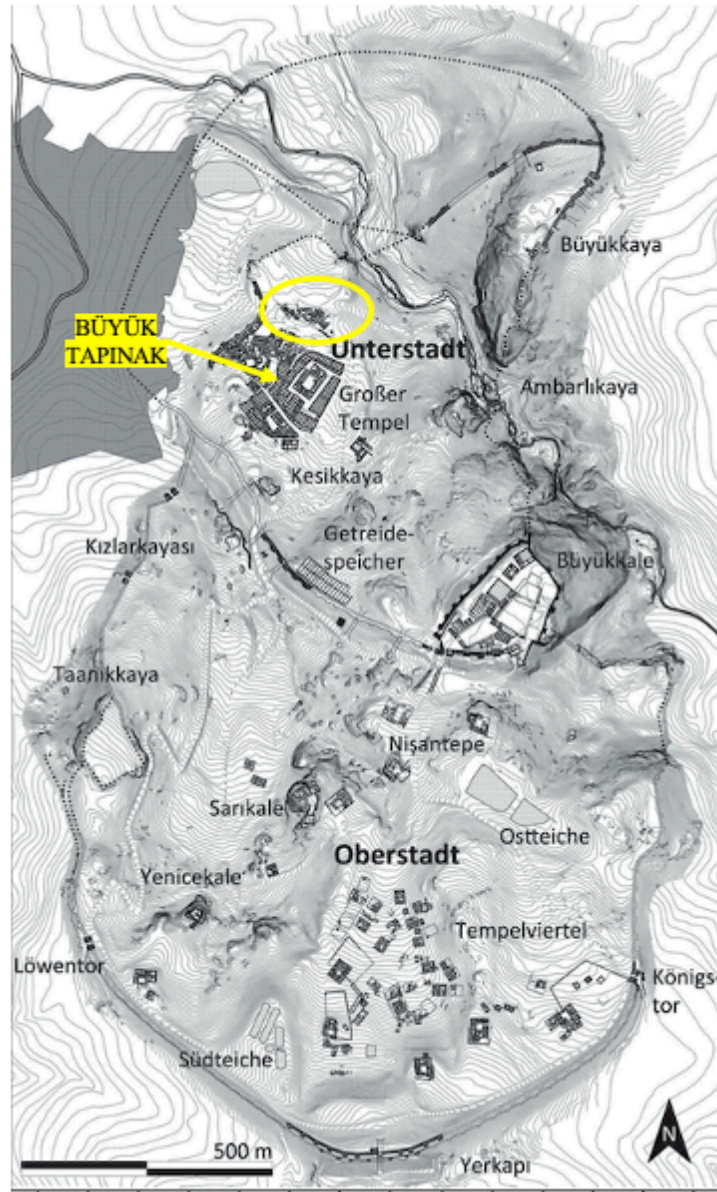
2.2.1 İlkçağ'da Ticaret Mekanları

Günümüzde Kayseri merkezine 24 km uzaklıkta olan Kültepe mevkiinde 1948'den bu zamana devam eden kazılarda Anadolu'daki ilk yazılı tabletlerin ortaya çıkarıldığı bilinmektedir. 2015 yılında UNESCO Dünya Belleği Listesi'ne alınan, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait olan belgeler niteliğindeki Asur çivi yazısı ile yazılmış bu tabletler, dünyanın en eski organize ticaret merkezindeki iş mektupları, senetler masraf listeleri ve mühürleri ihtiva etmektedir (*KÜLTEPE*, t.y.).

M.Ö. 1974-1776 yılları arasında yaklaşık olarak 200 yıl kadar sürdüğü kaydedilen (Veenhof, 1972) Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Asurlu tüccarların ticarete ilk olarak Asur'a yakın bölgelerde başladıkları ve zaman içerisinde Anadolu'ya kadar yayıldıkları bilinmektedir. Asur'dan getirmiş oldukları malları, bahsi geçen ticaret merkezlerinde pazarladıklarına dair yorumlar kazı sonrası yayınlanan raporlarda mevcuttur. Ayrıca bu ticari merkezlerin sadece ticarî amaçlar için kullanılmadığı, aynı zamanda insanların da buralarda ikamet ettikleri ortaya çıkmıştır (Öz, 2005).

Anadolu'nun farklı bölgelerinde 40 kadar olduğu bilinen ticaret merkezlerinden büyüğü *kārum* olarak isimlendirilmiş olup bunun bugünkü serbest ticaret alanları gibi düşünülebileceği, küçüğü *wabartum*'un ise ana merkezler arasında gidip gelen tüccarların mallarını depolayıp konakladıkları kervansaraylar gibi düşünülebileceği kaynaklarda ifade edilmektedir (Işık, 2020).

Kültepe'deki Kaneş yerleşmesindeki karum dışında Anadolu'daki karumlar arasında en tanınmışlarının Boğazköy'de (Hattuşas) ve Alişar'da bulunan antik şehirlerdeki karumlar olduğu bilinmektedir (Dinçol, 1982).



Harita 2.1 Hattuşas kent planı (Föll, 2021)

Harita 2.1’de Çorum ili Boğazkale ilçesinde yer alan Hattuşaş şehrinin yapılan kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılan planı yer almaktadır. Büyükkale’nin yer aldığı bölgede kurulduğu ve buradan kuzeye doğru yayıldığı bilinen savunma duvarı ile çevrelenmiş antik şehirde Asurlu tüccarların yerleşmiş olduğu karuma ait kalıntılar, Alman arkeologlar tarafından Büyük Tapınak olarak adlandırılan tapınağın kuzeyinde bulunmuştur (Harita 2.1’de işaretli yer olduğu düşünülmektedir) (*Hattuşaş (Boğazköy)*, 2021).

Alışveriş için seçilen alanın sosyal etkileşimin yoğun olduğu tapınak etrafında olması, ticaret alanlarının tarihsel gelişimine bakıldığında da şaşırtıcı değildir.

2.2.2 Antik Yunan ve Roma’da Çarşı

Üstte verilen Hitit dönemi örneğinden de anlaşılacağı gibi, ticaret hayatının tapınak çevresinde ve açık mekanlarda yapılmakta olduğu bilinmektedir. O döneme ait, alışveriş için özel olarak ayrılmış alanlar olsa da özel bir mimari form olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Antik Yunan döneminde ise bu ihtiyacı da bünyesinde barındıran bir yapı türü olarak *agora* karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2.1 Yunan Agorası

Günümüzde işlevsel olarak tam karşılığının olmadığı ancak belki *kent meydanı* olarak tanımlanabilecek, Helenlere özgü bir kavram olan agora, terimsel olarak da Grekçede *toplanmak, bir araya gelmek* anlamındaki *ἀγορά* (ageiro) kelimesinden gelmektedir (Candur, 2019).

Antik çağda insanların sosyal etkileşimde bulunduğu mekan olan agoraların en öne çıkan işlevi alışveriş olduğu için pazar, çarşı gibi ticari gereksinimlerle anılıyor olsa da tek bir amaca yönelik kullanılan bir yapı olmadığını vurgulamak gerekir.

Agoranın ticari yönü, Miletos’ta kazılarda ortaya çıkarılan materyallerin ışık tutması ile kesinlik kazanmıştır. Açığa çıkarılan amphoraların varlığı, Miletos liman agorasında ticaretin yapıldığının göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Tez kapsamı gereği ticari yönü ile ele alınacak olan agoraların bünyesinde yer alan ticari faaliyetleri de ayırtırmak lazımdır:

Pazar alanı olarak kullanılan açık alanda, gıda ürünlerinden kitaba kadar her türden ürün ve malın satıldığı tezgahların kurulduğu bilinmektedir (Thompson, 1993). Zanaatkarların da aynı anda ürünlerini sattığı dükkanlarının da burada olduğu ve kentin farklı bölgelerine dağılmış olan zanaat atölyelerinin en rağbet görenlerinin agora civarındakiler olduğu da kaynaklarda belirtilmiştir (Ferruci, 2018).

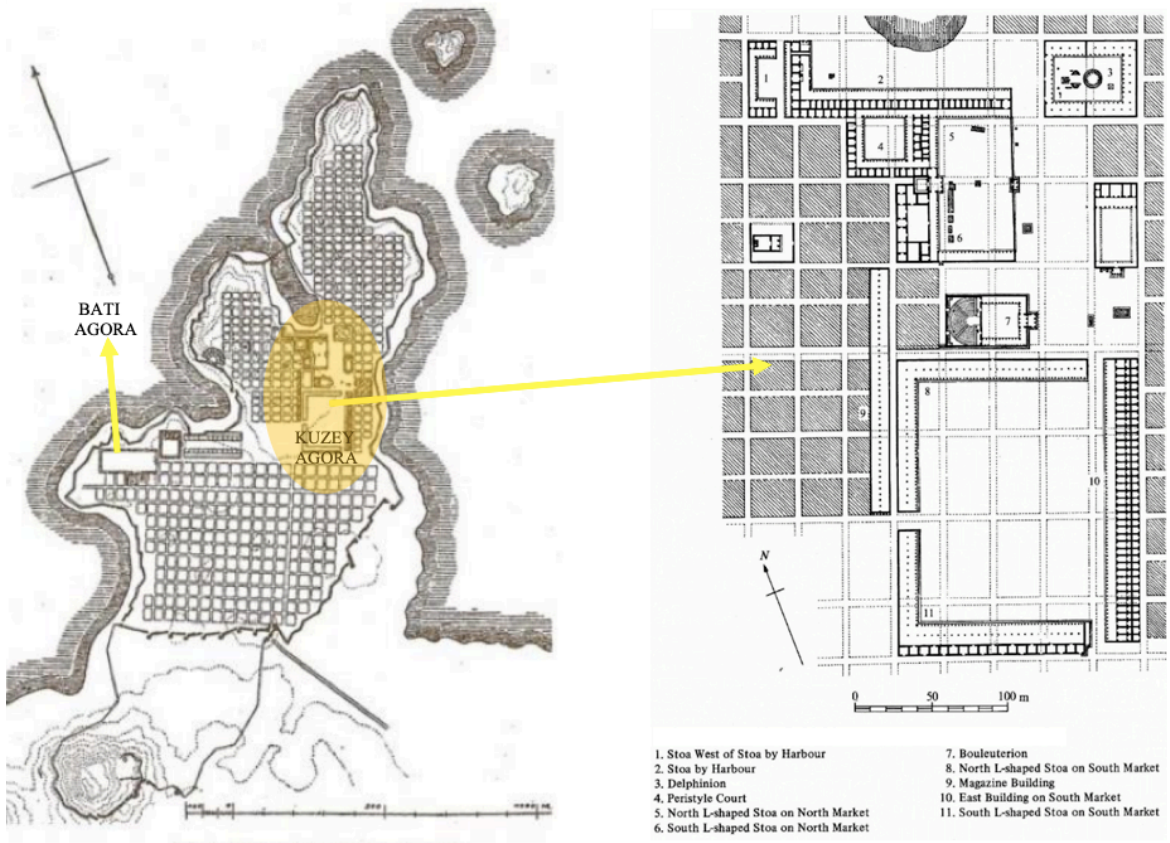
Agoralarda ayrıca, hizmetlerde olduğu kadar ticari faaliyetlerde de kullanılan kölelerin alınıp satıldığı köle pazarlarının da kurulduğu, kanunların belirlediği şartlarda buralarda alım satım yapıldığı da ifade edilmiştir (Candur, 2019).

Alım satım dışında önemli bir ticari ihtiyaç olan o zamanın bankacılık işleri olarak görülebilecek olan kredi alma, sarraflık, para emaneti alma, noterlik gibi işlemler de agoralarda yürütülmüştür. Aristoteles'in Atina Anayasası'nda bu işlemler ile alakalı tarafların davalık olduğu birkaç olaydan bahsetmesi buna kanıt olarak gösterilir (*The Athenian Constitution by Aristotle*, 1984).

Liman kentlerinde limana yakın bir agoranın daha olması, agoraların *serbest ticaret bölgesi (emporion)* olarak kullanıldığını da göstermektedir. Miletos ve Ephesos, emporion'a sahip örnek kentlerdendir.

M.Ö. 7. ve 6. yüzyılda en parlak dönemini yaşamış olan Miletos'ta batıdaki agorada yerel ticaret yapılırken, kuzeydeki agoranın şehrin emporionu olarak işlev gördüğü görüşü kabul görmüştür (Ferruci, 2018). L şeklinde yapılan liman stoasının (Harita 2.2'de 2 numara ile gösterilmiştir) kuzeyi limana açılmaktadır ve sütun sırasının arkasında depolama alanları olduğu düşünülmektedir.

Süreç içerisinde kentler geliştikçe agora sayısının da arttığı hatta Efes örneğindeki gibi (Harita 2.3) ticari agora (commercial agora) olarak isimlendirilen agoraların kent içinde yerini aldığı da bilinmektedir.

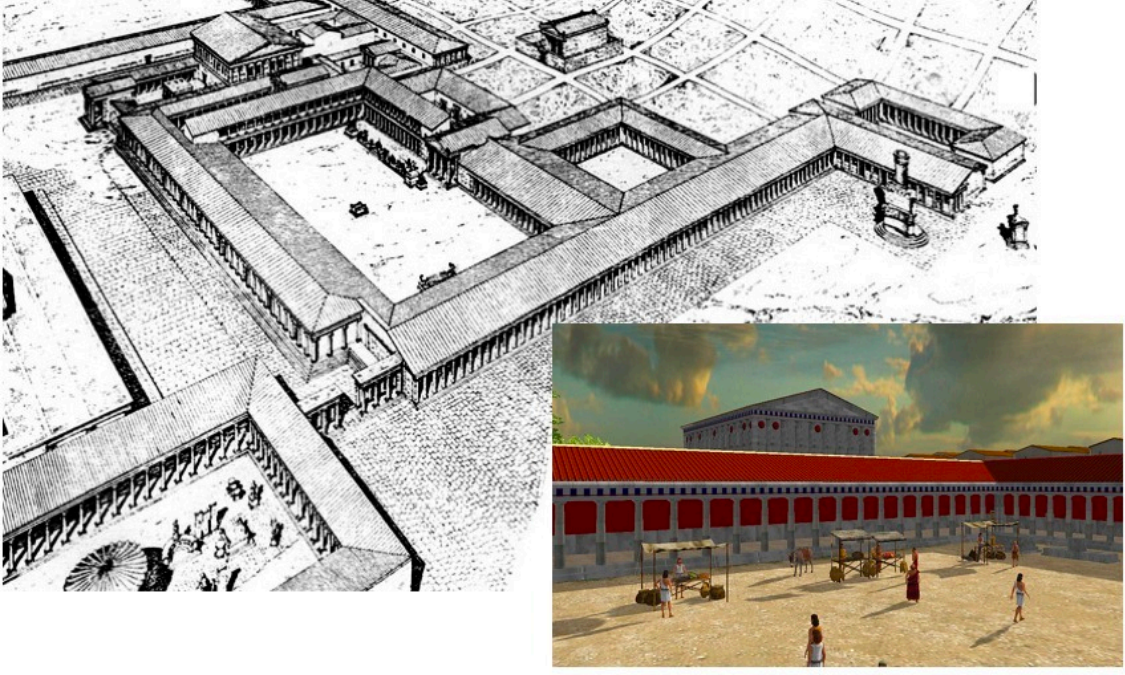


Harita 2.2 Milet kent planı (Wycheley, 1993)(Coulton, 1976) ⁷

Birçok işlevinin yanında pazar ve çarşı alanı gibi kullanılan agoraların buna imkân veren avlu görünümü dışında orta alanı çevreleyen stoalar da Antik çağa ait değinilmesi gereken önemli mimari öğelerdir. Üzeri örtülü doğrusal bir sütun dizisi olarak tariflenebilen stoa; yürümek, dinlenmek, sohbet etmek için elverişli bir alan sağlamasının yanı sıra, dükkanların önünde bir sığınak vazifesi de görmekte idi.

Tarihte bilinen büyük agoralar, Batı Anadolu'da Milet (Miletos), Priene, Efes (Ephesos), Bergama (Pergamon), Assos (Behramkale) kent devletlerinde yer almaktadır.

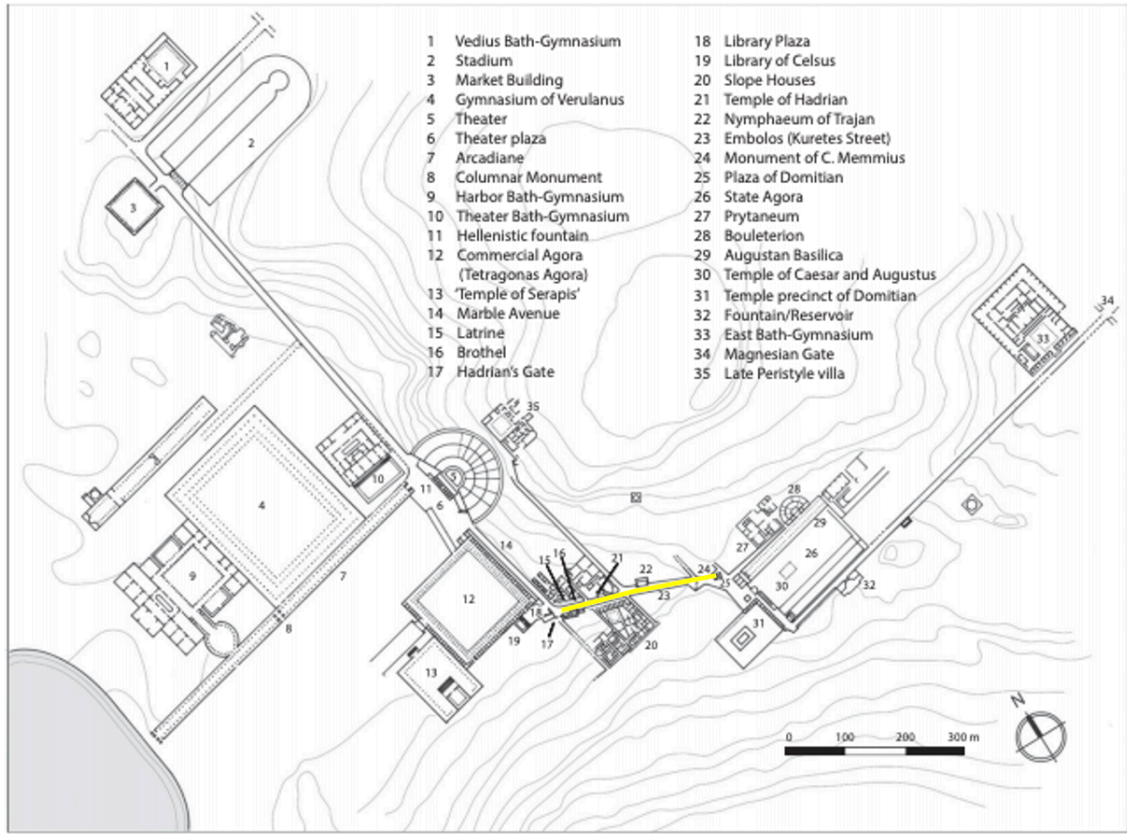
⁷ M.Ö 7.-6.yy'a ait olduğu değerlendirilmiştir. Tez kapsamında işaretlemeler yapılmıştır.



Şekil 2.8 Miletos Kuzey Agora ve çevresine ait 3D çizim (Kleiner, 1968)

Antik Yunan kentinde ticaretin sadece agora sınırları içinde yapıldığını söylemek de yanıltıcı olacaktır. Çünkü M.Ö. 2.-1.yy'da Minor Asia denen Asya eyaletinin başkentliğini yapmış Efes örneğinde olduğu gibi şehrin önemli aksları üzerinde, caddenin her iki tarafında da dükkanların olduğu bilinmektedir (Yegül & Favro, 2019).

Efes Embolosu veya Kuretes Caddesi de denilen (Harita 2.3'de sarı ile işaretli) beyaz mermer döşeli bu işlek caddede mermer döşeli mağazalar, çeşmeler, tapınaklar ve sivil anıtların olduğu ifade edilir. Alttaki kent planında 12 numara ile gösterilen Ticari Agora'nın devamı niteliğinde uzanıyor olması da bu bilgiyi doğrular niteliktedir.



Harita 2.3 Efes antik kent planı ⁸

Embolos için Panayırdağ Tepeleri çevresinden Artemision'a giden bir alay yolunun parçası yorumu yapılırken, adını da *küretler* olarak adlandırılan rahipler sınıfından aldığı söylenmiştir. Yayaları güneşten veya yağmurdan korumak için, caddenin iki yanında üstü örtülü, zemini mozaikli, sütunlu galeriler bulunmaktadır. Güney cephedeki dükkânların iki katlı olduğu bilgisine de kaynaklarda denk gelinmiştir (Gilchrist, 1997).

Tiyatro binasından limana doğru düz bir şekilde uzanan, sütunlu cadde (colonad) olan Arcadiane Caddesi'nde dükkanların bulunduğu dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamış olsa da Selge gibi başka antik kentlerde sütunlu caddenin kenarları boyunca dükkanların da yer aldığına dair bilgiler vardır (Yegül & Favro, 2019). Selge'nin M.Ö. 5-3. yüzyıllarda en ihtişamlı zamanını geçirdiği bilinmekle beraber Efes'in imar olduğu dönemde de var olduğundan hareketle, belki iki kent

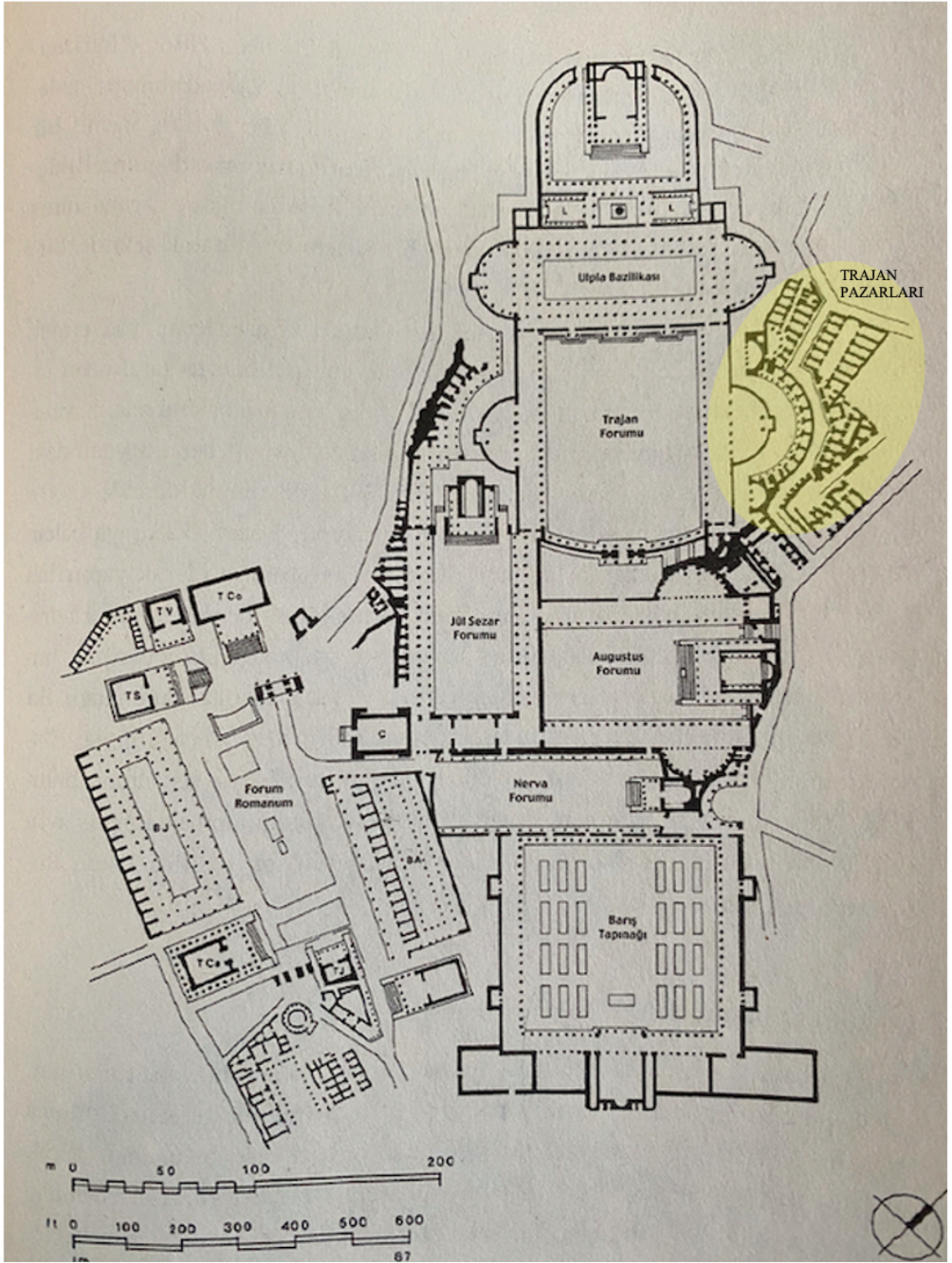
⁸ M.Ö. 2.-1.yy olduğu değerlendirilmiştir (Yegül & Favro, 2019). Tez kapsamında işaretleme yapılmıştır.

arasında benzeştirme yapılabilir ve buradan hareketle Efes Arcadiane’de de sıralı dükkanların bulunduğu yorumu çıkarılabilir.

2.2.2.2 Roma Forumları

M.Ö. 8. yüzyılda kurulduğu bilinen Roma’nın kent planlamasında Yunan ve Etrükslerin etkili olduğu bilinir. Bu sebeple kent yapılanmasının kültürel merkezi olarak kabul edilen ve ilk olarak M.Ö. 600 yıllarında inşa edildiği ifade edilen (Gilchrist, 1997) forumlar da Yunan agorasına benzemekte ve onlar ile aynı işlevi görmektedir. Tanrılara kurban verilmesinden, mahkemelere, toplantılardan ticarete kadar her türlü kamusal kullanımın gerçekleştiği forum, dini ve kamusal yapılarla çevrelenmiş bir kent meydanı olarak adlandırılabilir.

İncelendiğinde; erken dönemde sınırları çok keskin olmayan, kamusal yapıların ortasında kalan bir meydan gibi algılanan forumların (örn. Roma Forumu), M.Ö. 1. yüzyılda Roma imparatorları tarafından inşa edilmeye başlandığı tarihten itibaren daha belirgin plana sahip olduğu görülür. Bu forumlara, İmparatorluk Forumları denmiştir (Russel, 2014).

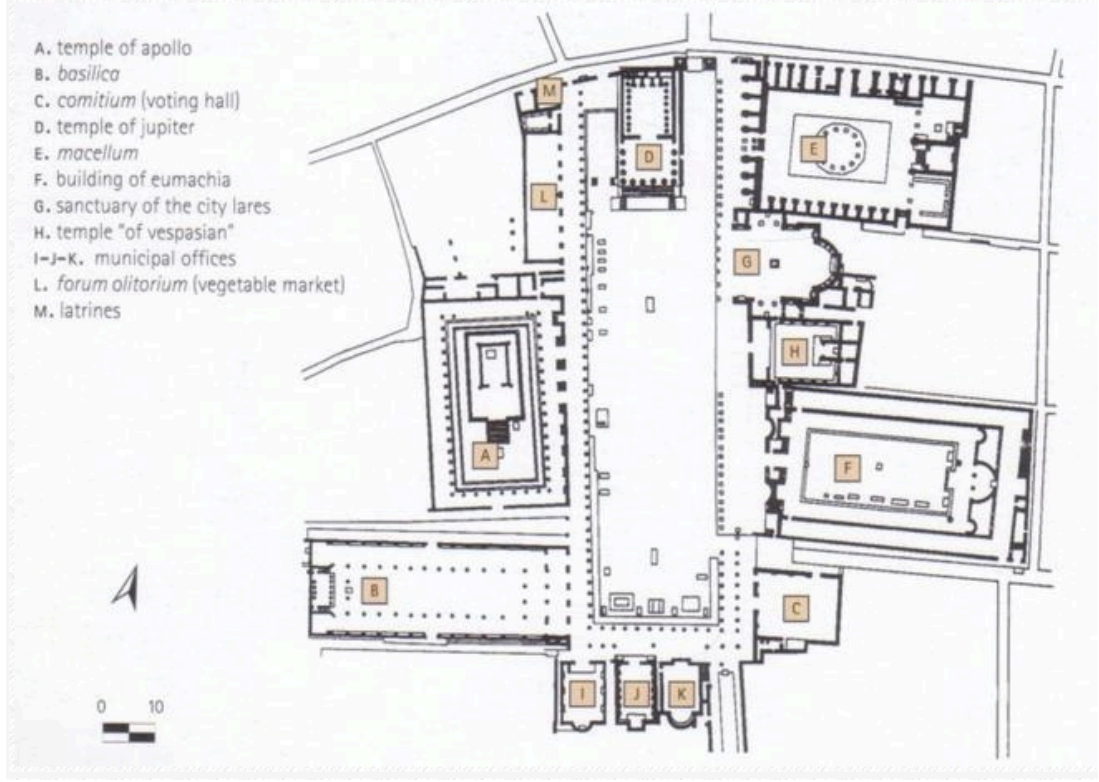


Harita 2.4 Roma Forumu ve İmparatorluk Forumları (Roth,2000) ⁹

Tarihteki örneklerine bakıldığında genel olarak uzun dikdörtgen geniş bir açık alan ve bu alanı çevreleyen sütunlu, üstü kapalı stoalar ve meydanı sonlandıran

⁹ Tez kapsamında işaretleme yapılmıştır.

kent meclisi, bazilika, tapınak gibi kamusal yapılar dışında ticari amaçlı kullanılan yapılar da mevcuttur (Roth & Akça, 2000). Pompeii forumu bu öğeleri barındıran güzel bir örnektir.



Harita 2.5 Antik Roma kenti Pompeii Forumu planı (*The Forum*, t.y.)



Şekil 2.9 Pompeii Forumu 3D çizimi - I (“Italy - Pompeii - Forum”, t.y.)



Şekil 2.10 Pompeii Forumu 3D çizimi – II (*Forumlar*, 2020)

O dönemde görsellerde de gözüktüğü gibi kısmen stoalar altında veya meydanın bir ucunda konumlandırılan tezgahlar, kısmen stoa gerisindeki dükkanlar, kısmen de insan ya da hayvan gücü ile çekilebilen seyyar arabalar sayesinde satıcıların ürünlerini ve mallarını sattığı, çeşitli işler için forumda bulunanlarca veya ihtiyaçlarını temin etmek üzere oraya gelenlerce alım yapıldığı bir alışveriş sistemi olmalıdır.

Bir kentte zaman içerisinde birden fazla forumun oluştuğu da bilinmektedir. Büyük şehirlerde yer alan forum olitoryum (sebze pazarı), forum boarium (sığır pazarı), forum piscarium (balık pazarı) veya forum cuppedinis (birçok çeşit malın satıldığı pazar) gibi özel amaçlara yönelik ek forumlar bunlara örnek olarak verilebilir (Adkins & Adkins, 1998). Satılan ürünlere göre forumların ayrılması Roma'da ticaretin aktif olarak forumlarda yapıldığını göstermektedir.

Roma'da orduda görevli lejyonerlerin şehirlere ya da şehir yakınlarındaki karargâhlara yerleştirilmesi neticesi ekonomik faaliyetlerin de geliştiği düşünülmektedir. Çünkü askerlerin ihtiyacı olan başta buğday, şarap, zeytinyağı, at yemi ile ahşap olmak üzere birçok ihtiyaçlarını şehirden karşılamaları buralardaki ekonomik hayatı geliştirdiği gibi silah üretimi yapması amacıyla bu şehirlere yerleştirilen metal ve ahşap ustaları sayesinde de bu bölgelerde zanaatkârlık gelişmiştir.

Ayrıca askerlerin bireysel gereksinimlerini karşılamak amacıyla hizmetle ilgili mesleklerle uğraşanların sayısı da artmıştır (Altunbeğ Turgut, 2019).

M.S. 2. yüzyılda ise, Dacia zaferini kutlamak için İmparator Trajan tarafından inşa ettirilmiş, Apollodorus tarafından tasarlanmış imparatorluk forumlarının sonuncusu olan ve en görkemlisi sayılan Trajan Forumu'nun doğusundaki dağın yamacına yaptırılan katlı kamu pazarları (Şekil.7'de sarı ile işaretli alan) toplu alışveriş mekanların farklı bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Roth, 2000), (Batı, 2007).



Şekil 2.11 Roma Trajan Pazarları (*The Trajan's Markets and Trajan the Roman Emperor, t.y.*)

2.2.3 Orta Çağ Avrupası'nda Ticaret

Erken Ortaçağ (5-10. yüzyıllar) olarak tanımlanan dönem içerisinde, önceki dönemlerle kıyaslanamaz değişiklikler meydana gelmiştir. Barbar istilaları neticesi, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile merkezi otorite zayıflamış, bu da feodal yapılanmayı beraberinde getirmiştir. Devam eden savaşlar ve Akdeniz'deki Müslümanların hakimiyeti Avrupa ticaretini olumsuz yönde etkilemiş ve bu süreç 7-8. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında ekonominin tarımsal anlamda varlığını sürdürdüğü, ticaretin çok düşük seviyelerde olduğu bilinmektedir.¹⁰

8. yüzyılda ise Avrupa'nın neredeyse tamamının toprağa bağlı bir ekonomiye dönüşmesi, kent hayatının etkinliğini yitirmesine sebep olmuştur. Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu'nda da durum önceki zamanlara kıyasla çok iyi değilse bile, Avrupa'ya kıyasla daha iyi olduğu söylenebilmektedir. O dönemde

¹⁰ Bu durumun tüm Avrupa için geçerli olmadığı da bilinmektedir. Örneğin Venedik bu süreçte de özellikle Konstantinopolis ile ve Suriye, Mısır gibi zengin doğu kentleri ile ticarete varlığını artırarak devam etmiştir. İmparatorluğun son dönemlerinde bazı tüccarlar da uzun mesafeli kıymetli ürün ticaretine devam etmişlerdir. (Heaton, 2018).

İmparatorluğun temel ihtiyaç maddelerine ulaşmasının güçleştiği yorumları yapılmıştır (Bamyacı, 2017).

Bundan sonraki süreçte tarımsal üretimin yeni tekniklerle geliştirilmesi, tarım alanlarının genişlemesi, Haçlı Seferlerinin etkisi ile istilaların durması ve Akdeniz limanlarının yeniden alınması gibi önemli gelişmeler neticesi 9. yüzyıldan sonra Avrupa'da ekonomik gelişmelerin olduğu, ticaretin ivmesinin arttığı ve kent yaşamının yeniden canlanmaya başladığı bilinmektedir.

Tarıma dayalı ekonominin gelişmesi ile ticaretin artması arasındaki bağı şu şekilde açıklamak mümkündür. Tarımsal gelirin artması ile zenginleşen toprak sahiplerinin alım güçlerini tüketime yönelerek tatmin etmek istemesi, lükse olan ihtiyacı arttırmış, böylece bu ihtiyacın artarak devam etmesi de denizaşırı ticaretler için pazar oluşturmuştur (Berman, 1990).

Ticarete artan talep neticesi olarak da zenginleşen bir tüccar sınıfı Geç Ortaçağ olarak nitelendirilen 11. yüzyılda varlığını göstermeye başlamıştır. Özellikle daha kârlı olan deniz ticaretini tercih ettiklerinden daha uzak merkezlere erişebildikleri görülmektedir. Bu yolculuklar yeni merkezlerin doğmasına ve var olan merkezlerin de gelişmesine sebep olmuştur. Kentler için de bir ticaret ağı üzerinde yer almak oldukça önemli sayılmıştır.

Ticaret mekanları açısından incelendiğinde, bu döneme ait Avrupa'da belirgin bir ticari yapıya dair bilgiye rastlanmamıştır. Belçikalı tarihçi Pirenne'nin de belirttiği gibi; Ortaçağ Avrupa kenti genellikle bünyesinde kilise ve manastır olan bir katedral, zanaat ile uğraşan bir halk ve küçük bir pazardan oluşurken daha sonraları feodal lordların yaptırdığı burg'lar da yerleşmelere eklenmiştir. Buralarda küçük yerel pazarlardan söz etmek mümkündür (Pirenne, 2016).

Kentlerde ise, dükkânlarla çevrelenen orta kısmında açık satış yerleri bulunan pazar meydanları bulunduğu, bunların da kent içinde katedrallerin çevresinde bulunduğu yorumu yapılmıştır (Tokyay, 2005). Artan deniz ticaretinin etkisi ile liman çevrelerinde de ticaret yapıyor olması akla yatkındır, ayrıca pazar alanı ile liman arasının da yine aktifleşmiş olduğu da düşünülmelidir.

Bunlar dışında, Ortaçağa ait ticarete ilişkin önemli gelişmelerden biri de şüphesiz fuar ve panayırılar olmuştur.

Fuar - Panayırılar

Çıkış dönemine dair kesin bir bulguya rastlanamamış olan, ancak İslamiyet öncesi Arap toplumunda da mevcut olduğu bilinen panayırılar, İngiltere'ye muhtemelen Romalılar tarafından getirildiği düşünülmektedir (Konuk, 2005). 11. yüzyılda ortaya çıkan gezgin tüccarlar sayesinde Avrupa'daki bu fuarların yaygınlaştığı ve büyüdüğü söylenmektedir. Kaynaklarda, tüccarların birinden diğerine giderek mal alıp sattıkları bu fuarların kent pazarlarına benzemediği bu sebeple çıkış noktasının pazarlar olamayacağı akla yatkındır. Yılda bir ya da iki kere gerçekleşen, büyük kentlerin dışında (ya da küçük bir kentte) genişçe bir alan üzerine kurulan birkaç hafta süreli açık olan, genelde de toptan satışların yapıldığı panayırılar, bir ticari kavram olarak düşünülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Heaton, 2018).

Uluslararası ticaret için de önemli bir etkileşim olan bu fuarlarda tüccarlara mali ayrıcalıklar tanınması, kendilerine hukuki anlamda garantilerin verilmesi gibi bundan sonraki ticari gelişmelere yol açacak olan çok önemli uygulamalar yapıldığı ve bu fuarların Kambyo senedi ve muhasebe teknikleri kullanımına da etkisi olduğu belirtilir (Konuk, 2005).

13. yüzyılda ise tüccarlar artık başka ülkeler veya şehirlerde acentalar kurmaya ya da fuarlara temsilcilerini göndermeye başladıktan sonra fuarların önemi azalmaya başlamış, 18. yüzyıla kadar devam ettiği biliniyor olsa da yerlerini liman kentlerindeki hammadde pazarları almaya başlamıştır.¹¹

Avrupa'daki ticaretin ve dolayısıyla ekonomin yükselişi birkaç yüzyıl devam etmiş ancak 14. yüzyılda tersine dönmüştür. Çünkü geçen zamanda tarıma talebin azalması ve tarım arazilerinin azalması, kente göç eden ve artan nüfusun kıtlıkla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan veba salgını ve Avrupa

¹¹ Yüzyıllara göre büyük hammadde pazarlarının şu şekilde olduğu kaynaklarda geçmektedir (Konuk, 2005): Brugge (13. yüzyıl), Amsterdam (15. yüzyıl), Augsburg (15. yüzyıl), New York (18. yüzyıl)

lkelerinin siyasi sıkıntı ve savaşları da bunları takip edince ekonomik bunalım ve ayaklanmaların baş gösterdiği aktarılmıştır. Bu sorunlar sıkı tedbirleri de beraberinde getirmiştir.

Bu kapsamda hem üreticiyi hem tüccarı hem de zanaatkarları koruma maksatlı meslek birlikleri olan *loncalar* kurulmuştur. Ticareti koruma amaçlı ortaya çıkan bu yapılaşmada Esnaf ve Tüccar Loncaları kendilerine ayrıcalık elde etme isteğiyle zaman zaman karşı karşıya da gelmişlerdir. Bunun da 14. ve 16. yüzyıllarda kent özerkliğine darbe vuran etkisi olmuştur (Holton & Keleş, 1999).

2.2.4 İşlamiyet ncesi Orta Asya’da arşı ve Pazar

9. yüzyıldan itibaren Orta Asya Türk kent medeniyeti üzerinde etkisini gösteren İşlam dini öncesinde Orta Asya Türk kentinde; *orduğ* (hakan sarayı ile beylerin ikametgâhlarının bulunduğu surlarla çevrilmiş alan), *balık* (hendek, sur veya kulelerle çevrilmiş olan konut alanı) ve *kıy* (ticaret, zanaat, tarım alanları) olarak adlandırılan mekânsal unsurların yer aldığı bilinmektedir. Bu unsurlardan oluşan kent yapısı içerisinde ticaretin, sadece kent surlarının hemen dışında yer alan *kıy*’da kurulan pazarlardan ibaret olduğunu düşünmek yanlış olur. Çünkü 5. yüzyıldan sonra Avrupa’da eski gücünü kaybetmeye başlamasına karşın Orta Asya’da ticaret bu dönemde oldukça gelişmiştir.

İşlamiyet öncesine ait ortalama olarak 6-9. yüzyıllara denk gelen tarihlerde ticaret denilince akla ilk olarak bir ürünün üretildiği ya da ortaya çıktığı merkezden başlayan ve merkezlerde el değiştirerek değere dönüşen ya da becayiş usulü ile başka bir mal ile yer değiştirerek milattan öncesine dayanan güzergahı boyunca devam eden ticaret ağları gelmektedir.

Bu ticaret ağları üzerinde var olan bazı yerleşimler, kuzey-güney doğrultusunda uzanan Krk Yolu ile doğu-batı doğrultusunda uzanan İpek Yolu üzerinde bulunması sebebiyle arşı ve pazarlarının gelişmesi sayesinde ticareti ellerinde tutar hale gelmişlerdir. 558 yılında Göktürkler’in hakimiyetine giren Soğd bölgesi bu merkezlere örnektir.

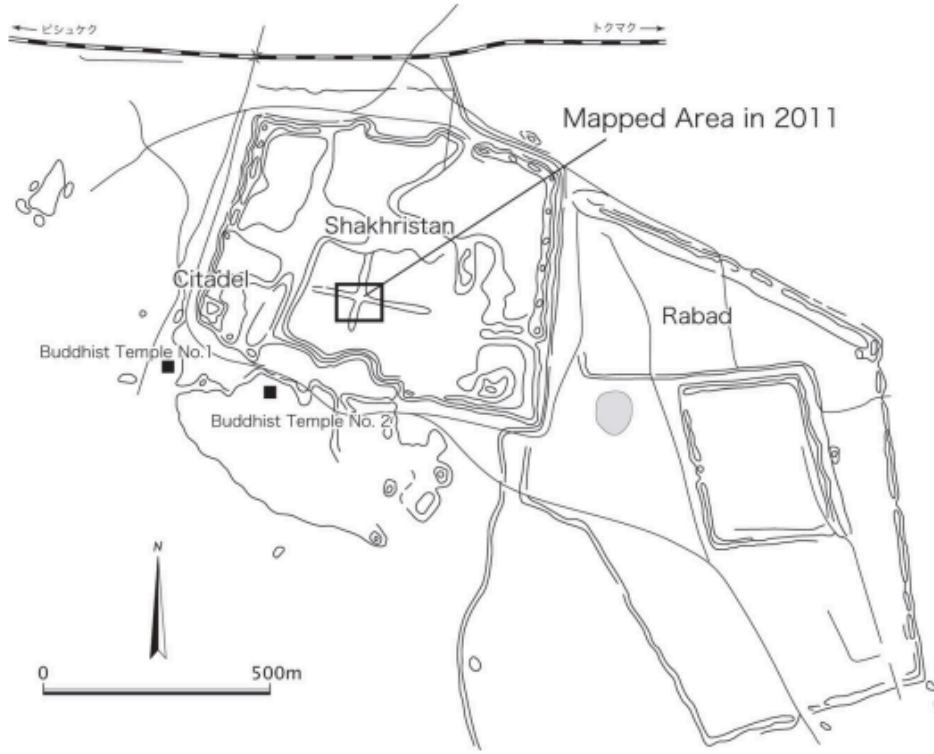
6. yüzyılda Göktürkler’in hâkimiyetine girdiği bilinen Ceyhun (Amuderya) ile Tanrı Dağları arasını kapsayan Soğd bölgesinin bu dönemde Orta Asya’nın siyasi,

kültürel ve ekonomik merkezi olduğu bilinmektedir. Çin'den İtalya'ya kadar olan ticareti kontrolleri altına aldıkları söylenen Soğd tüccarlarına dair Çin'de yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan mezar taşlarında bilgiler yer aldığı, 6-8. yüzyıllar arasında Çin'de bulunan imtiyazlı ve zengin bir grup oldukları ifade edilmiştir (Taşağıl, 2009).



Şekil 2.12 Soğd tüccarını tasvir eden kilden heykelcik (6-7. yüzyıllar) (Taşağıl, 2009)

Divân-ı Lügati't-Türk'te 'Balasagun ile Buhara ve Semerkand arasında Türkleşmiş bulunan bir ulus' olarak tanımlanan, başka kaynaklarca İranî bir kavim olarak tanımlanan Soğd kavminin ülkeleri de kaynaklarda *Sogdiana* olarak geçmektedir. Göktürkler döneminde Sogdiana'da bulunan yerleşim merkezlerinin, ticaret yolları üzerinde transit bir merkez olarak kalmadığı; ipekli, yünlü kumaş türleri, seramik ürünler, halı ve kilimler, metalürji ürünler, kıymetli malların üretiminde uzmanlaşmış şehirler olduğu da bilinmektedir (Türk Yıldız, 2020).



Harita 2.6 Ak-Beshim (Suyab)'a ait vaziyet planı (Abe, 2014) ¹²

Ak-Beshim (Suyab), 6. Yüzyılda ticaret kolonileri kurmak için bölgeye gelen Soğd ve öncesinde orada bulunan Türklerin beraber kurdukları bilinen, başkentlik yapmış bir şehirdir. Balasagun'un 5km kadar kuzeyinde yer aldığı, yapılan arkeolojik kazılarla raporlanmıştır (Abe, 2014).

Üstteki çizim, yapılan çalışmalar neticesi ortaya çıkarılmıştır. Su dağıtımının sağlandığı, alt yapısının oluşturulduğu görülen şehir, çağına göre oldukça ileri bir şehircilik örneğidir. Kazı çalışmaları sırasında çıkarılan eşyalar bunu doğrular niteliktedir. Görüldüğü üzere şehir şehristan, şehristanın batı köşesinde yer alan kale ve rabad bölümlerinden meydana gelmektedir. Şehristanın büyük mahalleler ve birbirine yakın inşa edilmiş evler ile düzgün caddelerden oluştuğu bilinmektedir. Şehristan ve kalenin yüksek duvarlarla çevrildiği raporlanmıştır. Halkın büyük çoğunluğunun yaşadığı, etrafı 11 km uzunluğundaki tümsekle çevrilerek korunmuş olan bu Rabad'ın ticaretin merkezi olduğu düşünülmektedir (Nusov, 1971).

¹² 2011-2013 tarihli NRICPT Arkeolojik Çalışmaları sonucunda oluşturulmuştur.

O döneme ait, geçim kaynaklarına dayanan mesleklerin ürettikleri ya da sahip olduğu zenginlikleri işleyerek satmaları sayesinde ticaret güzergahı üzerinde yer almış merkezler de vardır. Örneğin; İpek Yolu üzerinde yer alan, Türk Yurdu olarak tanımlanan Sirderya (Seyhun)¹³ bölgesinde yer alan, Orta Çağ coğrafyacılarının *Tüccarlar Şehri* dediği Taraz üzerinden üretim merkezleri olan Şelci, Tekabket ve Kul şehirlerine gümüşün ihraç edildiği bilinmektedir. (Abdilkhakim, 2019).

Aynı bölgede yer alan İsficab (Sayram) da dönemin ticaret merkezi sayılmaktadır. Zaten döneme ait bilgi aktaran tarihçilerin o bölgedeki bir şehirden bahsederken çarşılarından bahsetmemelerinin mümkün olmadığı söylenmektedir (Volin, 1960).



Harita 2.7 İsficab (Sayram) şehir planı 8.yy (*Settlement Sairam (Ispidzhab,t.y.)*)¹⁴

¹³ Amuderya (Ceyhun) boyunca Buhara, Semerkant gibi; Orta Sirderya (Seyhun) Havzası'nda da İsficab, Taraz, Şâş, Üsbanikent, Otrar gibi önemli merkezler yer almaktadır.

¹⁴ Tez kapsamında işaretleme yapılmıştır.

Ovada yer alan ve kilden inşa edilmiş İsficab şehrinin İslamiyet sonrası yapılanması hakkında kaynaklarda; ‘harab olmuş bir kuhendiz (kale), şehir ve rabaddan (dış mahalleler) oluştuğu, 4 adet kapısı olduğu her kapısında bir tane ribat bulunduğu’ geçmekle beraber çarşıların, şehrin iç kısmında yer aldığı belirtilmiştir (Abdilkhakim, 2019). Üstteki planda da *bazar darbaza* şeklinde yazılmış, kapıların çıkış kısmında bulunan alanlar göze çarpmaktadır.

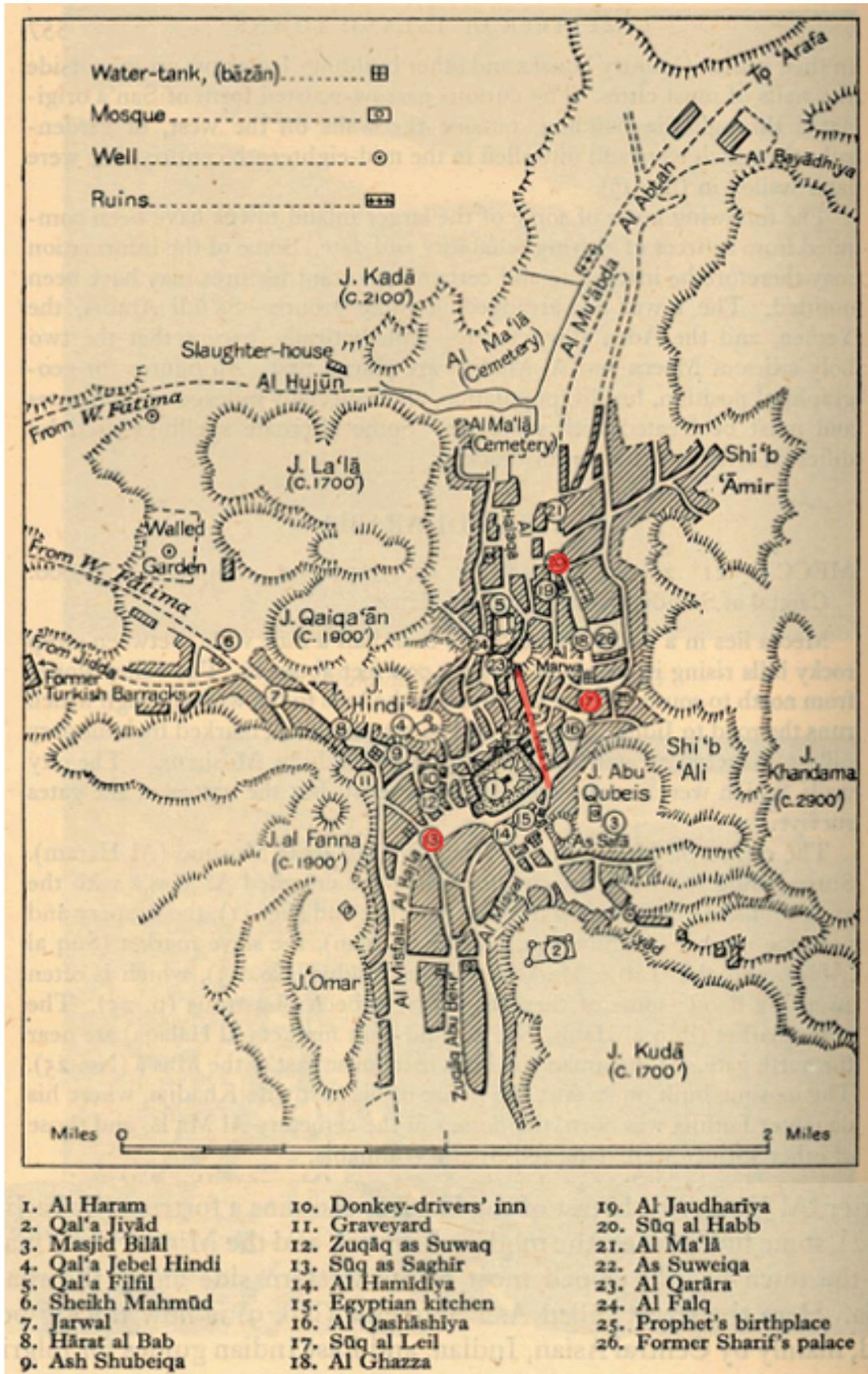
Sirderya Havzası’nda yer alan şehirlere ilişkin yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak İslamiyet sonrasına dair kent yapılanması hakkında bilgi vermektedir. Çarşı, kale ve cami üçlemesinin ön plana çıktığı görülen şehirler (Örn. Farab şehri) olduğu gibi, kalesi olmayan ama çarşısı olan şehirler de (Örn. Hurluğ şehri) mevcuttur.¹⁵

2.2.5 İslam Kültüründe Çarşı

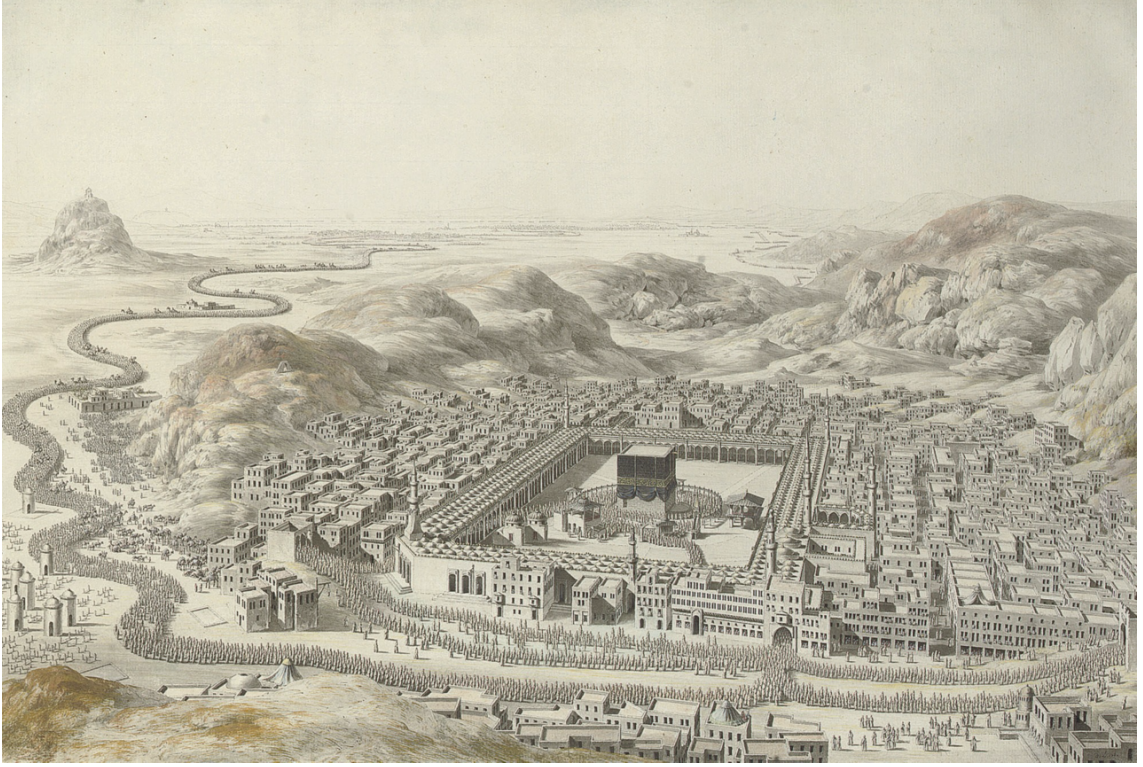
Ortaçağ Avrupası’nda 5. yüzyılda ticaretin eski gücünü kaybettiğinden bahsedilmişti. Aşağı yukarı aynı dönemlerde güneyde ise İslamiyet’in kabulü ile Arap coğrafyasının gelişimi neticesi fetihlerle alınan şehirlerdeki olumlu gelişmelerin, bu kentlerde ticaret hayatında da etkisini göstermeye başladığı görülmektedir.

Öncelikle üstte de bahsedildiği üzere İslamiyet öncesi Arabistan’da panayırların kurulduğu Hz. Muhammed’den (s.a.v.) nakledilen onun çocukluğuna dair anlattığı olaylar üzerinden de bilinmektedir. İslamiyet sonrasında ise Hac ibadeti sebebiyle Mekke’ye gelen kabileler sayesinde Mekke’de ticaretin geliştiğinden, hac mevsimi boyunca panayırların kurulduğundan, Hindistan, Habeşistan, İran ve hatta Bizans’tan tüccarların buralara gelerek alım satım yaptıklarından da bahsedilmektedir (Karabulut, 2018). Bunun dışında şehir merkezinde yer alan buğday pazarı, hurma pazarı, meyve pazarı, kuyumcular çarşısı, atlar çarşısı, bezzâzlar çarşısı, ve Safa-Merve tepeleri arasındaki attârîn çarşısının şehrin önemli çarşı ve pazarlarını oluşturduğu, ayrıca Safa ile Merve arasındaki su kanalına da pazar kurulduğu İbn Battuta’nın Seyahatnamesi’nde geçmektedir (İbn Battuta Seyahatnamesi, 2004).

¹⁵ *Mukaddesi* olarak da bilinen Orta Çağ araştırmacı ve coğrafyacısı Muhammed b. Ahmed el-Makdisî’ye ait Kitâbü Ahşeni’t-tekâşim fî ma ‘rifeti’l-eğâlîm isimli eserinden elde edilen bilgilerdir.



Harita 2.8 Mekke şehir planı 19-20.yy. (*Western Arabia and the Red Sea, June 1946. Great Britain Naval Intelligence Division, 1987*)



Şekil 2.13 Mekke şehrine ait çizim 18.yy (Louis Nicolas de Lespinasse, 1787)

Mekke şehrine ait 19. ve 20. yüzyılları gösterdiği bilinen planda (Harita 2.8), 13 numara ile işaretli olan Küçük Çarşı, 17 numara ile işaretli olan Gece Çarşısı, 20 numara ile işaretli olan Hububat Çarşısı olduğu gözükmemektedir. Kırmızı ile işaretli alan da Safa ile Merve arasındır. Geç dönem bir harita olmasına rağmen İslamiyetin ilk dönemlerinde de bu şekilde şehrin içine dağılmış çarşı alanları olabileceği gibi esas ticaret aksının, sosyal etkileşimin merkezi olan Kabe'ye yakın olan aynı zamanda da şehrin giriş ve çıkış aksında yer alan Safa ile Merve arasında yoğunlaşmış olması akla yatkındır. Ancak hacc mevsiminde burada oluşan yoğunluk dikkate alındığında (Şekil 2.13) senenin diğer zamanlarında burada kurulu olan, hacc zamanında kaldırılabilen pazarvâri bir ticaret alanı olduğu düşünülmelidir.

Daha sonra Yesrib (Medine) şehrine iplerle gerilmiş çadırlardan oluşan yeni çarşılar kurulduğu bilgisine de rastlanmıştır (Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe, 1996).

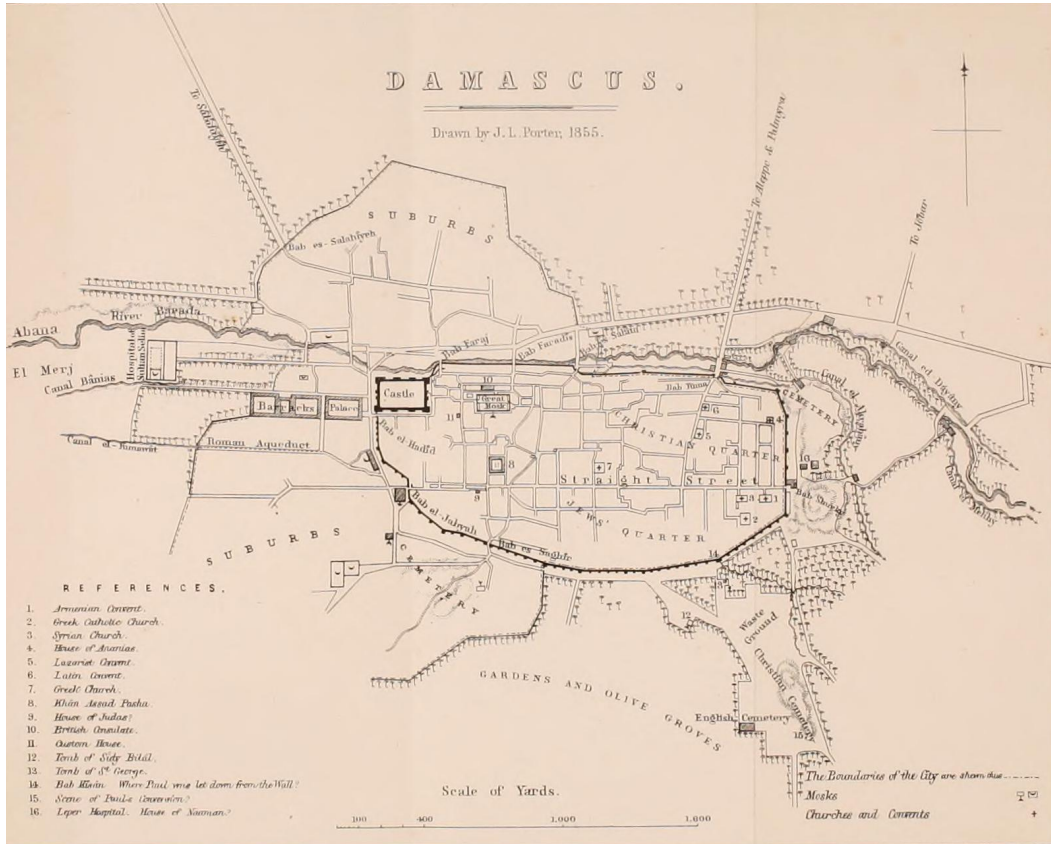
Şehirler üzerinden İslam kültüründe bir yapılaşmadan bahsederken, islamiyeti kabul etmiş farklı coğrafyalardan bahsedildiğini, toplulukların kendilerine ait kültürlerinin yapılaşma üzerindeki yadsınamaz etkisini hesaba katmak gereklidir.

Ancak İslamiyetle birlikte şehirlerde camilerin inşa edilmesi ve sosyal yapıda bazı değişiklikler olmasının ticaret alanları üzerine yansması, farklı kültürdeki, farklı coğrafyadaki şehirlerde de büyük oranda benzer olmuştur.

Bu bağlamda bir okuma yapıldığında, merkezde yer alan ulu camiden başlayarak sur kapılarına doğru uzanan caddeler boyunca sıralanan dükkanlar ve imalathanelerden oluşan bir pazar alanının oluşumundan söz etmek mümkündür.

7. yüzyıldan itibaren İslamiyetin yayılması ile Kûfe, Bağdat, Basra, Şam gibi şehirler fethedilmiştir. Basra fethinden sonra eski çarşının yetersizliği üzerine yeni bir çarşı inşa ettirildiği, çarşının gelirinden fethedilen askerlere maaş bağlandığı ifade edilmektedir (Bakır, 1992). O döneme ait bilgiler ışığında, merkezî bir çarşı alanı olduğu ve pazarın şehrin merkez camisi etrafında kurulduğu söylenebilir (Karabulut, 2018).

7. yüzyıldan sonra Basra, Bağdat, Şam gibi diğer merkezlerde çarşıların genişlemiş, sayıca artmış ve yeni yerlerine taşınmış olduğu bilinmektedir.

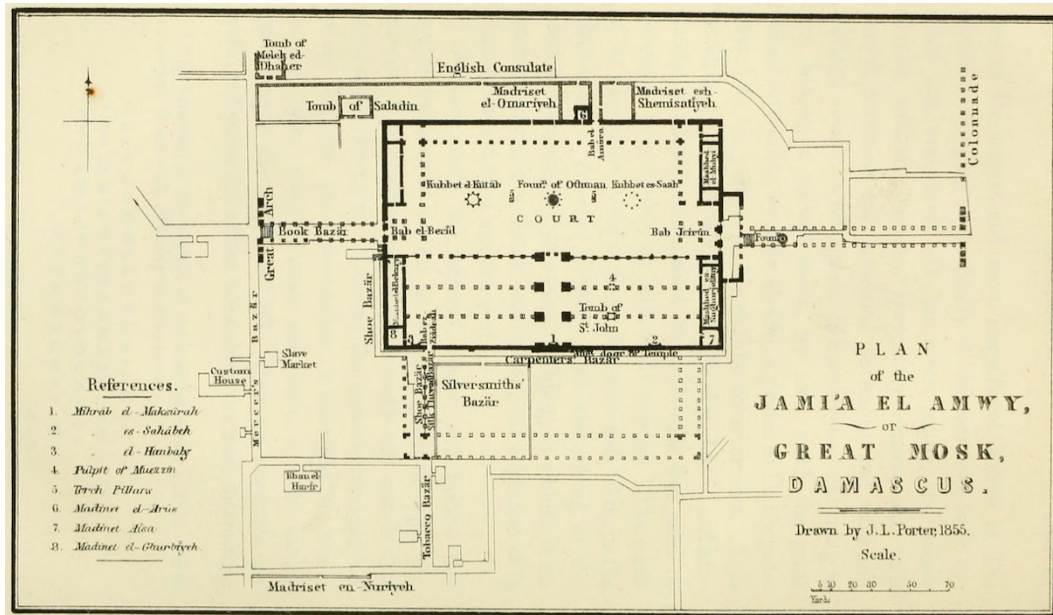


Harita 2.9 Şam şehir planı (Porter, 1855)

Şam örneğinden hareketle İslamiyet Dönemi şehirlerinde çarşıların gelişimine dair şunları söylemek gerekecektir:

7. yüzyıl sonrası büyük merkezi cami (Ümeyye Mescidi) etrafında konumlanan ticari faaliyetler için cami çevresinde, hanlar ve kayseriyye inşa edildiği, gelişen çarşı ile beraber ilk meslek gruplarının oluştuğu bilinmektedir. 9-11. yüzyıllardan itibaren de farklı etnik ve dini gruplar kendi mahallelerini surlarla çevirmişler, bu mahallelerde kendilerine ait çarşılar kurmuşlardır (Y. Can, 1995).

Şam'ın büyük çarşının merkezinin Beni Ümeyye mescidinin çevresi olduğu, mescidin dört kapısından bu çarşılarla ulaşıldığı ve detayları İbn Battuta'nın seyahatnamesinde aktardıkları ile bilinmektedir. Mescidin güneydeki birinci kapısı olan Bab-ı Ziyade kapısına ait dehlizde eskiciler ve çeşitli esnafa ait dükkânlar varken kapıdan çıkınca, sol tarafta mescidin duvarı boyunca uzanan bakırcılar çarşısının bulunduğu aktarılmaktadır. Mescidin doğusunda ikinci ve en büyük kapısı olan Bab-ı Ceyrun kapısının dehlizinde ise bezzâz, kuyumcu, kitapçılar ile züccâciye dükkânları bulunduğu, üçüncü kapı olan batı kapısı Bab-ı Berid dehlizinde mumcu dükkânları ile manavlara özel yerler bulunduğu bilgisi bulunmaktadır. (İbn Battuta Seyahatnamesi, 2004). İpekli kumaşları ve bıçakları ile ünlü olan Şam'ın çarşısının çok geniş olduğu bilinmektedir.



Şekil 2.14 Şam Ümeyye Cami ve etrafında yer alan çarşılarla ilişkin vaziyet planı (Porter, 1855)

İslamiyet öncesi ve sonrasında İdari, ticari ve dini yapıların merkezde içiçe olduğu İran'da, toptan/perakende satışın ve para işlemlerinin yapıldığı binalardan oluşan ticari alanlara *bazar*, avlulu küçük yapılar ve çevresindeki ufak çaplı ticaret yapılan dükkanlardan oluşan dehlizlere *timce* denilmektedir. Temelde eski İran'da bir sokak ya da cadde boyunca uzanan çarşıların varlığı bilinmekle beraber; kervansaraylar, dükkanlar ve hanların içiçe geçmesi ile oluşan kompleks yapıları büyük çarşıların 11. yüzyıla doğru oluştuğu görüşü hakimdir (Koltuk, 2018).

2.2.6 Türk İslam Şehirlerinde Ticaret Alanları ve Çarşı

İslamiyetin yayılması ile beraber toplumlarda yaşanan değişiklik sadece dini yönden olmamış, yaşantının günlük ihtiyaçlara yansması ile toplumsal dönüşümler meydana gelmiş, bu da şehirlerin ve devletlerin hem siyasi hem sosyal değişimlerini de beraberinde getirmiştir. Kimi alanlardaki köklü değişikliklere karşın kısa sürede dönüşmesi zaten mümkün olmayan kent yapısında hem işlevsel değişiklikler hem de zaman içerisinde kavramsal değişiklikler meydana gelmiştir. Orta Asya Türk Devletleri'ne has kentsel mekan unsurlarının (orduğ, balık, kıy) da bu minvalde *kûhendîz*¹⁶ (kale), *ahmedek*¹⁷ (iç kal'a), *şehristân* ve *rabâd* olarak değiştiği (Yenen, 1987) ve o dönemdeki kaynaklarda artık bu ifadelerin geçiyor olduğu görülmektedir (Özcan, 2005).

İslamiyet sonrası şehir yapısında bahsedilmesi gereken en önemli değişiklik şüphesiz şehir merkezinde yani şehristanda yer alan dini yapının yerini merkezi camilerin alması olduğudur. Şehristânlar, halkın büyük çoğunluğunun yaşadığı

¹⁶ “Tam anlamı ile *kuhen-diz*, *eski kale* demektir.” şeklinde kaynakta geçmektedir (Barthold, 2021).

Kuhendiz kavramının “müstakil kaleler” için kullanılmadığını, büyük şehirlerin ortasında yer alan kale ya da kalelere verilen bir isim olduğunu da belirtmek gerekir. Ebü'l-Fidâ'nın, “Kuhendiz, büyük şehirlerin ortasında bulunan her kaleye verilen addır. Horasan ve Maverâünnehir beldelerinde kuhendizi olmayan şehir çok azdır” ifadesinden de bu anlaşılmaktadır (Ebü'l-Fidâ, 1938).

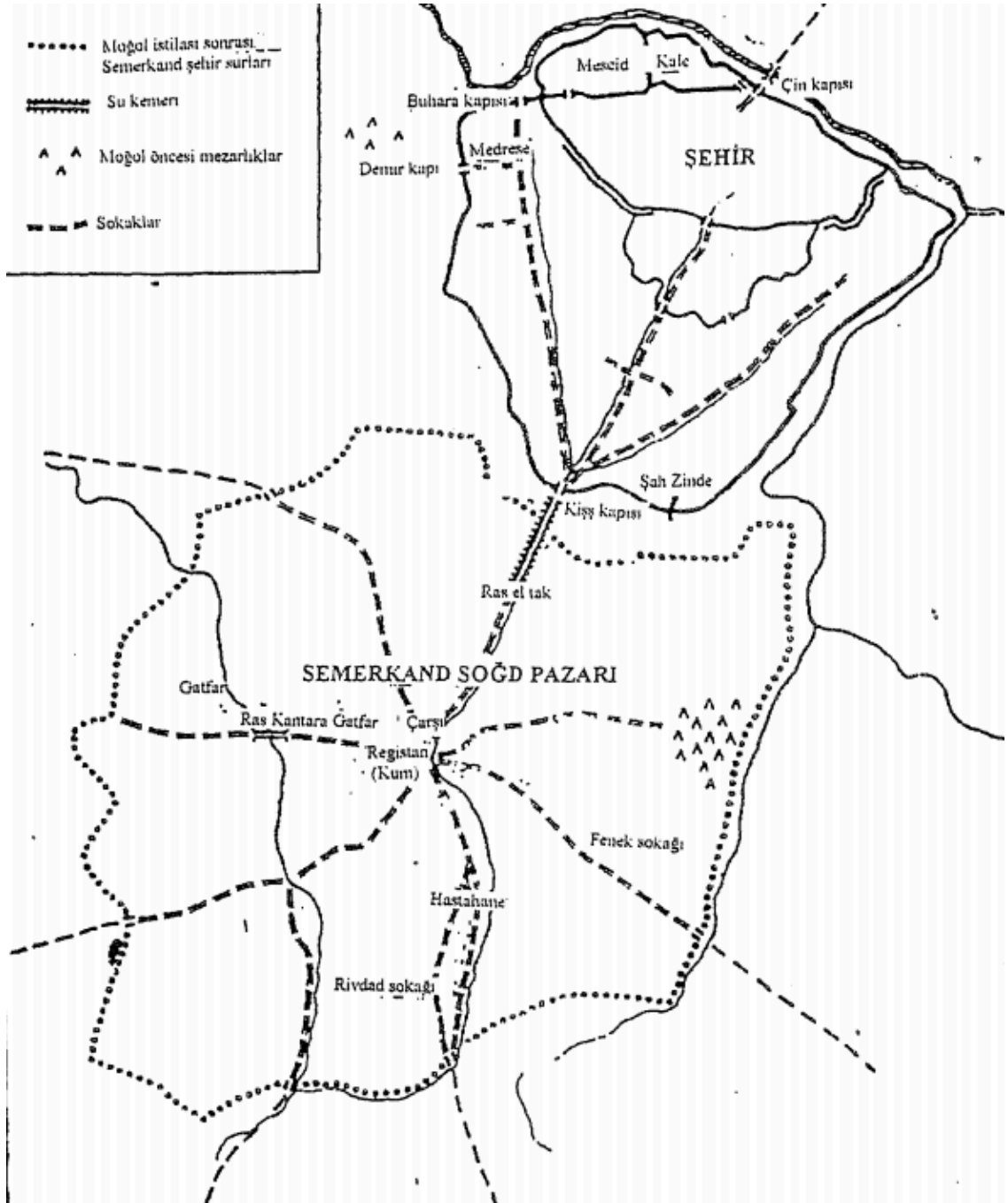
Kuhendizlerin şehirler kurulurken ilk inşa edilen alanlar olduğu; şehir yöneticilerinin ikamet ettiği ve genellikle hapishane, darphane, hazine gibi birtakım idarî yapıların da yer aldığı en korunaklı kısımlar olduğu ve İslamiyet sonrası dönemin ilk evrelerinde de benzer fonksiyonlara sahip olduğu görüldüğü kaynaklarda ifade edilmiş, örnek olarak içinde sultan kasrı bulunan Semerkant kuhendizi verilmektedir (M. Can, 2018).

¹⁷ “Kale düşman eline geçtiği takdirde son savunmayı yapabilmek için yüksek ve kapalı bir kısma sığınılırdı. Bu kısma önceleri *ahmedek* (ehmedek), sonraları *iç kale* denilmiştir.” şeklinde kaynakta geçmektedir (Eyice, 2001).

yerleşim alanlarıdır. İçinde yer alan dini, ticari ve konaklama işlevli önemli yapılar sayesinde, daha sonraki dönemlerde *medine* kavramı ile ifade edilecek olan¹⁸ *şehristan*ın şehrin ekonomik ve sosyal hayatının merkezini oluşturduğu söylenebilir.

Ama esas ticaret alanını bünyesinde barındıran, üstte de bahsi geçtiği üzere önceki tarihlere ait çarşı ve pazarların da içinde yer aldığı bölüm olan rabaddir. İslamiyet öncesi dönemlerde aynı işlevi gören öge olan “Kıy” ya da yeni tanımı ile “Rabad” esasen, “Balık” ya da sonraki ismi ile “şehristan”ı çevreleyen surların dışında yer alan, ticaret, üretim ve/veya ziraat yapılan alanlardır. Yapılan araştırmalarda rabadların oldukça karmaşık fonksiyonlara sahip olduğu görülmektedir. İslamiyet sonrası fetihler akabinde sur dışındaki bu alanlarda Cuma camilerinin de inşa edilmesi ile şehirlerin yeni merkezleri olarak görev üstlenmeye başlayan rabadlar zaman içerisinde surlar ile de çevrelenerek bir yerleşim alanında birden çok medine (şehristan) bulunmasına sebep olmuştur. Bu alanlarda eskiden beri var olan ticaret alanları, süreç içerisinde cuma camii çevresinin hareketliliği ve yoğunluğuna doğru kayarak genişlemiş (Y. Can, 2000) ve zaman içerisinde buralarda yeni pazar ve çarşıların kurulması ile ekonomik olarak da şehrin önemli merkezleri haline gelmişlerdir (Garsivaz, 2012). Tüccarlar tarafından konaklama amaçlı sıkça kullanılan han ve benzeri yapılar dışında imalatların da yapıldığı üretim ve zanaat birimlerinin de bu alanda yer almaya başladığı Semerkant örneğinden de anlaşılmaktadır (İbn Havkal, 1938). Ticaret ve üretim yoğunluğunun bu alanda artarak devam etmesine karşın şehristanda yer alan az sayıda çarşı ve pazarların da faaliyetlerini sürdürdükleri kaynaklarda ifade edilmiştir (M. Can, 2018).

¹⁸ Şu durumda Kuban tarafından “şehrin ileri gelenleri, aristokratları ve sanat erbaplarının yaşadığı alan” olarak belirtilmiş olması, aslında bütünüyle şehri ifade edebilecek kadar geniş bir kavrama daha dar bir çerçeve çizildiğini düşündürmektedir. Aynı kaynakta *rabad* için “diğer şehir halkının yaşadığı alan” olarak yapılan tanım da ilk oluşum zamanında şehir dışında bulunan rabadların sonraki dönem kent örneklerinde veya genişleyen şehirlerde şehir merkezinde kalması ile ortaya çıkan durumlar için daha doğru bir tanım olmaktadır.

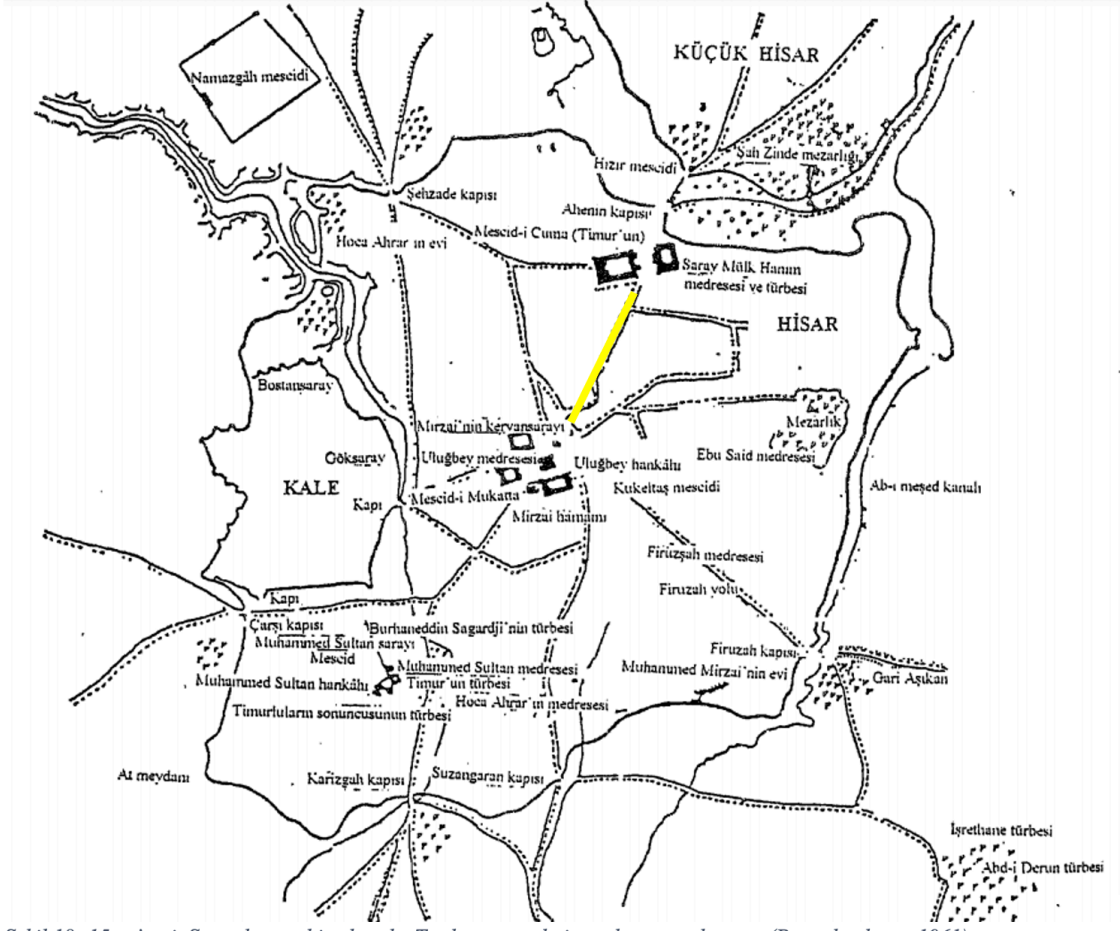


Harita 2.10 11. yy sonuna tarihlenebilen Semerkant şehir planı (Bolşakov, 1971)

Üstte bahsedilenlere uygun olarak Semerkant şehrinin 11. yüzyılda -Büyük Selçuklu Dönemi'ne denk düşen zamanlarda- şehristan, iç kale ve rabaddan oluşan yapısı açıkça görülmektedir. Eski zamanlardan beri var olan ticari alanların şehir surlarının dışındaki rabatta bulunduğu, rabatın ortasında çarşıların toplandığı Ras'el Tak bölgesinde soğd çarşısı denilen dükkanlardan ve hanlardan oluşan bir alan olduğu bilinmektedir. Yine rabatta meslek gruplarına göre ayrılan mahalleler

ve tüccar konutlarının da bulunduğu 11. yüzyıla ait bir vakfiyede (I.İbrahim Tamgaç Buğra Han Vakfiyesi'nde) geçmektedir.

Şehrin büyümesine paralel bu kısımların da surlarla çevrildiği yine aynı şekilde üstte bahsedildiği şekli ile Semerkant şehrinde de gerçekleşmiştir.



Harita 2.11 15. yy'a ait Semerkant şehir planı (Pugachenkova, 1961) ¹⁹

11. yüzyılda iç kalede, 14.yy da ise güneydeki Kişş kapısı çıkışında Timur tarafından yapıldığı da bilinen Cuma camisi ile Registan (Kumluk) denilen çarşı merkezi arasına üzerinde karşılıklı dükkanların olduğu bir ticari merkez niteliğinde bir çarşı caddesi (Harita 2.11'da sarı ile işaretli alan) inşası emrini yine Timur'un verdiğine dair bilgiler mevcuttur. Bu da üstte bahsedildiği gibi merkezdeki ticari faaliyetlerin Cuma camisinin inşası ile birlikte camiye doğru yöneldiği görüşünü doğrular niteliktedir. Bu çarşı caddesinin 20 gün gibi kısa bir

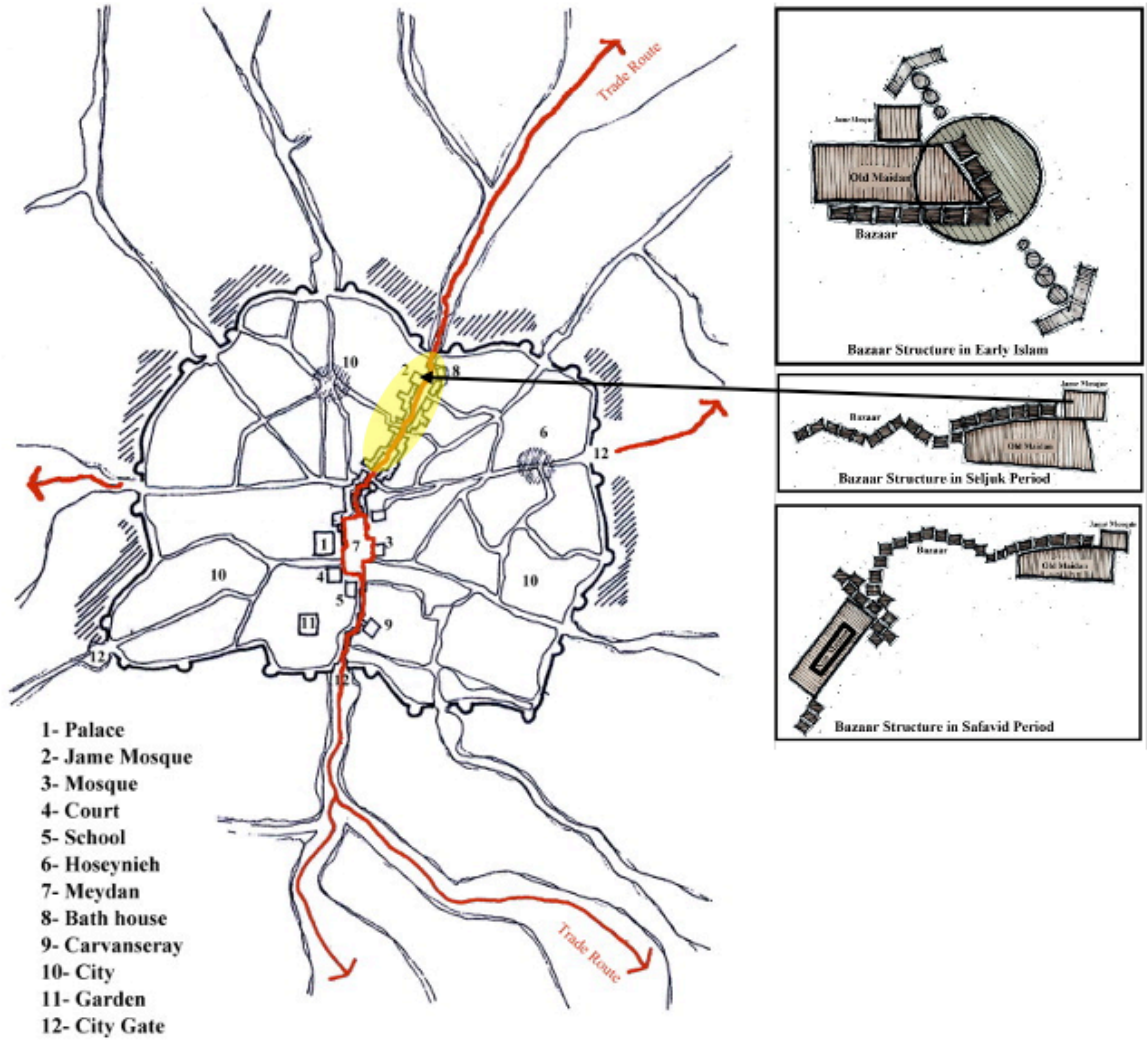
¹⁹ Tez kapsamında işaretleme yapılmıştır.

sürede bitirildiği ve üstünün kapatılarak Kapalıçarşı yapıldığı bilgisi de yer almaktadır (Ceşmeli, 2002).

Zaman içinde Timur'un yaptırdığı çarşının yerinin değiştiği de söylenmesine karşın bugün bile o bölge ticari alan olan Taşkent Caddesi'nin bulunması da dikkat çekicidir.

Bu döneme ait verilebilecek önemli örneklerden bir diğeri olan İsfahan'a 'Türk-İslam Devletleri Ticaret Alanları' başlığı altında kısaca değinilecek olursa; öncelikle 11. yüzyılda Selçuklu topraklarına katılan İsfahan'ın, İran'ın en mamur ve kalabalık şehri olmasına rağmen Melikşah döneminde imparatorluk merkezi haline gelmesi ile büyük bir imar faaliyetine sahne olduğu göz ardı edilmemelidir (Özgüdenli, 2000). Büyük İskender tarafından kurulmuş olan merkezin sonradan taşınması ile birden fazla *medine*'ye (şehiristan) sahip bir şehir olduğu da kaynaklarda ifade edilmiştir (M. Can, 2018).

Şehirdeki ticaretin varlığının ise tarihi kayıtlara göre (Mehdipour & Nia, 2013:12-17) İran'da MÖ 3000'lerden beri var olduğu bilinen pazar alanlarına dayandığı bilinmektedir (Kavraz & Yılmaz, 2020). Yunan dönemi agora ve antik Roma dönemi forumlarına benzetildiği (Moosavi, 2005: 1-9) şekli ile bir meydan etrafında yer alan ticaret alanına irili ufaklı diğer ticaret yapılarının (han ve kervansaray vb.) eklemlenerek bir doğrultuda uzanması ve bir örtü elemanı ile kapanması nedeniyle, agora ve forumlardan ayrılmakta olduğu görülür (Kavraz & Yılmaz, 2020).



Harita 2.12 Eski İsfahan şehir planı ve Erken İslam - Selçuklu- Safevi Dönemi çarşı şemaları (Pourjafar vd., 2017) ²⁰

Safevi dönemini de kapsayan şekil üzerinde aslında “İslamiyet Sonrası Orta Asya Türk Devletleri” başlığı altında 11. yüzyılın başı ile 12. yüzyılın başı arasında İsfahan’da hakim olan Selçuklu dönemine itibar etmek gerekecektir (Harita 2.12 üzerinde sarı ile renklendirilmiş alan). Bu şekilde bir değerlendirme ile bakıldığında da görüldüğü gibi, İslamiyet öncesi dönemde şehir surlarında yer alan kapının yakınında konumlanan meydan ve meydan etrafında konumlanan bir kısım ticaret alanının, İslamiyet sonrası meydana komşu olarak Cuma camisinin (Harita 2.12 üzerinde ok ile de işaretlenen 2 numaralı alan) yapılması ile geliştiği ve bir güzergah doğrultusunda ilerlediği görülmektedir. -Sonraki dönemlerde de

²⁰ Tez kapsamında işaretleme yapılmıştır.

çarşının merkezi olarak belirtilen- Bu çarşı aksının Selçuklu döneminde yaklaşık 1,5 kilometre kadar olduğu ifade edilir (Assari vd., 2011).

Aynı medeniyete ait şehirlerdeki fonksiyonların konumlanmasına dair değerlendirme yapılırken, o şehirlerde etkisi bulunan önceki medeniyetlerin varlığı ve onlara ait bir şehir düzeni olduğu unutulmamalıdır. O sebeple anahatları ile iç kale, surlar, şehir merkezi, sur dışı yerleşimlerden oluşan Türk Şehirleri, bazen bu birimlerin farklı konumlanmaları, bazen farklı sayıda olmaları gibi değişiklikler göstermişlerdir.

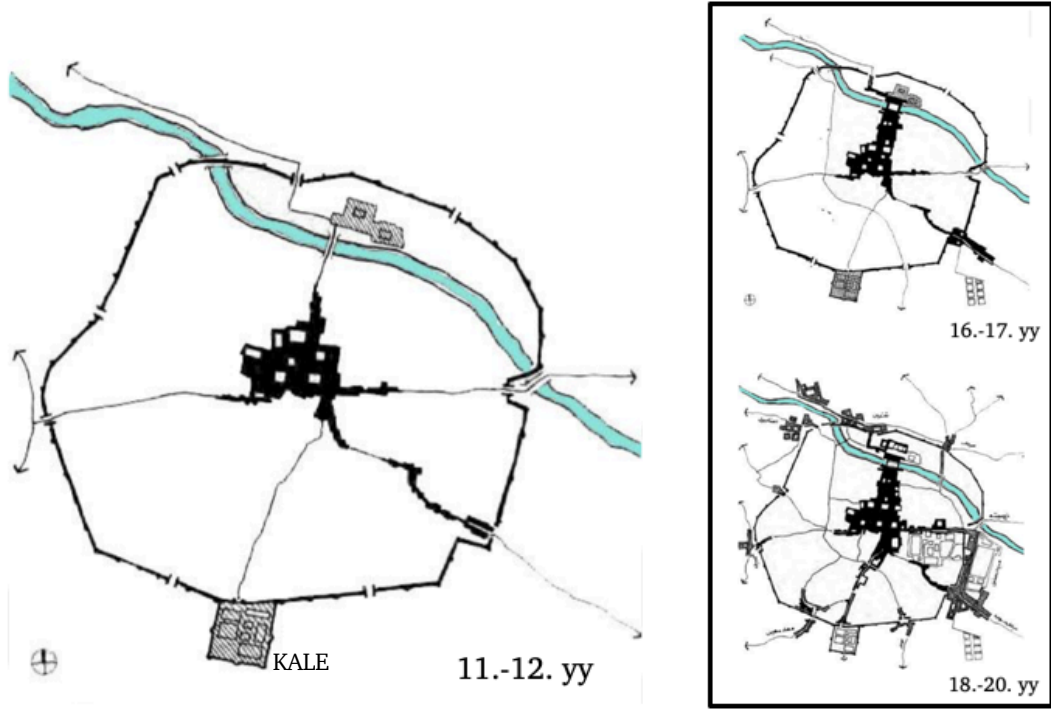
Dönemsel olarak İslamiyet sonrası Türk şehirlerinde elbette öne çıkan en önemli yenilik, merkezde ve surlar yakınında (bazen içeride bazen dışarıda) camilerin inşa edilmesi ve bu dini alanın hareketliliğinden beslenen ticaret alanlarının varlığıdır.

Elbette hesaba katılması gereken bir başka değişken ise;-daha önce de bahsedilen-şehir merkezlerinde artan nüfus gereği; şehrin büyümesi ile çoklu merkezler ve bazen bu merkezleri de içine alacak şekilde yapılan ikincil, üçüncül sur çemberlerinin zaman içerisinde oluşmasıdır. Bu sebeple de yer değiştiren, genişleyen ya da ilerleyen ticaret aks/alanları ortaya çıkmıştır. Bu akslar ise genelde şehrin sınırlarında bulunan kapılarına doğru uzanmaktadır.

Tebriz Kapalıçarşısı bu şekildeki konumlanması ile değinilen konuya ilişkin önemli bir örnektir.

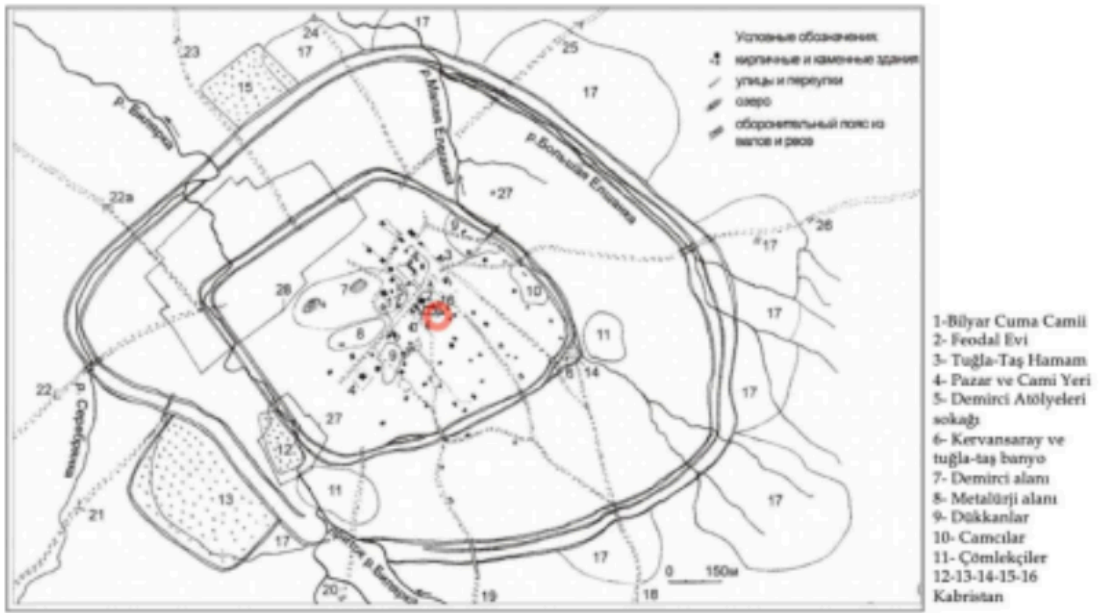
Merkezinde Ulu Cami'nin de yer aldığı çarşının gösterildiği ilk çizim 11. ve 12. yüzyıllar Selçuklular Dönemi'ni ifade etmektedir. İlerleyen yüzyıllardaki gelişimi de diğer görsellerle ifade edilmiştir.

Tebriz örneğinde; Türk-İslam Devleti zamanında hanlar ve kapalı sokaklara dizilen bir kısım dükkanlardan oluşan çarşı merkezinin sonradan organik bir şekilde doğrusal olarak uzandığı ve merkezden şehrin kapılarına doğru oluşan akslar boyunca ilerlediği görülmektedir.



Harita 2.13 Tebriz Kapalıçarşısı'nın gelişimi (Rostamzadehshabestari, 2017)

Türk - İslam Devletleri'nin şehir yapıları ve özellikle ticaret mekanları üzerinden şimdiye kadar bahsedilmiş örneklemelere ek olarak, farklı bir bölgede yer almasına rağmen verilen örneklerle benzer özellikler gösteren Bilyar şehrine de değinmek gereklidir. Bilyar, 10-15. yüzyıllarda Doğu Avrupa olarak tariflenebilecek bugünkü Kazan Bölgesi'nde varlık göstermiş, İslamiyeti ilk kabul eden Türk Devleti olma özelliğine sahip İdil Bulgar Hanlığı'na başkentlik yapmıştır. Moğol istilasından sonra halkın şehri terketmesi ile bakımsız kalmış ve bu nedenle günümüze sadece kalıntıları kalmış şehirde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda çeşitli zanaat kollarının geliştiğine dair edinilen bilgiler, atölye buluntularına dayanmaktadır. Araştırmacılar, şehrin dışında kalan alanda, burada yaşayan zanaatkarlar ve küçük tüccarlara ait konut alanları ile çeşitli zanaat imalathanelerinin de bulunduğunu belirtmişlerdir. Bronz dökümcüler, kuyumcular, dericiler, seramikçiler, camcılar, kemik atölyeleri ve kehribar işi yapmakta olan Rus tüccarların işyerlerinin de bu alanda olduğu anlaşılmıştır (Arabalı Tatar & Pilehvarian, 2020).



Harita 2.14 Nadırova'dan alıntılanan Bilyar şehir planı (Arabalı Tatar & Pilehvarian, 2020)

Şehrin merkezinde yer aldığı tespit edilen Cuma Camisi'nin bulunduğu meydan alanında merkezi bir pazar alanının ve yine merkezde dükkanların yer aldığı görülmektedir.

Türklerin; öncesinde göçebe, sonrasında yerleşik hayata ilişkin kültürel kodları, daha sonrasında İslamiyet etkisi ile de yer yer zenginleşmiş yer yer değişime uğramış ve son olarak da 9. yüzyılda başlayarak yaklaşık olarak iki yüzyıl kadar devam eden Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru olan yer değişim ile, Anadolu'daki kültür ve medeniyetin de izlerini taşımaktadır (Özcan, 2006).

Orta Asya'dan getirilen, birden fazla kültürden harmanlanan ve Anadolu'da tekrar yeşermeye başlayan bu medeniyeti esasen çok kültürden beslenen bir sentez olarak yorumlamak gerekecektir. Bu sentez, Anadolu'da ve Rumeli'de Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim alanlarındaki eski mevcut düzenin üzerine, Selçuklu İmparatorluğu'nun askeri, ekonomik, etnik öğelerinin hem mekânsal hem de işlevsel olarak yeniden yorumlanması ile Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'ndeki haline yakın bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır (Özcan & Yenen, 2010).

Anadolu'ya gelen Türklerin şehir yapılaşması ile ilgili ilk olarak ifade edilmesi gereken husus, kalesi olmayan yerleşmelere kale inşa etmeleri veya eski kaleleri

onarmaları, iç kalesi olmayan kalelere de iç kale inşa etmeleridir. 13. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yer alan önemli yerleşim alanlarının; genel olarak askeri amaçlarla kullanılan bir *iç kale* ve onu çevreleyen konut alanlarını kalın surlar ile kuşatan *dış kale* den oluştuğu bilinmektedir (Altun, 1988).

13. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise şehirlerin büyüyüp gelişmesi sonucu ve ticaret ağlarının da genişlemesi nedeniyle artık ikincil, üçüncül surların da dışına taşan yerleşmeler yani kapalı kentlerin açık kent haline gelmesi bu dönemin şehir yapısının belirgin özelliği olarak sayılmalıdır (Akşit, 2014).

Bu döneme ait, kent yapılaşması adına bir diğer önemli özellik ise; Türklerin, Anadolu'da fethettikleri Bizans yerleşimlerinde, bir gayrimüslim mabedini mescide çevirerek çevresindeki meskenlere yerleşmeleri neticesi (Akşit, 2014), şehristan ve medine diye adlandırılan tek ana merkezli yerleşim alanlarının 13. yüzyılda *mahalle* diye isimlendirilecek olan daha küçük merkezlere dönüşmeye başlamasıdır.

Orta Asya Türk şehirlerinde görüldüğü üzere İslamiyet sonrası şehirlerde camilerin yer alması ile birlikte genel olarak sur dışındaki yerleşim alanlarında (rabadda) inşa edilmeye başlanan Cuma camilerinin (Ulu camilerin) yine aynı tarihlerde Anadolu'nun birçok şehrinde artık merkezde yer almaya başladığı görülmektedir. Bu ya yeniden inşa edilme ya da fetih sonrası merkezde bulunan büyük veya önemli kliselerin camiye dönüştürülmesi şeklinde olmuştur. Bu şekildeki uygulama farklılığı, ilk dönemlerde hareketlilik ve yoğunluğun merkezi konumunda bulunan pazar alanlarının ibadet ihtiyacını karşılamaya yönelik olabileceği gibi, Cuma camisini merkezden uzak inşa etmenin bir sebebinin de saray erkanının ve üst düzey devlet yöneticilerinin ikamet alanlarının bulunduğu merkezin güvenliğini sağlama amaçlı bu ana merkezi, değişken ve hareketli nüfusa sahip, kontrolü zor olan sur dışı yerleşim alanındaki halktan uzak tutulması olduğunu düşündürmektedir.

13. yüzyılda Anadolu Türk şehirlerinin ifade edildiği gibi önceki dönemlerden farklı olan yanlarının en belirgin olanları ve bunların ticaret hayatına yansıyan yönleri ifade edilecek olursa;

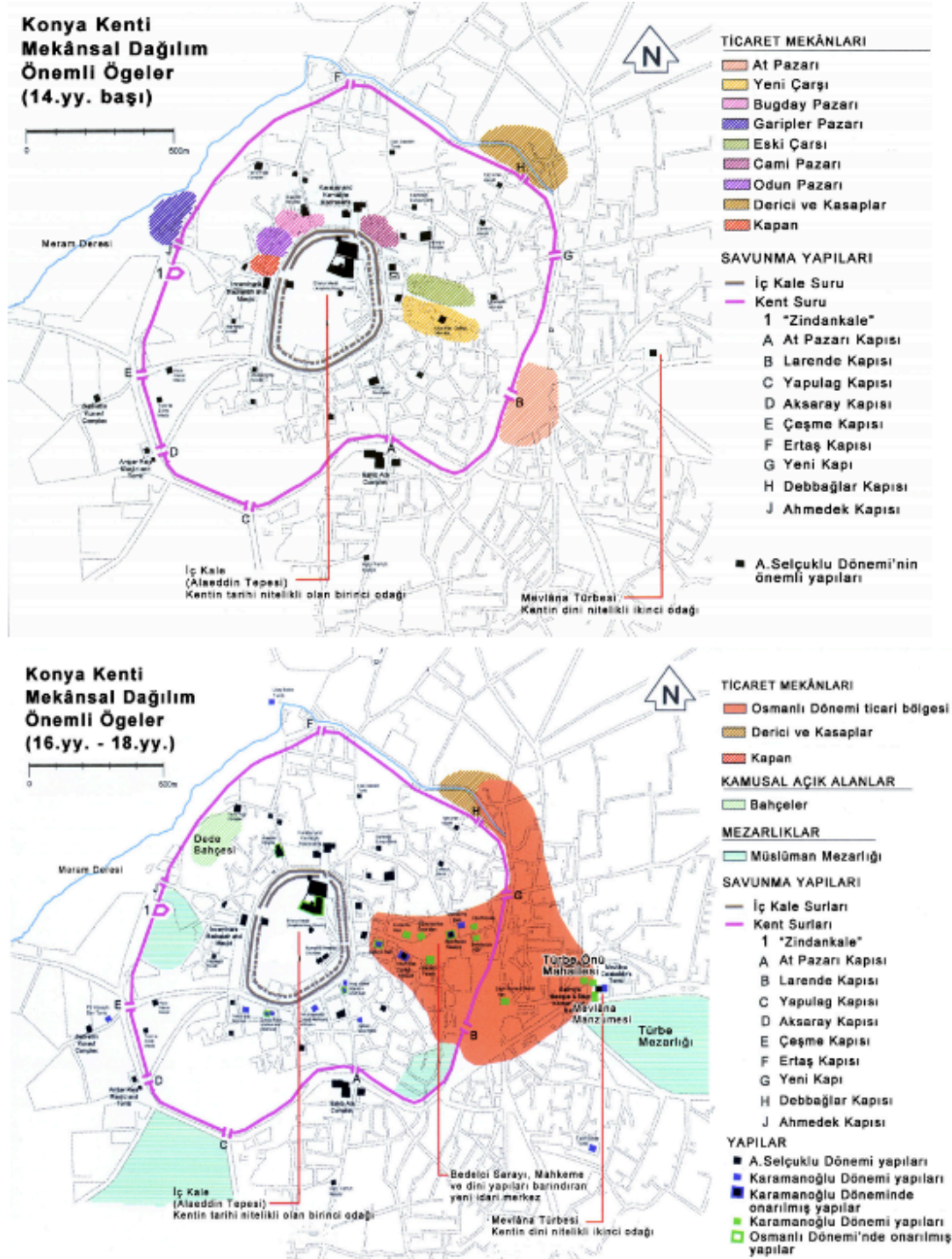
- nüfusların artışı ile şehirlerin sur dışına taşması ve öncesinde sur dışında yer alan at pazarı, saman pazarı, odun pazarı gibi pazaryerlerinin bazılarının daha da dışarıya taşındığı bazılarının ise yeni oluşan merkezlerde kaldığı bilinmektedir.
- merkezlerin içinde *mahalleler* şeklinde küçük yerleşim birimleri oluşmasının sonraki dönemlerde buralarda da küçük küçük işletmelerin açılmaya başlanmasına yol açtığı görülmektedir.
- Ulu Camilerin merkezlerde yer almaya başlaması ile cami etrafı hareketliliğinden bağımsız olmayan çarşı alanının da merkezde yer almaya başladığı görülmektedir. 13. yüzyıldan önce sur dışında bulunan ticari merkez, sur içinde Ulu Cami yakınında kendine yer bulmaya başlarken pazar yerinin sur dışında kaldığı ancak daha sonra saldırılar yüzünden şehristanda yer aldığı kaynaklarda geçmektedir (M. Cezar, 1983).

Anadolu'da Selçuklular döneminde şehirleri birbirine bağlayan yollar üzerinde kervansarayların inşa edildiği bilinmektedir. Aynı güzergah doğrultusunda şehir merkezlerinde de han yapılarının ortaya çıktığı görülmektedir. O döneme ait kervansaray yapılarının dayanıklı malzemelerden yapıldığı için günümüze ulaştığı ancak, şehir içinde merkez dışında olanlarının konaklama, merkez içinde yer alanlarının ise üretim, imalat için kullanıldığı bilinen han yapılarının dayanıksız malzemeden yapıldığı ve bu sebeple günümüze kadar ulaşmadığı fikri öne sürülmüştür (Kejanlı, 2010).

Bahsi geçen han yapıları için, belirgin olarak 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra zamanın kıymetli malları sayılan bez ve kumaş satıcıları olan bezzazlar için “İplikçi ve Dokumacı Hanı” veya “Bezzazlar Hanı” diye bahsedildiği, fonksiyon olarak da bedestenlerin ilk örnekleri denilebileceği de kaynaklarda geçmektedir (Yılmazçelik, 1995). Diğer dükkanlardan ayrı olarak bir araya getirilen bu değerli mal satıcılarının tek yapı içinde gerekli güvenlik önlemlerinin alınabilmesinin daha kolay ve daha ekonomik olması sebebiyle bir araya getirilmiş olması akla yatkındır.

Şekilde Konya'ya ait şematik olarak işaretleme yapılmış 14. yy ve 16-18. yy şehir planı yer almaktadır. Bir Roma koloni kenti olan Konya (İkonion) kentinin ilk

yerleşim alanının, ilk sur halkası tarafından çevrelenmiş olan Alaeddin Tepesi ve tepenin güneyi olduğu bilinmekle beraber Selçuklu Dönemin’de fethedildiği 13. yüzyılda kentteki yerleşimin yine Alaeddin Tepesi çevresinde yoğunlaştığı kaynaklarda geçmektedir (Ter & Özbek, 2005).



Harita 2.15 Yüzyıllara göre Konya şehir planı – Ticari mekanlar (Önge, 2011)

Her yerleşim biriminin sahip olduğu kent dokusu, topografyası vs gibi kendine has özellikleri nedeniyle dönemsel olarak hepsinde aynı tip kentsel yapılaşmanın mümkün olamayacağı bilinen bir gerçektir. Ancak ana hatları ile bir şehri kurmanın ya da fethedilen şehrin yeniden ihyasının gerektirdiği, binlerce yıllık tecrübeye dayalı pratiklerin, değişikliklere rağmen mümkün olan en iyi ve kullanışlı şekilde uygulamaya konulduğu görülmektedir. Aynı şekilde Anadolu'daki Türk yerleşmelerinde ifade ettiğimiz gibi belli başlı öğeler üzerinden Konya örneğine baktığımızda da; Selçukluların 13.yy'dan itibaren fethettikleri yerleşimlerde ilk olarak merkeze Ulu cami inşa ettikleri bununla birlikte cami yakınında ticari alanın oluştuğu, sur dışında kalan bazı pazar alanları ve çarşıların da daha sonra şehrin büyümesi ile şehir merkezinde kaldığı ve bu alanları korumak için de ikincil surların inşa edildiği, bu surlar dışında da pazar alanlarının oluştuğu net bir şekilde görülmektedir. Görselden, fetih sonrası sur içindeki yerleşim alanında Alaeddin Cami inşa edildiği, sur sınırında yer alan (topografya nedeniyle sur dışında kalmış olması muhtemel olan) caminin yakınında da bir ticaret alanı yer almakta olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.7 Osmanlı'da Ticaret Alanları ve Çarşı

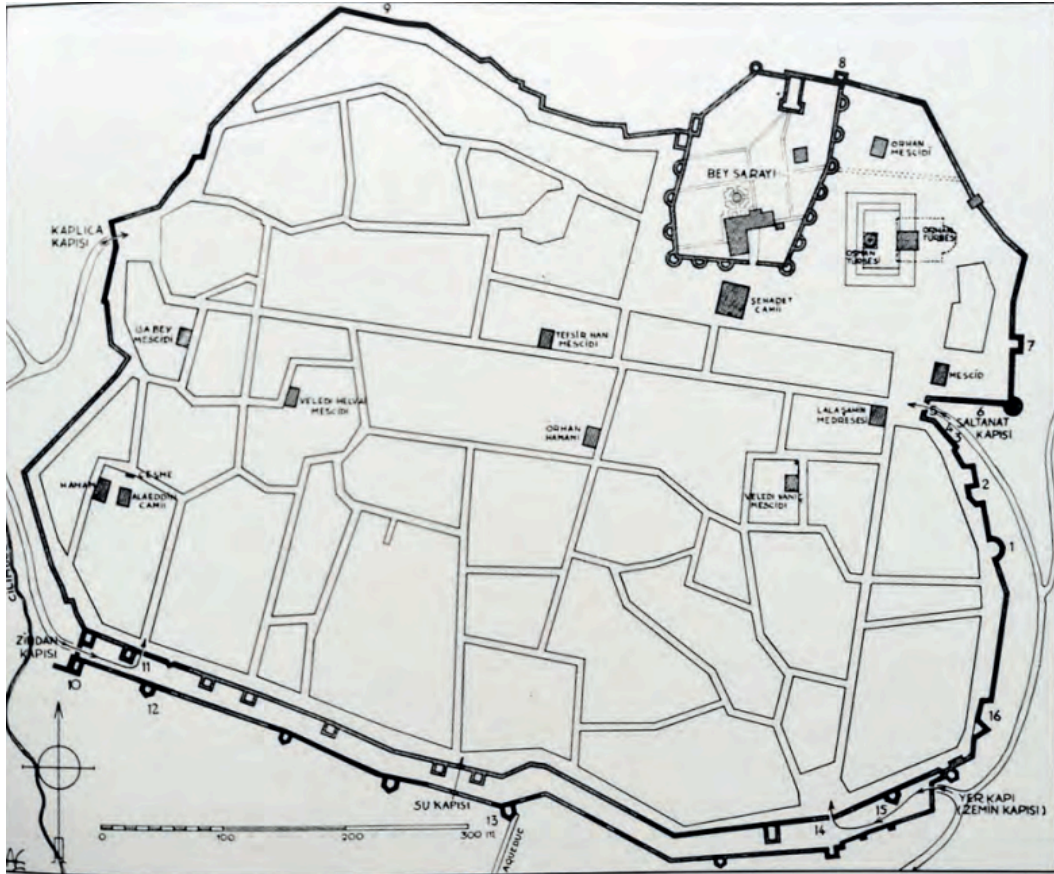
Üstte de değinildiği üzere, zaten bir şehir kurgusu binlerce yıllık bir tecrübeye dayanmakta iken yönetsel değişikliklerle birlikte yerleşim alanlarında da çok köklü bir değişim beklentisi yersiz olacaktır. Ve bu sebeple Osmanlı Devleti'nde şehirlerin mekânsal düzenlenmesinin de Orta Asya Türk Devletlerinden gelen, İslamiyet sonrası şekillenen ve Selçuklular döneminde de gördüğümüz usûlden çok farklı olmadığı görülmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde ele geçirilen şehirler zaten o dönemlere ait savunma stratejisi gereği surlar ile çevrili idi, dolayısıyla surlar ile çevrelenen yerleşim merkezleri ana hatları ile; şehir yöneticileri ve yönetim yapılarının bulunduğu iç kale ve bu alan ile surlar arası bir yerleşmeden ibaretti. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de bu formun genel olarak korunduğu görülmekle birlikte, iç kaleye en yakın alanda devlet erkânı, esnaf ve sanatkarların ikamet alanları ile şehrin çarşısının yer aldığı ilk kuşağın, şehrin sosyal ve ekonomik aktivitelerinin olduğu merkez haline getirildiği kaynaklarda geçmektedir (Erzen, 1991). Bizanslıların

hükmü altındayken alınan yerleşim yerlerine de merkeze Cuma Camisi inşa edilmesi ya da merkezdeki kilisenin camiye dönüştürülmesi de Osmanlı döneminde devam etmiştir.

14. yüzyıl başında Türkler'in Batı Anadolu'ya ilerlemeleri esnasında Bizans'ın elinde kalan üç önemli kale-şehirden biri olduğu Bizans tarihçisi Pachymeres tarafından söylenen Bursa üzerinden (İnalcık, 1992), Osmanlı şehir yapılaşmasını okumak da bu konuda yeterli bilgiyi verecektir.

Dağ yamacında kurulmuş, sağlam surlar ile çevrilmiş bir kale şehri olan Bursa, kale dışındaki ovaya da hakim durumda bir konuma sahip olduğu için Osmanlı kuşatmasına 12 yıl boyunca karşı koyabilmiş bir şehir iken bu süre sonunda Osmanlılara teslim edilmesi (1326) ile başlayan inşa faaliyetleri sonrasında bir Osmanlı şehrine dönüşmüştür (Tanyeli, 1999) (İnalcık, 1992).



Harita 2.16 Bursa Kalesi restitüsyon planı (Sarıbaş, 2019) ²¹

²¹ Albert Gabriel'in Suphi Bey'in 1862 tarihli harita çalışmalarına dayanarak çizdiği plandır.

Sur içindeki eski yerleşme alanı olan kale içindeki manastırın camiye çevrilmesi ve buraya Bey Sarayı adı verilen (günümüze ulaşmayan) bir sarayın yapılması ya da bazı kaynaklarca eski Tekfur Sarayı'nın Orhan Bey'in sarayı olması ve kalenin dışında şehrin yeni merkezinin oluşturulmaya başlanmasının, Bursa şehrinin kendine has topografik özelliklerini bir kenara koyarsak, 13. yüzyıl sonrası fetihle ele geçirilip büyüyen yeni bir şehrin sur dışına taşarak, *kale*, *camii*, *çarşı* ana öğeler ile kurgulanması neticesi oluşan klasik Türk şehir yapılaşması ile örtüştüğü görülmektedir. Yüzyıllar boyunca süregelen bu yapılaşma şemasının ana öğelerinin korunmasına karşın zamanın ve yeni coğrafi koşulların getirdiği gereksinimler ve bazen de diğer kültürlerle etkileşimin neticesi ile her döneme ait bir yeniliğin de bu şemaya eklendiğini düşünmek gereklidir.

Tez konusu kapsamında değerlendirilecek olursa 13. yüzyılda ana ticaret alanının merkezde yer almaya başlaması ve 13. yüzyılın ikinci yarısında da değerli mal satılan dükkan birlikteliklerinden doğan bedestenin ilk hali denebilecek Bezzazlar Han'ının ortaya çıkışına ilaveten, 14. yüzyılda da bundan sonraki dönemlerde de etkisini arttırarak devam edecek yeniliklerin doğduğu görülmektedir.

Ticaret Merkezi Çekirdeği - Uzun Çarşı – Hanlar Bölgesi - Bedesten

Osmanlı şehri olarak yeniden imar edilen Bursa'dan hareketle örneklendirilecek olursa; üstte de belirtildiği gibi içinde Türk-İslam geleneğince değişiklikler yapılan sur içi alan dışında, kalenin doğusundaki alana cami, imaret, medrese ve hamam içeren bir külliye ile yeni bir yerleşim alanı inşa ettiren Orhan Bey'in külliyesinin bir parçası olarak bugünkü adı ile Emir Han olan Bey Hanı'nı yaptırması ile Osmanlı şehir sisteminde bir yenilik olarak bir *ticaret merkezi çekirdeği* varlığının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu hanın konaklama için kullanılmaması, burasının ticari malların ülkenin her yerinde geçerli olacak şekilde standartlarının belirlendiği resmi bir işlevi de olması (Faroghi, 2017), şehirde var olan ya da genişleyen pazar alanlarından farklı olarak bir ticaret merkezi yapılanması olarak dikkat çekicidir.

Han kapısından başlayan 209 adet dükkanın da bu süreçte oluştuğu da kaynaklarda geçmektedir (Baykal, 1982). Çarşının merkezinden şehrin dışındaki diğer ticaret odaklarına doğru ilerleyerek büyüdüğü gözlemlenen sonradan *uzun çarşı* adı ile anılacak bu dükkan sıralarının İstanbul gibi liman kentlerinde de

limanlara doğru uzandığı görülmektedir. Bu da şehir içi ekonomik hayatın, yerleşim bölgeleri arasındaki ticaretten ve hatta uluslararası büyük önemli ticaret ağlarından beslendiğini göstermektedir.

Harita 2.17 Bursa şehir merkezi ve Hanlar Bölgesi ²²

Zaten Osmanlı Dönemi'nin ticarete verdiği önemin sadece şehir merkezlerinde inşa edilen ticaret alanlarından ibaret olmadığı, ekonomik anlamda güçlü bir devlet olmanın yolunun o dönemde önemli uluslararası ticaret güzergahlarında yer almaktan geçtiğinin bilincinde yaptığı hamlelerinden de anlaşılmaktadır. Bir siyasi otoritenin varlığının kabul görmesi için önce bölgesel sonrasında ise dünya ticaretinde pay sahibi olması gerektiğinin farkında olarak, Orhan Bey zamanında

²² (Ross, 2011) ve (Alkan, 2019) kaynaklı haritalar kullanılarak tez kapsamında geliştirilmiştir.

yerleşim merkezleri arasında inşa edilen kervansaraylar ile yolların güvenliği oluşturulurken, ipek yolu gibi önemli ticaret akslarının olduğu yerlere fetihler düzenlenmiş, Tebriz'den Pontus Rum Devleti kontrolünde bulunan Trabzon Limanı'na, oradan da Pera'ya deniz yolu ile ve yine deniz yolu ile İtalya'ya vardığı bilinen (Tekeli, 1999) önemli güzergahın Erzincan ve Tokat üzerinden Bursa'ya ulaştırılması başarılmıştır. Bu şekildeki başarılar neticesi Bursa'nın dönemin ticaret merkezi (emporium) haline gelmeye başladığı ifade edilmiştir (Tekeli, 1999).

Bursa özelinde nakledilmesi gereken bir bilgi olarak görülebilecek bu olayı aslında o dönemde Osmanlı şehirlerindeki ticaret yapılanmasını etkileyen önemli bir politika olarak düşünmek gerekecektir. Uluslararası zengin bir ticaret ağı üzerinde bulunmakla hem şehirlerin kendine has ürün üretimlerinin bu ticaret ağı ile aktifleştiği, hem de güzergah üzerindeki merkezler arası alım satım sayesinde yeni ürünlerin şehirlere ulaştığı düşünülmelidir. Ve bu sayede de çeşitliliği ya da potansiyeli artan ürünlerin üretimine ve satışına göre ayrılan yeni hanlar inşa edilmeye başlanmış, depolama alanı olarak kullanılan birimler artırılmış, böylece birbirini takip eden, hızla büyüyen, *hanlar bölgesi* oluşumunun ilk nüvesi görülmeye başlanmıştır diye düşünmek yanlış olmayacaktır.

Hanlar konusunda aktarılması gereken önemli bir husus da; külliyeler çevresinde yer alan kültürel, sosyal, dini yapılarda olduğu gibi ekonomik faaliyetlerin devamını sağlayan han, kervansaray vb. yapıların da, büyük çoğunlukla sultanın ya da toplumun ileri gelenlerinin toprak ya da ticari faaliyetlerden elde ettikleri gelir ile kurmuş oldukları vakıflar aracılığıyla inşa edildiğidir. Vakıfların sağladığı sermaye ile kurulan bu akarlar, gelire ihtiyacı olan organizasyonların bünyesinde yürütüldüğü imaret, medrese, cami, darüşşifa gibi hem dini hem de sosyal yapıların giderlerini karşılayarak, kendini döndüren bir sistemi oluşturmaktaydılar. Ağırlıklı olarak köylerden (toprakten) elde edilen gelirlerin vakıf aracılığıyla bu şekilde şehirlerdeki sosyal hayata dair gelişime destek olduğu, yine vakıflar tarafından şehirlerde kurulan çarşılardan elde edilen gelirin başkente aktarıldığı da bilinmektedir (Baykal, 1982). Bu sistemin devamlılığını sağlayan en önemli unsurun da ahi teşkilatı ve lonca örgütlenmesi olduğu da unutulmamalıdır.

Tüm bu ticari gelişmelerin şehir kurgusundaki mekânsal yansımaları 14. yüzyılda artarak devam etmiştir. Bursa’da artık daha önce açık pazarlarda yürütülen ticaret dışında bir ticari faaliyetin yürütülmeye başlanması neticesi merkezde resmi işlemlerin yapıldığı Emir Han da artık uluslararası ticarete kervanların başlangıç ve bitiş noktası olmaya başlayan Bursa’ya yeterli olmadığı için daha güvenli daha görkemli yeni bir yapıya duyulan ihtiyaç nedeniyle yeni bir yapı türü olan bedestenin doğduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. O dönem yapılan büyük hacimli ticaret için kredi alabilme amacıyla tüccarların uzun dönemli ikametinin gerekliliği kaynaklarda belirtilmiştir. Bu sebeple bu ticareti yapan büyük yabancı tüccarların hem mallarının depolanacağı, hem kıymetli kağıtlarının ve eşyalarının emanette tutulabileceği sağlam yapı malzemesi olan taştan yapılan, giriş çıkışın güvenli kapılardan sağlandığı, gece de kapılarının kapatılıp nöbetçiler ile korunan aynı zamanda da ipek ve diğer değerli malların borsası işlevini gören, tüccarların da toplanmasına müsait geniş bir alana sahip ticaretin nabzını tutan ilk Osmanlı Bedesten yapısı 14. yüzyıl sonunda Yıldırım Beyazıt tarafından emir Hanı’nın hemen karşısına (kuzeyinde kalacak şekilde) inşa edilmiştir. Bedestenin merkezde iç kaleye yani saray alanına yakın olarak konumlanmasının en büyük sebebinin güvenliği sağlamak olduğu yorumları da akla yatkındır.

Tüccarların yine aynı güvenlik kaygılarıyla (Belki de bu sebebe devletin ileri gelenleri ile yakın temasları nedeniyle saraya yakın olma gerekliliği de eklenebilir.) merkezde güvenilir ikamet alanlarına olan ihtiyaçları sebebiyle de şehir içinde konaklama amaçlı kullanılan öncekilere nazaran daha gelişmiş han yapıları da görülmeye başlanmıştır.

Bu yapılar dışında şehir merkezinde bahsedilen bu ticarî alanın tam ortasında yine aynı tarihlerde 14. yüzyıl sonunda Ulu Cami’nin inşa edildiği de görülmektedir. Tez kapsamında şimdiye kadar ki süreçte şehrin merkezine konumlandırılan Ulu Cami ve yakınında yer alan ticaret alanları için ‘caminin hareketliliği ve yoğunluğundan faydalanma maksadıyla cami yakınında ticaret alanlarının yer aldığını ya da ticaret alanlarındaki hareketli nüfusun dini vecibelerini yerine getirme ihtiyacı sebebiyle merkezi camilerin ticaret alanlarının yakınında inşa edildiği’ yorumlarına yer verilmişti. Ancak Bursa Ulu Cami ve bedesteninin

birbirlerine yakın konumlanmasının, o dönemde bedestene gelip giden uluslararası ticareti elinde tutan büyük tüccarların varlığından hareketle görkemli bir caminin bu alanda inşa edilmesinin sebebinin hem ihtişamlı camilerin devleti temsil ettiği düşüncesinden kaynaklanabileceği hem de dine karşı hayranlık uyandırma amaçlı olabileceği akla gelmektedir.

Bedestenin yapısı itibari ile Ulu Cami'ye benzetilerek inşa edilmesi, bundan sonra Anadolu'da ve İstanbul'da yapılacak olan bedesten yapılarının formunun aynı olması sebebiyle ortaya çıkan bu yeni tipolojinin kökeninin sebebi olarak görülebilir.

Çeşitli kaynaklarda da ifade edilen tüm bu bilgiler ışığında gelişen ve değişen ticaret alanlarının 14. yüzyıl sonundaki mekânsal yapısına bakılacak olursa, birbirinin kuruluşu ve varlığının devamında söz sahibi olan cami, çarşı, imaret, han, bedesten (hatta hamam) gibi bu yapı gruplarının, aynı sistemin parçası olmaları sebebiyle işlevsel ihtiyaçlar nedeniyle birbirlerine yakın oldukları yani mekânsal bir bütünü tamamladıkları düşünülmelidir.

Tezin kurgusu içerisinde İstanbul Kapalıçarşı'nın oluşumu üzerine yorumlar yapabilmek maksadı ile temel olarak Kapalıçarşı'ya kadar olan süreçte (16.yy'a kadar) ticaret mekanları ve çarşıların gelişiminin incelenmesi amaçlandı ise de Osmanlı'da geç dönem kurulan çarşılarından da, değişimleri yüzyıllara göre değerlendirebilmek amacı ile bahsetmek gerekecektir. Bu konuda Kerkük şehri ve çarşıları önemli bir örnektir. Çünkü halen Kerkük'te mevcut olan "kayseriyye" olarak isimlendirilen Kapalıçarşı'ların zaman içerisinde değişikliklere uğramış olsa da Osmanlı Dönemi'nde yapıldığı bilinmektedir ve İstanbul Kapalıçarşı ile benzerlikleri dikkat çekicidir.

Günümüzde, Büyük Kayseriye (1), Kırdar Kayseriyesi (2), Kale Kayseriyesi (3) olmak üzere üç adet kapalıçarşıya sahip olan Kerkük 16. yüzyılın başında Osmanlı topraklarına katılmış, 18. yüzyıl ortalarında bir süre İran ile ihtilaf konusu olsa da 1918 yılına kadar Osmanlı Devleti hakimiyetinde kalmıştır. Bu sebeple şehir, savaş zamanında tahrip olmadan önce Osman Dönemi'ne ait çok fazla esere ev sahipliği yapmıştır.

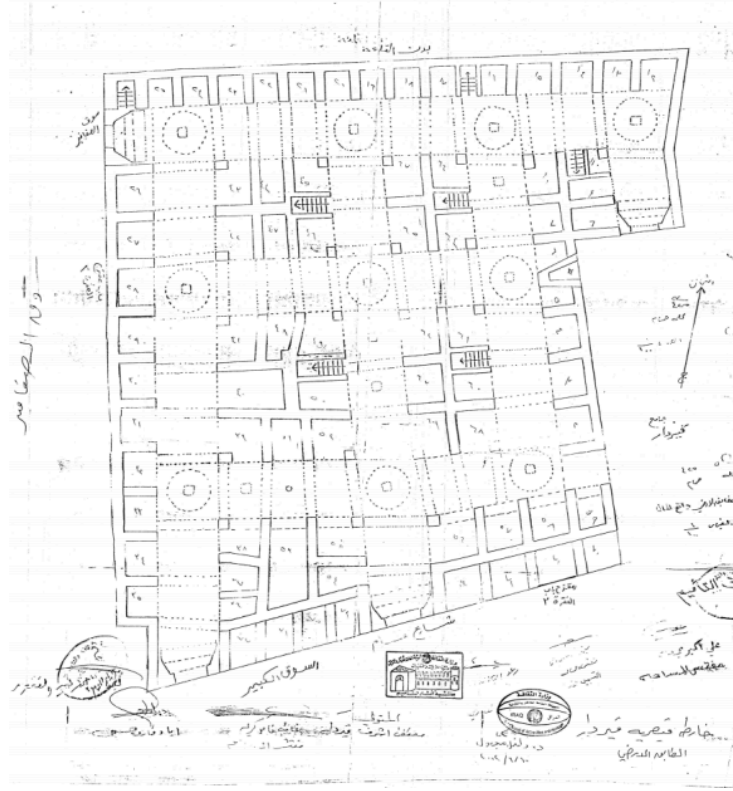
Görselde (Şekil 2.15) yerleri işaretlenen kapalıçarşılardan; yapımı 18. yüzyılın sonlarına tarihlenen Kırdar Kayseriyesi (Şekil 2.16) eski şehir surlarında yer alan kapının hemen dışında aynı isimli Kırdar Camii ile yanyana bulunmaktadır. Kubbeli ve tonozlu üst örtü ile tek bir kapalı alanda birleştirilmiş olan dükkanlardan oluşmaktadır.

1855'te inşa edildiği bilinen Büyük Kayseriye'nin (Şekil 2.17) ise zamanı simgeleyen öğelerin sayıları ile eş olacak şekilde 360 dükkan, 24 geçit, 7 kapı ve 12 daireye sahip olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir (Aziz, 2019)

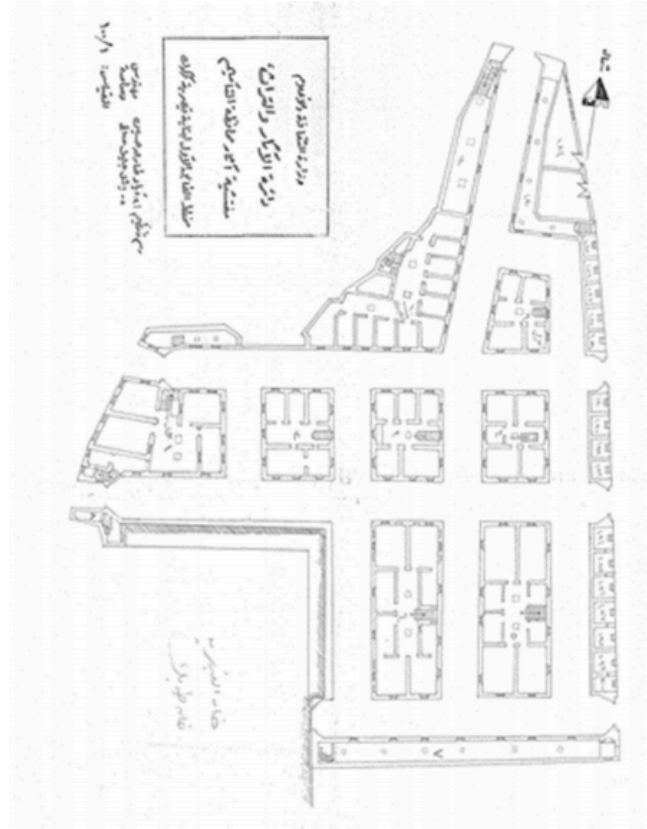


Şekil 2.15 Kerkük şehrine ait uydu fotoğrafı²³

²³ Tez kapsamında işaretleme yapılmıştır.



Şekil 2.16 Kerkük Kırdar Kayseriyesi zemin kat planı (Kerkük Eski Eserler Müdürlüğü Arşivi)



Şekil 2.17 Kerkük Büyük Kayseriyesi birinci kat planı (Kerkük E.E.M.Arşivi)

1980’li yıllarda yapılan çalışmalar ve arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılıp restore edilen Kale Kayseriyesi günümüzde herhangi bir işleve sahip olmasa da yapının Selçuklular Dönemi’ne ait bir arasta olduğuna karar verilmiştir.

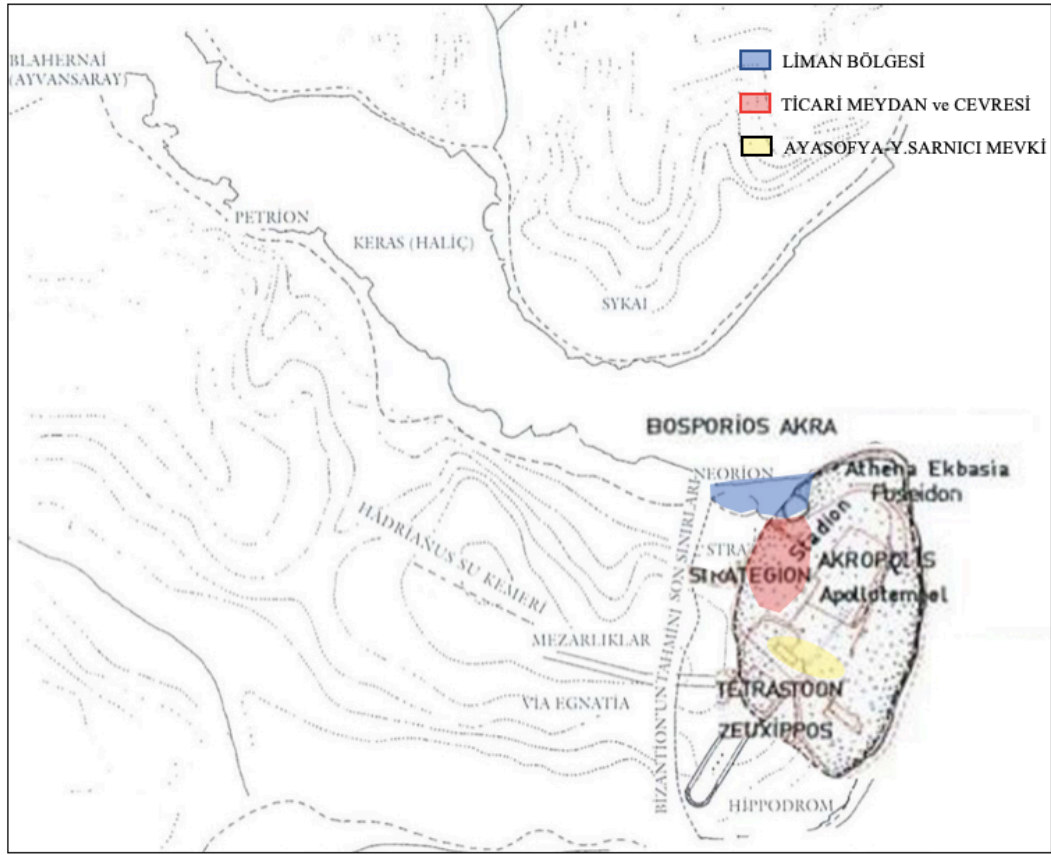
Kale Kayseriyesi dışında Kerkük Kapalıarşıları’nın plan özelliğine bakıldığında dükkan birleşimlerinden oluşan yapı adaları ve üstü örtülü sokakları ile bedestensiz bir Kapalıçarşı modeli olduğu anlaşılmaktadır. Sivri kemerli tonozları farklılık olarak göze çarpsa da cephe ve iç mekan özellikleri bakımından İstanbul Kapalıçarşı ile benzerliklere sahiptir.



şekil 2.18 Kerkük Büyük Kayseriye kuzey giriş kapısı (sol) - Kırđar Kayseriyesi iç mekan (sağ) (Aziz, 2019).

OSMANLI ÖNCESİ İSTANBULDA TİCARET VE MEKANLARI

Osmanlı Dönemi öncesinde Byzantion'dan başlayarak, Yeni Roma ve en son Konstantinopolis isimleri ile anılan Suriçi yerleşim alanındaki ticaret mekanları anlatılırken, öncelikle ana hatları ile belirli dönemlere göre tasniflenmiş şekilde şehrin mekânsal oluşumu üzerinden bilgi vermek gerekecektir.



Harita 3.1 Byzantion kenti ve ticaret alanları ²⁴

²⁴ (Kuban, 1996), (Müller-Wiener, 2001) kaynaklı haritalar baz alınarak üzerine işaretleme yapılmıştır.

3.1 Byzantion (M.Ö. 7. yy - M.S. 330)

2004 yılında Yenikapı civarına yapılmış olan ulaşım amaçlı kazılarda ortaya çıkan ve MÖ 6000-6300 arası döneme tarihlenen bulgular olsa da şehrin tarihinin, M.Ö 7. yüzyılda Megaralılar'ın bölgeye yerleşmesi ve Byzantion'u kurmaları ile başladığı ifade edilmektedir (Müller-Wiener, 2001).

Üç tarafı deniz ile çevrili yarımadaının ucunda kurulan yerleşim alanını karadan gelebilecek saldırılara karşı koruma amaçlı M.Ö. 658'de ilk surların inşa edildiği bilinmektedir. Bu döneme ait şehrin en yüksek tepesinde inşa edilen kutsal merkez olan Akropolis ve bunun dışında agora, hamam, tiyatro ile kutsal alanların yer aldığı şehrin ticaret ile geliştiği bilinen bir gerçektir. Klasik ve Helenistik dönemlerdeki diğer kentlere kıyasla orta büyüklükte bir kent olan Byzantion'un 20 bine yakın nüfusu ile stratejik konumu sayesinde, önemli deniz ticaret güzergahlarının uğrak yeri olduğu, hem bu sayede hem de transit geçiş için aldığı ücretlerle zenginleştiği bilinmektedir (Durak, 2017). Byzantion'da ayrıca balıkçılık ve tarım faaliyetleri de yapılmaktadır.

Şehirdeki ticaret alanlarını, yerleşimin kuzeyinde bulunan iki limanı, limanların arkasında Strategion isimli ticari meydanı ve etrafındaki (tepenin eteklerine denk gelen alanlardaki) ticari alanları oluşturmakta idi (Kuban, 1996).

O dönemdeki yerleşimler üzerinden yapılan değerlendirmede şehir merkezinde yer alan pazarlar ve stoalarla gölgelenen dükkanların varlığını da düşünmek gerekecektir. Şu an Ayasofya'nın ve Yerebatan Sarnıcı'nın bulunduğu alanda bu şekilde alışveriş mekanları olduğuna dair de görüşler belirtilmiştir (S. Can, 1996).

Daha sonra, özellikle M.S. 196 yılında Septimus Severus'un şehri işgal etmesi ile mevcut Grek varlığının yerini Roma İmparatorluğu almış ve surlar kuzeyde bugünkü Cağaloğlu-Eminönü güzergahına denk gelen yerde, güneyde de bu dönemde yapılmaya başladığı düşünülen hipodromu içine alacak şekilde yeniden inşa edilerek, şehir genişletilmiştir.

Roma topraklarına katılması ile önemi artan Byzantion'un su yolları, hipodrom, halk hamamı, revaklı yol gibi Roma yapıları kazanmış olduğu aktarılmaktadır (Yavuz, 2014).

Bu döneme ilişkin surların dışında pazarlar kurulduğu görüşü de mevcuttur (Kuban, 1996).

3.2 Konstantinopolis (330 – 1453)

330 – 395 Yılları Arasındaki Gelişmeler

Büyük (I.) Konstantin'in tahta geçişi (324-337) ve şehirdeki imar faaliyetlerinden sonra birinci başkent Roma'ya alternatif olarak burayı ikinci başkent ilan etmesi ile Nova Roma (Yeni Roma) olarak tanımlandığı süre içerisinde ülkeyi buradan yönetmesi Konstantin'in büyümesine ve öneminin artmasına sebep olmuştur.

Bu seçimde Byzantion'un Megaralılar tarafından da tercih edilmesinin altında yatan sebep olan, 4. yüzyılda doğunun zenginliği ile beslenen ticaret yollarına hem karadan hem denizden ulaşabilme imkanının etkisinin büyük olduğu düşünülmüştür.

Surların 2,5 km batıya kaydırılması ve şehir merkezinin yaklaşık 3 katına karşılık gelen 6 kilometrekare genişlemesine karşın imar faaliyetlerinin merkezde yoğunlaştığı görülmektedir (Kuban, 1996).

Saray girişine Augusteion olarak adlandırılan meydanın inşa edilmesi, bu meydanın kenarına Milion Anıtı'nın dikilmesi, dini yapıların yapılması (Aya İrini Kilisesi) bu dönemde olmuştur. Burasının ticari amaçlara hizmet eden kent meydanı olduğu da söylenmiştir (Müller-Wiener, 2001).

Şehrin aksının da bu devirde oluştuğu bilinmektedir. Milion Anıtı'ndan başlayarak Konstantin Forumu'ndan geçerek Kapitol binasının yer aldığı Filadelfion meydanından itibaren ikiye ayrılan Mese yolunun kuzeybatı kolu Konstantinos'un hayatta iken yaptırdığı Mozolesinden geçerek surlara ilerlemekte iken, güneybatı kolu da surların güney kapısına doğru ilerlemiştir. İki yanı sütunlu bir yol olduğu bilinmektedir. Sadece Mese üzerindeki forumlarda değil, özellikle ticari işlevi bilinen alanların etrafında da cadde üzerinde alışveriş yapılan dükkanlar olmalıdır.

Konstantin Forumu ile Theodosios Forumu arasında Mese yolu üzerinde yer aldığı bilinen Bronz Tetrapylon ile Zindan Kapı arasında yer alan kuzey-güney

doğrultusundaki şehrin ikinci aksı Makros Embolos'tur (Mango, 1990). İki yanı sütunlu, bazı tarihçilere göre üstü de kapalı olan, şehrin önemli ticari aksı da sayılan Makros Embolos'un Mese'yi dik bir açı ile kesip kuzeye doğru ilerlerken kıyıya yakın doğuya doğru kıvrıldığı bilinmektedir (Berger, 2000).

Ancak dört kapılı bir anıt şeklinde olan Tetrasyon genellikle dört yol ağzında (ortasında) konumlandığı için, buradan bir de güneye giden bir cadde olmalıdır.

Surların ilerletilmesi ile, eskiden sur dışında bulunan ticari alanın şehir içinde kaldığı ve günümüzde Kapalıçarşı'nın olduğu bölgeye denk gelen bu alanda o zaman da çarşı olduğuna dair çeşitli yorumlar da yapılmıştır.

4. yüzyıla ait önemli bir gelişme de İmparator İulianus tarafından Kontaskalion/Sophia/İulianus Limanının yaptırılmasıdır.²⁵

Daha sonra, I.Theodosios zamanında (379-395) bugünkü Beyazıt Meydanı'nda Theodosios Forumu inşa edilmiş, Theodosios Limanı yapılmıştır. Theodosios Limanı temel olarak Mısır'dan getirtilen buğdayın gemilerden indirildiği liman olarak bilinmektedir (Müller-Wiener, 2001).

395 – 527 Yılları Arasındaki Gelişmeler

Konstantin'in ölümünden sonra onun anısına şehre Konstantinopolis denmiştir. Bu dönemde şehirde nüfus artması ile forumların etrafında yerleşimlerin oluşmaya başlaması ve Mese etrafında anıtsal yapıların konumlandırılması devam etmiştir.

395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi ile de Konstantinopolis artık Doğu Roma'nın tek başkenti olmuştur.

II. Theodosios döneminde de surların doğuya taşınması (günümüzdeki konumuna gelmesi) önemli bir imar faaliyeti olarak sayılmalıdır.

Daha sonraki yıllarda (4-5.yy) şehrin imarı devam etmiş Tauri, Bovis ve Arkadios gibi forumlar kent strüktürüne eklenmiştir.

²⁵ Berger (Berger, 2017), Bizans dönemi boyunca bu limanın bir askeri donanma üssü olarak kullanıldığını ifade etmişse de, 6. yüzyılda İustinianus 'un Neorion Limanı'ndaki ticareti buraya kaydirdiğine dair de yorumlar vardır.

5. yüzyılda ayrıca Konstantinos tarafından inşa edilmiş olan ilk Ayasofya Kilisesi, depremde yıkılınca yerine II.Theodosios zamanında inşası bitirilen II. Ayasofya Kilisesi yapıldığı bilgisi de şehrin önemli yapılarının inşasının şehirdeki ticari bölgelerle de ilişkili olması sebebiyle önemlidir.

6. Yüzyıldaki Gelişmeler

I.İustinianos devri (527-565) şehrin yoğun olarak kilise ve mabet inşa edilen zamanı olarak bilinmektedir. Nika ayaklanması (532) sırasında tahrip edilmiş olanlar da yeniden inşa edilmiştir (Kuban, 1996). III. Ayasofya Kilisesi (günümüze ulaşan) yapımı da 537 yılında bu dönemde bitirilmiş olmuştur.

Bu dönemi olumsuz etkileyen ve bundan sonraki iki yüzyılda da tekrar eden veba salgını İmparatorluğu güçsüz bırakmıştır.

Buraya kadar bahsedilen kent kurgusu dışında değinilmesi gereken önemli bir bilgi de, 6. yüzyılda azalma eğiliminde olsa da Konstantinopolis'in 5.yüzyıl sonunda yaklaşık yarım milyon nüfusa ulaştığıdır. Bu sebeple şehrin imarından daha önemli husus da halkın temel ihtiyaçlarının tedariki konusu olmuştur. Mevcut limanların ciddi bir kapasite ile çalışarak önemli tüketim malzemelerinin şehre getirtildiği bilinmektedir ancak bu konuda daha detay bilgiler vermek de o dönemki ticaret hacmini anlamak adına önemlidir. Malzemeler ve menşelerini şu şekilde bir tablo ile görselleştirmek daha kolay algılanabilmesini sağlayacaktır.

Tablo 3.1 Ortaçağ'da Bizans'a getirilen ihtiyaç malzemeleri ve menşei ²⁶

	Mısır	Suriye	Balkanlar	Yunanistan	Sicilya	Anadolu	Çin	Filistin	Lübnan	Kafkaslar	Hindistan	Tunus	İspanya	Kuzey Afrika	Ege Bölgesi
Şeker	✓	✓				✓									
Tahıl (Buğday)	✓		✓		✓	✓									
Şarap		✓										✓	✓		
Zeytinyağ		✓		✓		✓		✓				✓	✓		
Peynir			✓			✓									
Baharat											✓				
Yün		✓				✓									
Kereste						✓			✓						
Bez		✓				✓									
Kumaş		✓				✓									
İpek							✓								
Kürk										✓					
Köle			✓							✓					
Cam	✓	✓													
Maden						✓									
Çömlek		✓						✓						✓	✓ (6.yy)

Üstteki tablodan da anlaşılacağı üzere Bizans için ticaret gerçekten çok önemli bir faaliyettir. Ve bu faaliyetin sadece şehre girişi değil şehirde el değiştirmesi de ekonomiyi derinden etkileyen bir olgudur. Bu nedenle şehir kurgusunda bu büyük hacimli ticareti karşılayacak mekanlara ihtiyaç vardır.

Buğday ve et gibi temel tüketim malzemeleri denize yakın yerlerde satılmakta iken kumaş, çeşitli eşya ve diğer lükse kaçan tüketim malzemelerinin ise merkezlerde satışının yapıldığı tespit edilmiştir.

²⁶ Tez kapsamında üretilen tabloda, (Bamyacı, 2013) referansla Cyril A. Mango'nun "Yeni Roma İmparatorluğu" eseri ve Doç. Dr. Koray Durak'ın "Konstantinopolis'te Ekonomik Hayat" isimli makalesi referans alınmıştır. Ağırlıklı Olarak 3-6. yüzyıllar arası değerlendirilmiştir.

Alım ve satımı yapılan ürünler arasında canlı hayvan satışına da değinmek gerekecektir.

- Hayvan Pazarları:

Bizans Lonca kitabı olan *Eparkhikon Biblion* ve Konstantinopolis'in neredeyse bir şehir rehberi sayılan *Notitia* 'da yer alan bilgiler arasında satış yeri kesin ifade ile belirtilen hayvan pazarları kentin üç ana meydanında bulunmaktadır.

At ve eşekler Amastrianon'da, küçükbaş hayvanlar Prosforion Limanı'na getirilip Strategion'da, domuz ise İulianos Limanı'na getirilip Theodosius Forumu'nda satılmaktadır ((*Paul Magdalino*) *Ortaçağda İstanbul*, 2017).

Ayrıca kaynaklarda sığır pazarı olarak geçen at pazarı hakkında, Bizans Dönemi'nde imparator mezarlarının yer aldığı bugünkü Fatih Camisi'nin bulunduğu yerde 4. yüzyılda yapıldığı bilinen Havariler Kilisesi yakınında bulunmakta olduğuna dair bilgiler vardır ancak bu pazar hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Koltuk, 2018).

Konstantinopolis'te, genel olarak içinde ve çevresinde pazarların kurulduğu, kendisini çevreleyen yapılar arasında dükkanların yer aldığı bilinen ve hayvan pazarlarına da mesken olan forumlar üzerinden ticaret yapıldığını düşünmek yanlış olmayacaktır ancak bu kadar kapsamlı bir ticaret ağı karşısında bu bilginin yetersiz olduğu aşıkardır. Şehirde çok fazla ticari alan ve bu ticari alanlarla ilişkili yapılanmalar mevcuttur.

Bölgesel olarak ayrıştırıldığında 3-6. yüzyıllar arasındaki ticarî alanları şu şekilde sıralamak mümkün olacaktır:

- Mese Hattı ve Forumlar:

Saray Kapısı'ndan Million'a kadar olan alanda parfüm satıcılarının, Million ile Konstantin Forumu arasında gümüşçülerin bulunduğundan bahsedilmektedir (Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1994).

Başka bir kaynakta da Mese'nin başlangıç bölgesinde Augustaion'a yakın yerinde gümüşçülerin, mumcuların ve kitapçıların olduğuna dair bilgiler mevcuttur (Durak, 2017).

Mese üzerinde, iki taraflı revaklar ardında yer alan dükkan ve zanaat atölyeleri dışında bugünkü Laleli ve Aksaray bölgesine denk gelen alanda çarşıların olduğu da bilinmektedir.

Yine aynı şekilde 403 yılında yapıldığı bilinen Fialdelfion Forumu'ndan iki kola ayrılan Mese üzerinde, güneybatı kolunun başlangıcında olduğu düşünülen Amastrion forumunun da büyük pazar alanı olduğu kaynaklarda geçmektedir (Kuban, 1996).

4. yüzyılda yapılmış olan Arcadios Forumu'nda pazar günleri kadınlar için *avrat pazarı* olarak bilinen pazarın kurulduğu bilgisine de rastlanmıştır (Kapıcıoğlu, 2008).

4. yüzyılda Hristiyanların infaz edildiği düşünülen Bovis Forumu'nun ticaret için kullanılması da 6. yüzyıla denk düşmektedir (Müller-Wiener, 2001).

Theodosius Forumu'nun doğusunda Artopoleia ismi ile bilinen fırıncılar mahallesi diye bir yerin varlığından ve güneyinde ekmek satılan Artotyrianos isimli mahalleden bahsedilmektedir (Janin, 1950).

Yine o civarlarda bulunduğu bilinen Artopoleion bölgesinin de ticari amaçla kullanıldığı ve buranın günümüzde Kapalıçarşı'nın bulunduğu alanda olduğunu, çarşı yakınındaki esir pazarının da Bizans döneminden beri aynı yerde olduğu bilgisini de Müller vermiştir (Müller-Wiener, 2001).

- Mese ile Haliç Arasındaki Ticarî Alanlar:

Augustaion meydanından Prosforion limanına inen aksta sol tarafta (bugünkü Cağaloğlu) bakırcılar çarşısı olduğu bilinmektedir.

Byzantion'dan kalan bugün Sirkeci bölgesine tekabül eden Strategion meydanının güneyinde kurulmuş biri et, biri balık satılan iki çarşı bulunmakta olduğu, tek bir ürünün satıldığı yer olan etrafı dükkanlarla çevrili kare bir alandan oluştuğu bilinen macellumlarda satıldıklarına, bu çarşı alanlarının da bu sebeple balık macellumu, et macellumu şeklinde isimlendirildiklerine dair görüşler mevcuttur. Ancak bahsedilen pazarların, Balıkpazarı kapısı ile ilişkili olduğu akla gelmektedir ve bu kapı bu bahsedilen bölgeye nispeten uzakta kalmaktadır.

Mese ile Haliç arasındaki en önemli ticaret aksı hiç şüphesiz, bahsedildiği gibi Makros Embolos'tur. Caddeyi kuşatan revaklı yapılar ticari işlevlerini 12. yüzyılın sonuna kadar sürdürmüşlerdir.

- Limanlar ve Ambarlar:

Gelişen şehirde nüfus da hızla artmış, bunu desteklemek amaçlı daha çok gıda deniz yoluyla getirilmiş, bu sebeple limanlara ve ambarlara olan ihtiyaç artmıştır. Özellikle 6. yüzyılda Prosforion ve Neorion Limanlarının ticari hayatın merkezi sayılabilecek kadar önemli olduğu, temel ihtiyaç malzemelerinden buğday ve zeytinyağının buraya indirildiği ve ambarlarda depolandığı bilgisi bulunmaktadır.

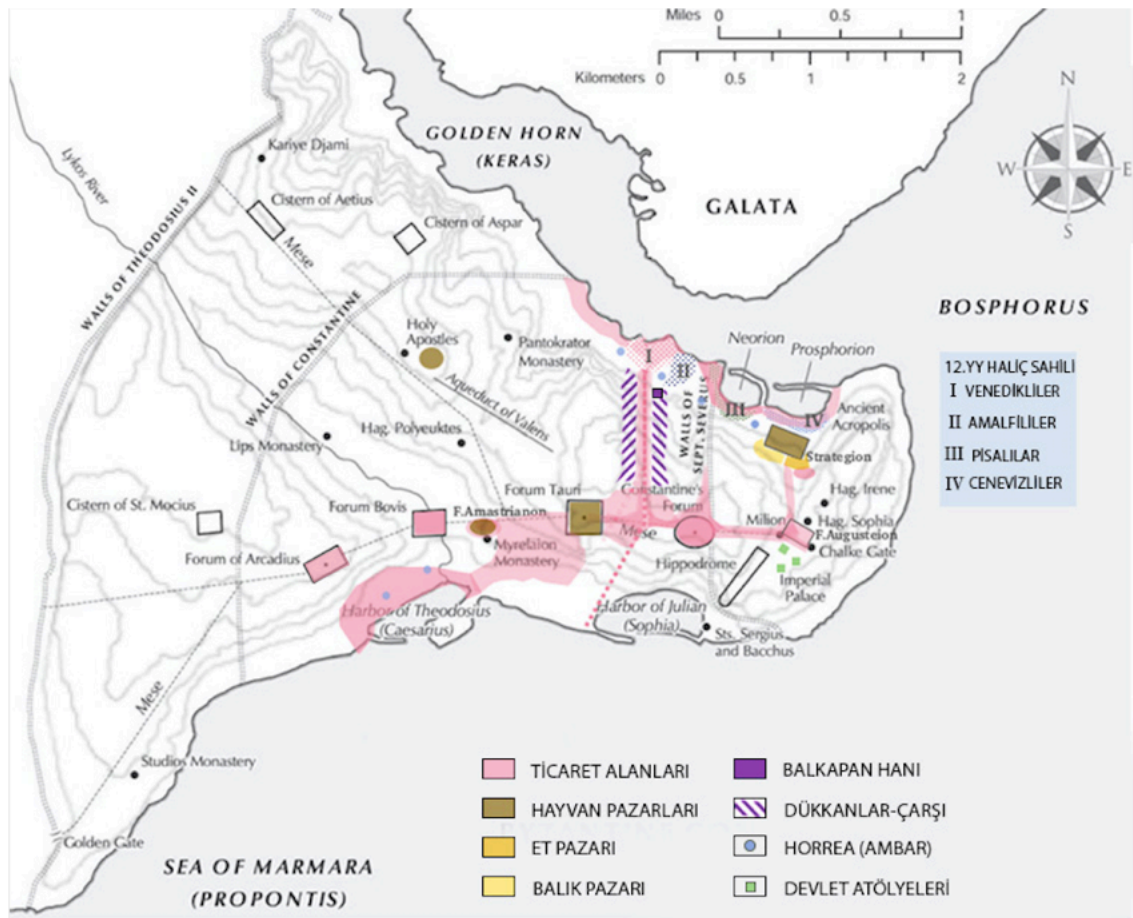
O dönemde 6 adet olduğu bilinen ve *horrea* adı verilen ambarların 4 tanesinin Prosforion ve Neorion limanlarına yakın olarak Sirkeci-Eminönü sahilinde²⁷, 2 tanesinin de İulianus ve Theodosius limanının yanında olduğu bilinmektedir (Berger, 2000).

Bunlar dışında, Yarımada'nın güneydeki eğiminin daha az olması nedeniyle denize erişimin daha kolay olabileceğini ve bu sebeple Mese'nin ve güneybatı kolunun denize yakın konumlandığını düşünmek yersiz olmayacaktır. 5. yüzyıla kadar olan süreçte de forumların güneydeki limanlarla yakınlığı, hem güney limanlardaki hem Mese'deki ticari işlevlerinin aktif olduğunu düşündürmektedir. Mese'nin kuzey aksının kutsal alanlarla döşenmesine karşılık güney aksının ticaret üzerine kurulu bir yapısı olduğu görüşü de bazı çalışmalarda kendine yer bulmuştur (Özyurt, 2018).

Bu güzergâhlar dışında şehir içinde silah üretimi, ipek boyama, mücevher imalatı ve dokuma yapılan devlet atölyelerinin de mevcut olduğuna dair bilgiler mevcut olup bunlardan dokuma, mücevher imalatı yapan atölyeler saray çevresinde, boyama atölyeleri ise Hipodrom yakınındaki Zeuksippos hamamlarının olduğu yerdedir (B. Öztürk, 2015).

²⁷ Ekmek, yağ ve şarabın bu ambarlarda muhafaza edildiği ve ücretsiz ya da düşük ücretle buradan şehir içindeki çok sayıda yere nakledilerek, 19 adet kamu fırını ve gradus denilen dağıtım yerlerinde halka ekmeklerin verildiği bilinmektedir. Çok sayıda özel fırın olduğu bilgisi de nakledilmiştir. (Durak, 2017)

Verilen bilgiler ışığında oluşturulan harita (Harita 3.2) aşağıdadır.



Harita 3.2 Konstantinopolis'teki ticarî alanlar ²⁸

7-8. Yüzyıllar Arasındaki Gelişmeler

6. yüzyıldaki güç kaybı beraberinde toprak kaybını da getirmiş, ülke zor zamanlara girmiştir. Nüfustaki azalma ile birlikte, ticari faaliyetler de azalmıştır.

Bu tarihlerde Mısır'dan buğday getirilmesinin durduğu bilinmektedir (Bamyacı, 2017) ve Haliç kıyısındaki dört ambardan sadece birinin kullanılmasının buna bağlı olduğu şeklinde tarihçilerin yorumları vardır (Durak, 2017).

²⁸ 3-6. yy arası baz alınmıştır, ancak not düşerek 12.yy.'a dair işaretleme de yapılmıştır.Carolyn Connor ve Tom Elliot tarafından üretilen harita altlık olarak kullanılarak tez kapsamında oluşturulmuştur. (www.unc.edu/awmc)

O dönemde Haliç Limanı olan Prosforion ve Marmara’da yer alan Thedosios Limanlarının terk edildiğinden bahsedilmiştir. Yenikapı’da yapılan arkeolojik kazılarda bulunan gemi kalıntılarının çoğunun 11. yüzyılın başına tarihlenmesi bunu doğrular niteliktedir. Daha önceki döneme ait gemi batıklarının sayısının azlığı, aynı zamanda da küçülen ebatları, batıklarda bulunan çömlek ve sikke miktarının azlığı bu yüzyıllara dair ticari gerilemenin işaretleri olarak görülmüştür (Laiou, 2008).

Bu tarihten sonra da Lykos Deresi’nin taşımış olduğu alüvyonlarla Thedosios Limanı dolmaya başlamış ve daha sonra tarım alanı olarak kullanılmıştır (Langa Bostanları).

9-12. Yüzyıllar Arasındaki Gelişmeler

Ortaçağ Avrupası Ticareti’nden bahsedilen 2. bölümde de değinildiği gibi önceki yüzyıllarda ticaretteki düşüşle tarıma yönelinmesi sonucu, tarımsal güç ile zenginleşmeye başlayan bir grubun uluslararası deniz ticareti üzerinden alım yapmaları sebebiyle 9.yüzyıldan sonra Bizans’ta ticaret yine yükselişe geçmiştir. Pek tabi bunda o dönemde Haçlı seferlerinin etkisi ile istilaların durması ve Akdeniz ticaretin hakimiyetinin Avrupa’ya doğru yönelmesinin etkisi vardır. 11. yüzyılda Konstantinopolis, Avrupa ve Doğu’nun ticaretini yine elinde tutmaya başlamıştır.

Bu dönemde Strategion bölgesinde ve Theodosios Limanı’ndaki ticari faaliyetlerin²⁹ yoğun olduğu bilgisi mevcuttur (Müller-Wiener, 2001).

12. yüzyılda ise Bizans’ın ticarî hakimiyetinin zayıflamasıyla birlikte, o dönemde ticareti elinde tutan bazı grupların Konstantin üzerinden ticaretlerine devam ettikleri, bu sebeple de 1082’de Venedikliler, 1111’de Pisalılar, 1152’de de Cenevizlilere Haliç sahilinde birer mahalle ayrıldığı ve bu mahallelerde çarşılar, dükkanlar ve hanlar olduğu, hepsinin bir iskelesi olduğu da kaynaklarda ifade

²⁹ Yenikapı’daki Theodosios Limanı Latin işgali sırasındaki yıkımlara kadar işlevini sürdürdüğü bilinmektedir. (Müller-Wiener, 2001)

Bu yoruma göre, Lykos Deresi’nin taşımış olduğu alüvyonlarla limanın dolmaya başlaması ve tarım alanı (Langa Bostanları) olarak kullanılmaya başlanması daha sonraki dönemlerde olması gerekir.

edilmektedir. 13. yüzyıla kadar etkinlikleri devam eden bu mahallelerin daha sonra koloniler kurup Galata'ya yerleştikleri, Latinlerin ise Balıkpazarı kapısı ile Sirkeci arasında kaldığına dair bilgiler de mevcuttur (B. Öztürk, 2015).

Bu yabancı tüccarların elinde olan deniz ticaretinde en büyük payın da İtalyanlara ait olduğu bilinmektedir ve bu sebeple şehirdeki İtalyan nüfusu ciddi bir orandadır. Bu bilgiler ışığında o döneme dair anlaşılan şey ise, Bizansın hakimiyetinde olmasa da ticaretin şehirde hala aktif olduğudur.

Diğer yandan limanların etkinliğinin de tekrar Haliç'e geçtiği ve özellikle Zeugma (Unkapanı) bölgesinde yoğunlaşan bir ticari faaliyet olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmiştir (Müller-Wiener, 1998). Bunun sebebinin Pera'da yerleşik bulunan İtalyan kolonilerinin etkisi olduğuna dair yorum yapılabilir.

Bunlardan hariç, 12. yüzyıl başlarında Bizans'a ziyarete gelmiş Tudelalı Benjamin'in Seyahatnamesi'nde geçen bilgiler doğrultusunda, İtalyanlar dışında Mezopotamyalı, Babilli, İranlı, Mısırlı ve Filistinli tüccarların da şehre gelip konakladıkları öğrenilmektedir.

Eparkhos'un Kitabı'na yapılan bir atıfla, Abbasi Halifeliği'nden gelen tacirlerin de Konstantinopolis'te *Mitaton* adı verilen yerde konakladıkları bilgisine denk gelinmiştir (Durak, 2017). 6. yüzyılda Türk tüccarların da konakladığı bilinen Mitaton, konaklama dışında mal depolama ve cami işlevine de sahiptir. Mitaton'un Haliç sahilinde sur dışında Balıkpazarı (Perama) Kapısı çıkışındaki rıhtımda San İrene Kilisesi civarında konumlandığına dair araştırmalar vardır (Ağır, 2013). Bu noktada ticari faaliyetlerle de ilişkili olan Han yapılarından da bahsetmek gerekecektir.

- Bizans Hanları:

Bizans hanları konaklama amaçlı olmayan, ticari faaliyetlerin yürütüldüğü yapılardır. Malların depo edildiği ve Türk hanlarından farklı olarak perakende değil de toptan alım satım yapıldığı bilinen yapılardır (S. Can, 1996).

12. yüzyılda Venediklilerin bulunduğu mahallede yer alan ve Bizans Dönemi'ne tarihlenen Balkapanı Hanı hakkında çok bilgi olmamakla beraber malların depolandığı bir yer olmalıdır. Çünkü Osmanlı Dönemi'nde de depolama amaçlı ve

kapan olarak kullanılmış; Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de han hakkında bilgi verirken 'kale gibi' şeklinde bir ifade kullanmıştır (Eyice, 1992a).

Güvenlikli yapısı, gündelik ticaretin yapıldığı bir han değil, depolama amaçlı kullanılan bir han olduğunu ispatlar niteliktedir. Mahzenlerinin Bizans dönemi yapısı olduğu düşünülmektedir.



Şekil 3.1 Balkapanı Hanı'nın mahzenlerinden bir görünüş

13. Yüzyıldaki Gelişmeler

Konstantinopolis'in 13.yy başında o zamana kadarki en yüksek nüfusa ulaşmış olduğu bilgisi, eski gücüne kavuşan imparatorluğu akla getirmektedir.

Bu güç ve zenginlik, 1204 yılında Latinlerden oluşan Haçlı ordusu tarafından yağmalanması ile son bulacaktır. Sonraki 57 yıl süren Latin egemenliği de şehrin tamamen harap duruma gelmesine sebep olmuştur. Ayasofya çevresi, eski şehir merkezi, hipodrom ve sarayın bakımsızlık yüzünden yıkıldığı, Mese'nin yakıldığı ve 12-14. yüzyıllar arasında meydana gelen depremlerle de cadde kenarlarındaki sütunların yıkıldığı ve sonrasında buralarda ağaçların yer aldığına dair bilgiler mevcuttur.

1261-1453 Yılları Arasındaki Gelişmeler

Konstantinopolis'teki Latin hakimiyeti sonrasında Bizans İznik İmparatoru tarafından tekrar ele geçirilen şehir fethi kadar bir daha eski gücüne kavuşamayacaktır. İtalyanların elinde olan ticari faaliyetler ve Galata'nın Cenevizlere verilmesi, Haliç'te deniz ticaretinin bu dönemde de etkin olduğunu düşündürmelidir.

Erken dönemlerde İtalyan tüccar gruplarının yerleştikleri konusunda kesin bir kanıt olmamakla beraber yahudi yerleşiminin kesin olarak bilindiğı Galata'nın; Konstantinopolis'te ayrıcalıklı bir durumda olan Cenevizlilerin 13. yüzyıldan sonra buraya geçmesi ve aynı tarihlerde Galata'ya serbest ticaret hakkı verilmesi sonucu Konstantinopolis limanlarında yürütölen ticaret hacminin üç katı kadar bir ticaret hacmine sahip olduğuna dair bilgiler mevcuttur (Kuban, 1996). Bu tarihlerden itibaren Galata'daki ticaret gözardı edilemeyecek kadar önemli olacaktır.

Bizans'ta bu gelişmeler olurken 13.yy'da Osmanlı'nın kurulması ve daha sonra 14.yy.'da Bizans'ın yardım isteğı neticesi Avrupa'ya geçmesi coğrafyada başka bir yapılanmanın başlangıcı olmuştur.

OSMANLI İSTANBUL'UNDA TİCARET VE MEKANLARI

13. yüzyılda almış olduğu hasarı tamir edememiş olan Konstantinopolis, fetihten önce tarihin en düşük nüfusuna sahiptir. Fetihle beraber Osmanlı şehri olması için gerekli imar çalışmalarının başlatıldığı kentte Fatih Sultan Mehmet'in emriyle iskan politikası da uygulanmaya başlamıştır. Çünkü bir şehri abad etmenin yolu ekonomiden, ekonomi ve sanayinin canlandırılmasının yolu da insan gücünden geçmektedir. Bu yöndeki Osmanlı'nın şehirleşme politikaları sayesinde 15. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul, nüfusunu ikiye katlamış, imar faaliyetleri sonucunda da önemli merkezleri oluşmuş bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fatih Vakfiyesi'nde 'cihâd-ı asgardan cihâd-ı ekbere' yani küçük cihattan (fetih) büyük cihada (şehrin imarı) şeklinde tasvir edilmiş olan yapılaşma döneminde şehre gelmesi teşvik edilen halkın bir kısmı, bu inşai faaliyetlerde görev alacak, şehrin gelişimine katkı sağlayabilecek esnaf ve zanaatkar gruplarından oluşmakta idi (İnalçık, 2001). Örnek olarak, yeni yapıların inşasında, halihazırdaki yapıların tadilatında, surların tamirinde çalışmak üzere Kastamonu, Sinop ve Trabzon civarından 5000 kadar kireççi ve dülger getirildiğine dair bilgiler mevcuttur (Deleon, 2004).

Şehrin imarı üzerine uygulamalar yapılırken artan nüfus nedeniyle Bizans'ta da olduğu gibi halkın iâşesi için de gerekli adımlar atılıyordu. Gerekli tüketim malzemelerinin temini için İstanbul'dan uzak yerleşimlerde üretilen ya da yetiştirilen ürünler başkente yönlendiriliyordu. Bu dönemde Ege, Batı Trakya, Karadeniz bölgelerinden ve yine Mısır'dan buğday, pirinç gibi temel gıda maddelerinin İstanbul'a yönlendirildiği bilinmektedir (Pamuk Şevket, 2015).

İâşe politikası ve inşâ süreci ile eş zamanlı olarak, ekonomik anlamda da devletin gücünü arttırmak için ticari faaliyetleri gerçekleştirmek üzere de atılımlar yapılmıştır. Mevcut ticarî dokuyu mümkün olduğunca koruyarak, Osmanlı

Devleti'nin de kendine özgü ekonomi politikasının uygulanmaya başladığı görülmektedir. Ticarî alanlardaki gerekli tamirat ve bakım işlemlerinin yanında, yapılması emredilen Saray'ın yakınında Ticaret Merkezi'nin çekirdeği durumundaki Bedesten yapısının inşaatı fetihten hemen sonra başlamıştır. Haliç'te yemişkapanı, odunkapanı, unkapanı, yağkapanı, balkapanı, gibi kapanlar yaptırılmış, Haliç kıyılarına doğru çarşılar kurdurulmuştur. Bugün de hala ticarî faaliyetin yoğun bir şekilde devam ettiği bu sokaklar Fatih devrinden kalmadır (Arı, 2005).

Bununla birlikte kervansaray, tuz ambarı, sabunhane, cenderehane, debbağhane gibi çeşitli ticari yapılar da ya ihya edilmeye ya da şehrin içinde belirlenen yerlerini almaya başlamıştır (Yıldırım, 2015).

Bedesten ve etrafının gelişimi konusu hakkında bir sonraki bölümde detaylı bilgi aktarılacak olmasına rağmen o bölgenin ilk oluşum sürecinde ticarî faaliyet türü hakkında kısa bir bilgi vermek o dönemin ticareti konusunda bir fikir verme açısından önemlidir. 1489 yılına ait Ayasofya Vakıf Kayıt Defteri'nde yer alan verilere göre Çarşı'da bulunan 641 dükkânın 33'ünün ayakkabıcı, 33'ünün terlikçi, 44'ünün külâh imalatçısı, 50'sinin terzi-keçeci ve 76'sının mücevherci ile diğer zanaatkarlardan oluştuğu bilinmektedir. Bunlara eşlik eden diğer faaliyet alanlarından Haliç bölgesinde mezbahaların, Eyüp, Hasköy ve Ayvansaray civarında çok sayıda deri işletmesinin ve Yedikule civarındaki 360, Kasımpaşa'daki 44 debbağhanenin de kurulduğu bilinmektedir.

Fetih sonrasına dair bu verilen bilgiler ışığında, şehirde öncelikle temel gıda ihtiyacını karşılamaya ve beraberinde tekstil gereksinimlerine cevap vermeye yönelik ticari yapıların ve bunlara uygun mekanların oluştuğu düşünülmelidir. Bu da öncelikle liman ve çevresinin ihyası ile imarını, hemen akabinde merkezi bir üretim ve ticaret bölgesini gerekli kılmıştır.

4.1 Osmanlı İstanbul’unda Ticaret Bölgeleri ³⁰

Fetih sonrası şehir planlaması yapılırken üstte de bahsedildiği gibi planlanan işler arasında ticari faaliyetler ön planda tutulmuştur. Binlerce yıllık tarihi olan, yüzyıllar süren ticaret hakimiyetine sahip olmuş bir şehrin zaten (3.bölümde de anlatıldığı üzere) hem topografyasına uygun şekillenmiş hem geçirmiş olduğu dönemlerin izlerini taşıyan bir şehir dokusu vardır. Osmanlı genel politikası itibari ile zaten en hızlı ve pratik şekilde şehir yapılanmasına giderken, kendi kültürüne göre değişiklikler ve yenilikler yapmışsa da kültürüne aykırı olmayı korumayı tercih etmiştir. Bu sebeple de İstanbul’da hayata geçirilen ticaret bölgelerinin aslında Bizans’taki ticari yapılaşma ile büyük oranda uyumlu olduğu, Osmanlı ticari dokusunun da ya mevcut olanın üzerine ya da yakınına kurulmuş olduğu görülmektedir.

Temel olarak İstanbul Suriçi’ndeki tarihi ticaret bölgesi, farklı nitelikteki üç alt bölgeye ayrılarak incelenmiştir. Birinci bölge, önemli uluslararası deniz ticaretin duraklarından biri olan eski Konstantinopolis limanlarının yer aldığı liman bölgesidir. İkinci bölge, şehrin ana aksını oluşturan *Divan Yolu (Mese)* ile Haliçteki liman bölgesi arasında ağırlıklı olarak *Uzunçarşı (Makros Embolos)* aksında ve bu aksa paralel şekilde konumlanan ve hızlıca gelişen hanlar bölgesidir. Üçüncü bölge ise Nuruosmaniye-Beyazıt arasında yer alan ve kompleks bir yapılaşma olsa da kendi içinde bir bütün olan Kapalıçarşı bölgesidir. Bu alt bölgeler birbirinden kopuk olmayıp, Eminönü’nden başlayarak Divanyolu’na kadar uzanmaktadır.

Suriçi’ndeki tarihi ticaret güzergahları ve yapıları üzerinden yapılan bu ayrıştırmaya ek olarak, Bizans’tan beri ticari faaliyetlerin mekanı olmuş Laleli-Aksaray bölgesini de anmak gerekecektir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı Dönemi için bu alanların oluşumu 15. yüzyıldan başlamış, 19. yüzyıla kadar gelişimini devam ettirmiştir.

³⁰ İstanbul’un ticaret bölgelerinden bahsedilirken tez sınırlılığı içinde tezin esas konusu olan Kapalıçarşı ile ilişkili olması nedeniyle, Suriçi’ndeki ticaret bölgelerine değinilmiştir.

4.2 Osmanlı İstanbul’unda Ticaret Mekanları

İstanbul’da fetihten sonra ticaretin yapıldığı bölgesel alanlardan bahsedildikten sonra ağırlıklı olarak buralarda yer alan tarihî ticaret yapıları hakkında da bilgi verme ihtiyacı doğmaktadır. Osmanlı şehirlerinin ticarî yapıları olan hanlar, kapanlar, arastalar, bedestenler ve Kapalıçarşı, en önemli örnekleri ile İmparatorluğun başkenti olan İstanbul’un da ticari yapıtaşları olmuşlardır.

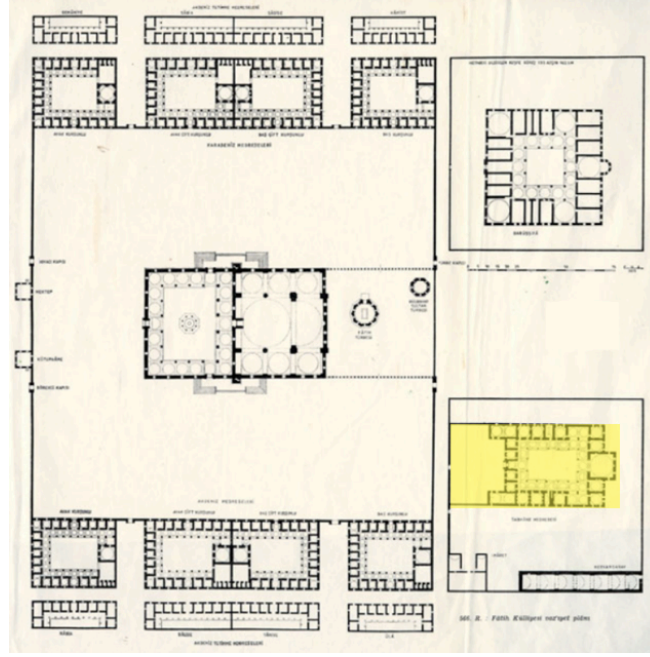
4.2.1 Hanlar

Farsça kökenli bir kelime olan han, 2. bölümde de kısmen değinildiği gibi önceleri kervansaray yapılarına verilen bir diğer isim olarak kullanılmaktaydı. Ancak zaman içerisinde işlevsel olarak farklı han yapı türleri ortaya çıkmıştır. Hepsine genel olarak han denilse de yapıları kendi içinde işlevlerine göre ayırtırmak gerekecektir.

Öncelikle kervansarayın eş anlamlısı olarak kullanılan han yapılarına değinilecek olursa, genel bir tanım olarak, ‘yerleşim birimleri arasında ticaret kervanlarının konakladığı yapılar’ olarak ifade edilebilse de sonraları şehir merkezlerinde de yer almaya başlamıştır.

Osmanlı Dönemi’nde ise şehir içinde bulunan han ve kervansarayların dışarıdan mal getirmiş olan tüccarların hem malları hem de hayvanları ile beraber konakladıkları alanlar oldukları görülür. Bu hanlarda zanaatkarların çalışıp ürünlerini sattıkları da bilinmektedir.

Ancak İstanbul’da Fatih Külliyesi inşaatı ile bu sistemde değişiklik meydana gelmiş ve tüccarlar *tabhâne* denilen misafirhanelerde konaklarken, hayvanlar ve malları kervansaraylarda tutulmaya başlamıştır. Sultan II.Beyazıt’ın 15. yüzyıl sonlarına doğru Edirne’de yaptırdığı külliyesinde ve 16. yüzyıl başında imar edilen Sultan Selim Külliyesi’nde de bu şekilde devam ettiği görülmektedir.



Şekil 4.1 Fatih Külliyesi'ne ait vaziyet planı ³²

Bu örneklerdeki tabhaneler dışında, şehir içinde tüccarların ve mal ile hayvanları ile birlikte konakladıkları han yapıları da yapılmaya devam etmiştir. Bunlara örnek olarak İstanbul'un fetih sonrası inşa edilen en eski hanı olarak kaynaklarda geçen Kürkçü Hanı verilebilir.



Harita 4.3 Kürkçü Han vaziyet planı ³³

³² Tez kapsamında işaretleme yapılmıştır. İşaretli alan Külliye'ye ait Tabhanedir (Ayverdi, 1953).

³³ 1940 tarihli Pervititch haritalarından alıntılanmıştır.

7310 m²'lik bir alana sahip 1461 yılında Sadrazam Mahmud Paşa tarafından yaptırılan Kürkçü Han, hayvanlar için ayrı bir avlu alanına sahip olması sayesinde konaklama alanının ayrı bir avluda yer alması özelliğine sahiptir. Ayrıca içerisinde Selçuklu Dönemi kervansaraylarında görülen mescit de bulunmakta olup, 15. yüzyıldan günümüze ulaşmış olan tek handır.

17. yüzyılda bu han yapılarının, Kösem Valide Sultan tarafından yaptırılan Valide Han örneğinde olduğu gibi üç avlulu örnekleri de görülmeye başlanmıştır. Aynı dönemde hayvanların yer almadığı sadece konaklamanın bulunduğu hanlar da inşa edilmiştir (Bilecik, 2002). Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın yaptırdığı Vezir Hanı bunun güzel bir örneğidir.

Bu han yapılarına ilaveten şehir içinde bulunan, üretimin yapıldığı ve konaklama imkanı olan yapılar da mevcuttur. Bu hanlara Bekar Hanı (bekar odaları) denildiği de kaynaklarda ifade edilmiştir. Mahmutpaşa ile Unkapanı arasında yoğun olarak bulunan bu han yapılarının örnekleri ile en çok 18. yüzyılda karşılaşılmaktadır (Koltuk, 2018). Mercan Odaları, Yolgeçen Odaları gibi hanlar bunlara örnek olarak verilebilir.

17. ve 18. yüzyıllarda sayıca artan ve yapısal olarak da gelişme ve çeşitlik gösteren hanların inşasının 19. yüzyıldan itibaren durakladığı ve 20. yüzyılda da klasik han yapılarının başkalaşarak, büyük vakıf hanlarının yapılmaya başlandığı görülmektedir.

Konaklama hizmeti vermeyip sadece ticaret işlevi olan üretim hanları ve ticaret hanları olarak adlandırılan yapılar ise genelde 19.yüzyıldan sonra görülmekte olup, bir kısmının bu dönemden önce de konaklama fonksiyonunu kaybettiği belirlenmiştir. Bu yapılarda zemin katta depo ve dükkanlar ya da bunlardan sadece biri bulunurken, üst katlarda imalathane ve büroların yer aldığı da ifade edilmiştir (Çakır & Akkuş, 2015) (Gülenaz, 2011).

4.2.1.1 Kapan Hanları

Kapanlar, gıda ve ihtiyaç malzemelerinin ölçüm, fiyatlandırma ve taksim işlemlerinin yapıldığı mekanlardır. Esasen Selçuklulardan beri yapılageldiği

bilinen bu uygulamanın Fatih Dönemi farklılığı şehir içinde hanlarda bu şekilde bir sistem geliştirilmiş olması ve bu iş için özel yapıların ayrılmış olmasıdır.

Dıştan bakıldığında tek katlı ama yüksek bir yapı olarak görünen kapan hanlarının, içte bir avlu etrafında altlı üstlü odalar ve odaların avluya bakan pencere ve kapılarının önünde uzanan sahanlığın bulunduğu, dışarıya açılan dükkanlarla çevrili olduğu bilgisi mevcuttur. Bunlar; avlulu hanlara benzeyen yapıları ve ticari işlevleri yüzünden kapan hanları olarak da adlandırılmışlardır (Koltuk, 2018). Bahsi geçen mimari özelliklerin kapana özel olmadığı, kapanların bir yapı türü olmadığına dair de yorumlar vardır (Erkal, 2014).



Şekil 4.2 Balkapanı Hanı vaziyet planı



Harita 4.4 Balkapanı Hanı tarihi fotoğrafı ³⁵

Un, yağ, bal için bu işlevi üstlenen yapılara *kapalı* denirken, buğday, arpa, saman, tuz, odun ve kumaş için *ambar*; sebze, meyve ve deri için *hane* ifadeleri kullanılmaktadır. İstanbul'a getirilen bu malların önce kapana boşaltıldığı, gerekli kontroller sonrası, narh (değerleme) işlemleri yapılarak sonrasında toptan satışının yapıldığı bilinmektedir.

İstanbul'un limanlarından bahsedilen bölümde kapalılarda işlem gören temel tüketim malzemelerinin de belirli iskelelere indirildiği ve o isimle anıldığı konu edilmişti, Unkapalı İskelesi, Yağkapalı iskelesi gibi. İskelelere de yakın olması gerekliliği neticesi kapalıların çoğu Bahçekapı ile Unkapalı arasında Haliç kıyısında yer almıştır (Çakır & Akkuş, 2015).

4.2.2 Arastalar

Farsçada 'tanzim edilmiş, düzene konulmuş' anlamına gelen kelimenin esasen böyle bir kullanımı olmadığı ama bir sokak boyunca yan yana düzenli bir şekilde

³⁴ 1940 tarihli Pervititch haritalarından alıntılanmıştır.

³⁵ Encümen Arşivi'nde (1937) yer alan 1952 yangını öncesine ait fotoğraftır.

sıralanmış dükkanlı yapısı nedeniyle Türkçede bu şekilde bir yapı türünü ifade ediyor olduğu yorumu yapılmıştır (Çam, 1992).

Bir sokak ya da kesişen sokaklar boyunca karşılıklı olarak dizilen dükkan sıralarından oluşan, bazen de üzerleri örtülü, bağlı bulundukları külliyele gelir sağlamak amaçlı yapılmış yapılardır. Tek tip esnaftan (terlikçiler, kürkçüler arastası gibi) oluşsa da zaman içerisinde bu değişmiştir.

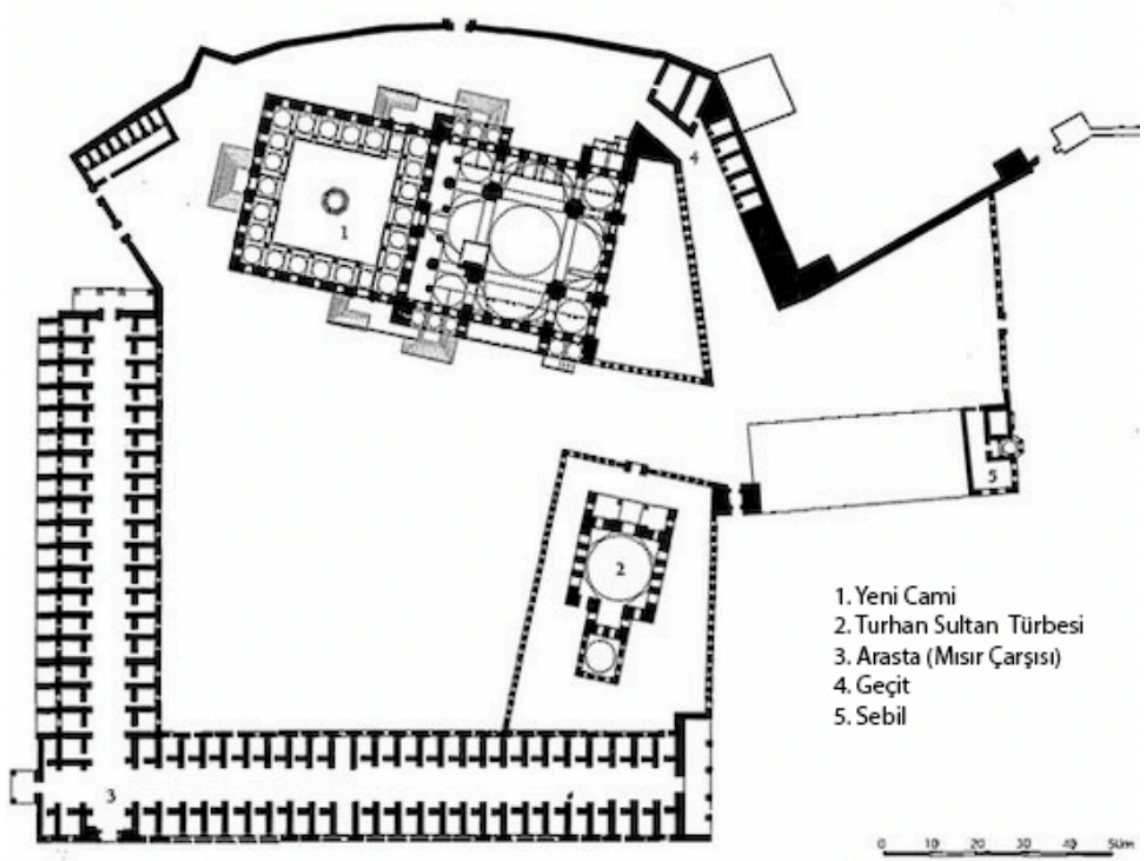
Tek sıra dükkanlı, çift sıra dükkanlı ya da bağlı oldukları yapı topluluğunun bir parçası olabildikleri gibi bazen de yapının alt katını da oluşturdıkları bilinmektedir. İstanbul'daki ilk örneğinin Fatih Külliyesi'ne gelir sağlama amacı ile inşa edildiği bilinen Saraçhane Çarşısı olduğu vesikalarda geçmektedir ancak günümüze bu yapıya ait bir kısım kalmamıştır. En bilinen örnekleri Fatih Cami, Sultanahmet Cami ve özellikle Yeni Cami Külliyesindeki arastalardır. Hatice Turhan Sultan'ın Vakfiyesi'nde (1662-1663) buradan *çarşı* diye söz edildiğinden bahsedilmektedir.

Mısır Çarşısı olarak bilinen Yeni Cami Külliyesine gelir sağlamak üzere inşa edilen 17. yüzyılda yapımı bitirilen bu arasta, Mısırdan getirilen çeşitli ve farklı bitki ve baharatlar nedeniyle bu şekilde isimlendirilmeye başlanmıştır.



Harita 4.5 Mısır Çarşısı vaziyet planı ³⁶

³⁶ 1904 tarihli Goad Haritası 5 numaralı paftadan alıntılanmıştır.



Harita 4.6 Yeni Cami Külliyesi vaziyet planı ³⁷

Caminin dışında L formunda plana sahip yapıda karşılıklı dükkan sıraları bulunmakta ve sokağın üzeri tonozlarla örtülüdür. Sivri kemerlere oturtulmuş tonozlardaki pencere açıklıkları sayesinde aydınlanan iki sokağın birleşiminde çapraz tonoz ile örtülü bir dua meydanı yer almaktadır.

4.2.3 Bedestenler

2. bölümde Osmanlı'nın ilk bedesteni olan Bursa Bedesteni'nden bahsedilirken de değinildiği gibi, bedestenler sadece bir yapı türü olarak anlam kazanmamıştır. Esas olarak, şehirde uluslararası ticaretin gereğinin yerine getirilebileceği bir ticaret merkezi olması bakımından bedestenlerin bir şehirde varlığı önemlidir. Bu sebeple, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde 17. yüzyılda Osmanlı şehirlerini tariflerken, bedestenli-bedestensiz olarak ayırtmıştır. O döneme ait şehirlerde

³⁷ Çizim Zeynep Nayır (Ahunbay)'a aittir.

daha anıtsal, daha sanatsal, daha dikkat çekici başka yapılar olmasına rağmen şehirleri bedesten üzerinden gruplandırmak, o yüzyıl şehirlerinde ticaretin ve ticaretin merkezi olan bedestenin varlığının önemini anlamak açısından çok önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul'da üç adet bedesten bulunması da, İstanbul'daki ticaret hacminin ve uluslararası konumunun göstergesidir (İnalçık, 2019).

İçerisinde satılan mücevherat, ipek, kürk gibi değerli mallar olması bir yana “vakıf-imaret sisteminin en önemli iktisadi unsuru” (Serdaroğlu, 2015) sayılan bu üç bedesten, Cevahir Bedesteni, Sandal Bedesteni ve Galata Bedesteni'dir.

Yalnızca padişahın fermanı veya vezirin hüküm vermesi ile kurulabilen bedestenlerden fetih sonrası kurulan ilki olan 1336 m²'lik alana sahip Cevahir Bedesteni'nde (1461), hem önemli malların depolandığı, hem kervan hazırlıklarının yapıldığı, hem değerli eşya satışının yapıldığı ve en önemlisi de ticari işlemlerin yapıldığı, esnaf loncalarının merkezlerinin bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca (muhtemelen 12-13.yüzyılda kullanımı yaygınlaşan uluslararası ticaretin vazgeçilmezi olan kambiyo senet gibi maddi karşılığı yüksek) önemli evrakların muhafaza edildiği bir banka görevini üstlendiği de bilinmektedir.

Bu kadar önemli ve korunması gereken emtianın yer aldığı bir yapı olan bedesten yapısal olarak da görevine uygun bir formda inşa edilmiştir. Yüksek duvarları; az sayıda, küçük ve korunaklı pencere açıklıkları, nöbetçiler tarafından korunan sağlam kapıları ile dayanıklı taş malzemeli yapısı sayesinde yüksek güvenli bir mekan olmuştur.

Ticaret alanının nüvesi sayılan bedestenin yerleşimi de gayet makuldür. Hem saraya yakın ama aynı zamanda önemli bir hat (Uzun Çarşı) ile saray arkası meskun mahalden ayrılmış olarak, doğu-batı aksındaki Mese yolu ile de güneye geçmesi sınırlandırılmış bir şekilde, gelişimine imkan sağlayan genişçe bir alan içerisinde konumlandırılmış olması akla yatkındır.

Çarşı'nın doğuya doğru ilerlemesinin amaçlandığını düşündürecek şekilde, Cevahir Bedesteni'nin doğusuna düşen alanda, ilk bedestenden hemen kısa bir süre sonra ikinci bir bedesten inşa edilmiştir.

Sandal Bedesteni ilkinden farklı olan hücresiz yapısı ile değerli mal depolama işlevinin olmaması dışında, 1,280 m²'lik alanı ile yukarıda sayılan diğer önemli işlevlerin ikincil mekanı olmuştur. Du Loir'in seyahatnamesi'nde Sandal Bedesteni'nde kıymetli kumaşlar, halılar, değerli kaplar, kılıçlar ve at arabalarına mahsus gerekli malzemelerin satıldığı, aynı zamanda etrafında yer alan mezat alanı ile İstanbul'daki ticaretin değerlendirilmesini ve yoğunlaşmasını sağladığı ifade edilmiştir.

Suriçi, Galata ve Üsküdar İstanbul'un üç önemli ticari merkezidir. Özellikle İstanbul'dan tamamen ayrı bir şehir gibi gelişme gösteren Galata'da muhtemelen 13. yüzyıldan beri büyüyen ticaret hacminin kontrol altına alınması ve burada da bedesten işlevlerine olan ihtiyaç gereği 15. yüzyılın sonuna doğru üçüncü bedesten burada inşa edilmiştir. Yelkenciler, Rüstem Paşa Hanı ve ahşap dükkanlar ile çevrelenen yapı diğer bedestenler gibi dörtgen planlı kubbeli ve güvenliktir.

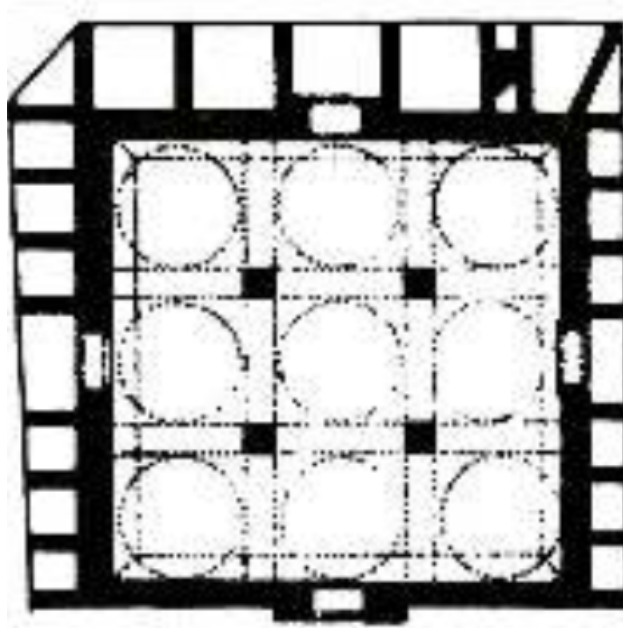


Şekil 4.3 Matrakçı Nasuh'a ait İstanbul gravürü ³⁸

³⁸ Görsel üzerine Galata Bedesteni'ni gösterir şekilde işaretleme yapılmıştır.



Şekil 4.4 Galata Bedesteni görünüşü (Yiğit, 2018)



Şekil 4.5 Galata Bedesteni planı (Müller-Wiener, 1977)

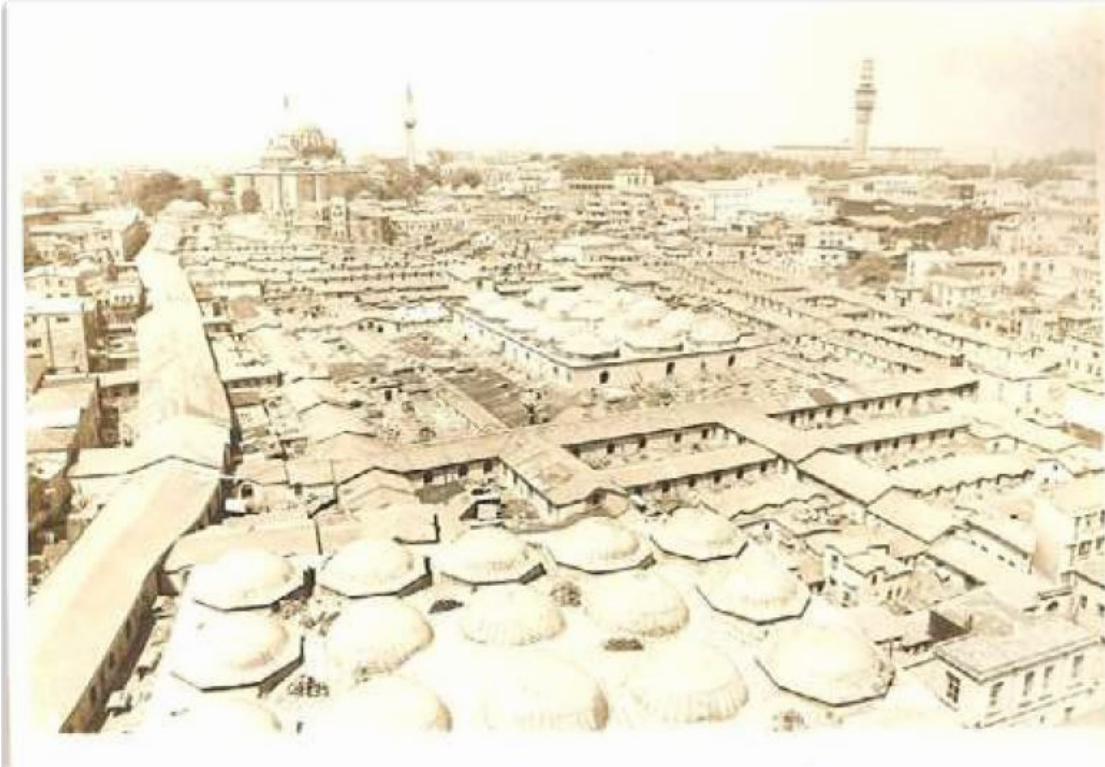
Kapalıçarşı'nın oluşumu ve gelişiminden bahsedilecek olan 5.bölümde Cevahir ve Sandal Bedestenleri hakkında detaylı bilgi verileceğinden, bu bölümde Galata Bedesteni'ne ait görsellere yer verilmiştir.

5

İSTANBUL KAPALIÇARŞI

5.1 Konumu ve Genel Özellikleri

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere; Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul geçmişten gelen iki büyük medeniyetten birinin mekânsal ve yapısal izlerini taşıırken diğerinin de köklü kültürünün etkisi altında inşa edilen büyük ve önemli bir şehirdir. Her iki medeniyetten de günümüze ulaşan birçok miras ile 21. yüzyılda da önemini korumaktadır. Şehrin merkezi olan Tarihi Yarımada'da bulunan, önemli kültür miraslarımızdan biri de şüphesiz yüzyıllara yayılmış olan yapılanma ve değişim süreciyle günümüze kadar ulaşmış bir yapı grubu olan Kapalıçarşı'dır (Şekil 5.1).



Şekil 5.1 Kapalıçarşı ³⁹

³⁹ İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Liman kenti olan İstanbul'un özellikle tarihi yarımada yüzyıllardır varlığını sürdüren ticaret alanı içerisinde her ne kadar oransal olarak büyük bir kısmını kaplamıyor olsa da ticaret yapıları içinde önemli bir statüsü olan Kapalıçarşı konum olarak Suriçi yerleşim alanında, doğuda Nur-u Osmaniye Cami (Şekil 5.2 I numara ile işaretli alan), batıda Beyazıt Cami (II) arasında kalmakta olup, güneyde Divanyolu Caddesi (III) ile kuzeyde Mercan Caddesi (IV) ve uzantısı olan Çakmakçılar Yokuşu (V) ile sınırlandırabileceğimiz bir alanda yer almaktadır. Çarşı'nın içinden geçerek, Eminönü'ne ulaşan Uzun Çarşı Caddesi de (VI) konumu belirginleştiren bir diğer önemli öğedir.



Şekil 5.2 Tarihi Yarımada uydu görüntüsü ⁴⁰

Daha önceki bölümlerde detaylı bir şekilde irdelenen tarihi şehir kurgusu üzerinde zaten özellikli bir yerde konumlanmış olan Kapalıçarşı'nın, bulunduğu bölgedeki topografya ile sınırlandırılmış olduğu görülmektedir. Çarşı yedi tepeli şehrin Nur-

⁴⁰ İBB GIS sistemi üzerinden elde edilerek, tez kapsamında işaretlenmiştir.

u Osmaniye Cami tarafındaki 2. tepesi ile bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu, Osmanlı'nın ilk sarayının yer aldığı 3. tepesi arasında kalmakta olduğundan yarımada'nın yüksek bir yerinde konumlanmıştır. Bu nedenle yükseltiler tarafından kuşatılmış durumdadır.

Konumuna dair bilgiler dışında bahsedilmesi gereken ve Kapalıçarşı'nın göze çarpan önemli bir özelliği de şehrin silüetini etkileyecek anıtsal bir yapısı olmamasına karşın 30.700 metrekarelik⁴¹ (Gülersoy, 1990) alanı ile, hava fotoğraflarında bedestenlerin kubbeli üst örtüsü ve kot farkları olsa da sahip olduğu yekpare çatı örtüsüdür. Üstte de değinildiği üzere aslında büyük bir ticari bölgenin belirli bir alanını kaplayan yapıyı ayırt edilebilir kılan da üst örtü ile örtülüp, kapılar ile korunaklı ve sınırlı hale getirilmesidir.



Şekil 5.3 Tarihi Yarımada hava fotoğrafı ⁴²

Bu yekpare yapı, asıl fonksiyonu olan ticaret ile biliniyor olsa da bünyesinde farklı işlevleri de barındırmaktadır. Cezar; 1894 depreminden birkaç yıl öncesine ait bir bilgiye göre, Kapalıçarşı'da; 2 Bedesten, 4399 dükkân, 2195 hücre ya da oda, 1

⁴¹ Kapalıçarşı'ya ait resmi internet sitesinde çarşının 110 bin 868 m²'lik bir alana yayıldığı, 45 bin m² kapalı alana sahip olduğu geçmektedir. https://www.kapalicarsi.com.tr/?page_id=16

Uydu foto üzerinden yapılan ölçümlerle de kapıları ile sınırlanan alanın yaklaşık olarak 45 bin m² olduğu tespit edilmiştir.

⁴² <https://istanbuluseyret.ibb.istanbul/camera> üzerinden alınan hava fotoğrafıdır.

hamam, 1 cami, 10 mescid, 16 çeşme, 8 kuyu, 2 şadırvan, 1 sebil, 1 türbe, 1 mektep ve 24 han bulunmakta olduğunu belirtmiştir (M. Cezar, 1985). Oluştugu zamanda muhtemelen bu işlevlere ilaveten yeme-içme fonksiyonunu karşılayan iş sektörleri de vardı. Oturarak yemek yenilen mekanlar olan lokantaların Osmanlı'da 19. yüzyılda ortaya çıktığı biliniyor olsa da (Faroqhi, 2016); dönerci, kahveci, bozacı, şerbetçi gibi sokak lezzetlerinin mevcut olduğuna dair geçmiş 16. yüzyıla dayanan minyatürler değerlendirildiğinde de çarşıda bunların satışının olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Geç dönem sokak şerbetçileri gibi içeceklerin o dönemlerde de seyyar olarak satıldığı düşünülse bile pişirilmeye ihtiyaç duyulan gıda satışları ve kahveciler için çarşı içinde de mekanlar olması gerektir. Mescidinden hamamına, çeşmesinden mektebine kadar bütün bu işlevlere bakıldığında, Kapalıçarşı aslında kendi bünyesinde ihtiyaçlarının da karşılandığı bir kompleks sayılmalıdır.



Şekil 5.4 Kapalıçarşı içindeki çeşme, mescid ve Dua Meydanı ⁴³

⁴³ Üstteki fotoğraflar 2021 tarihli Kişisel Arşive aittir. Alttaki tarihi fotoğraf için;
Bknz: <https://www.bitmezat.com/urun/2530558/kapalicarsi-dua-meydani>

5.2 Tarihçesi ve Mimari Gelişimi

Önceki bölümde ifade edildiği gibi, kagirleştirildikten sonra bir yapı kompleksi olarak karşımızda duran Kapalıçarşı, ilk nüvesi olan bedesten ile başlayan süreç sonrasında bedesten etrafındaki dükkanlar ile zaman içerisinde hanların da eklemelenmesi neticesi genişlemiş, sokaklar boyunca yayılarak bugünkü halini almıştır. Bu sebeple yapının inşa yılına dair yapılacak araştırma en erken olarak bedestenlerin ortaya çıkışına tarihlenmelidir.

Bu bölümde, bedestenlerin inşa yıllarına ilişkin ana hatlı bir literatür çalışması yanında, bedesten ve çevresinin ilk yüzyıllardaki gelişimi ve atlatmış olduğu yangın ile deprem afetlerinden sonra geçirdiği müdahaleler ele alınacaktır.

Çünkü bedestenleri kuşatan ve sayıları yıllar geçtikçe artan dükkanların ahşap olmaları nedeniyle en ufak kıvılcım bile ciddi sonuçlara ve kayıplara yol açmış, depremlerde ise Çarşı'nın bazı bölümleri tamamen yıkılmıştır. Ancak afetlerin hemen ardından çarşı onarımdan geçirilmiş ve yenilenmiş çehresi ile varlığını sürdürmüştür.



Şekil 5.5 1894 onarımı sonrası Cevahir Bedesteni ⁴⁴

⁴⁴ Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi, Env. No: 88676

Bahsedilen bu değişim ve gelişimler aktarılırken, mevcut kaynaklardaki veriler karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiş, yüzyıllara göre ayrımı yapılmış ve kronolojik olarak listelenip arşiv fotoğrafları ve tez kapsamında hazırlanmış görsellerle desteklenmiştir.⁴⁵

Kapalıçarşı'nın çekirdeğini oluşturan bedestenlerden ilki olan Cevahir Bedesteni'nin⁴⁶, günümüz Kapalıçarşısı içerisinde ilk inşa edilen yapı olduğu bilinmektedir. O yıllarda şimdiki gibi üstü örtülü kapalı sokaklardan ve kâgir yapı adalarından oluşan bir dokuya sahip çarşı yapısı daha mevcut değildi. O dönemde oradaki çarşı alanında Cevahir Bedesteni ve etrafındaki dükkanların yer aldığı vakfiyelerden, tahrir defterlerinden vesair arşiv belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca 1533 - 1536 yıllarına tarihlenmiş olsa da Matrakçı Nasuh'un gravürü (Harita 5.3) bu yoruma ışık tutmaktadır.

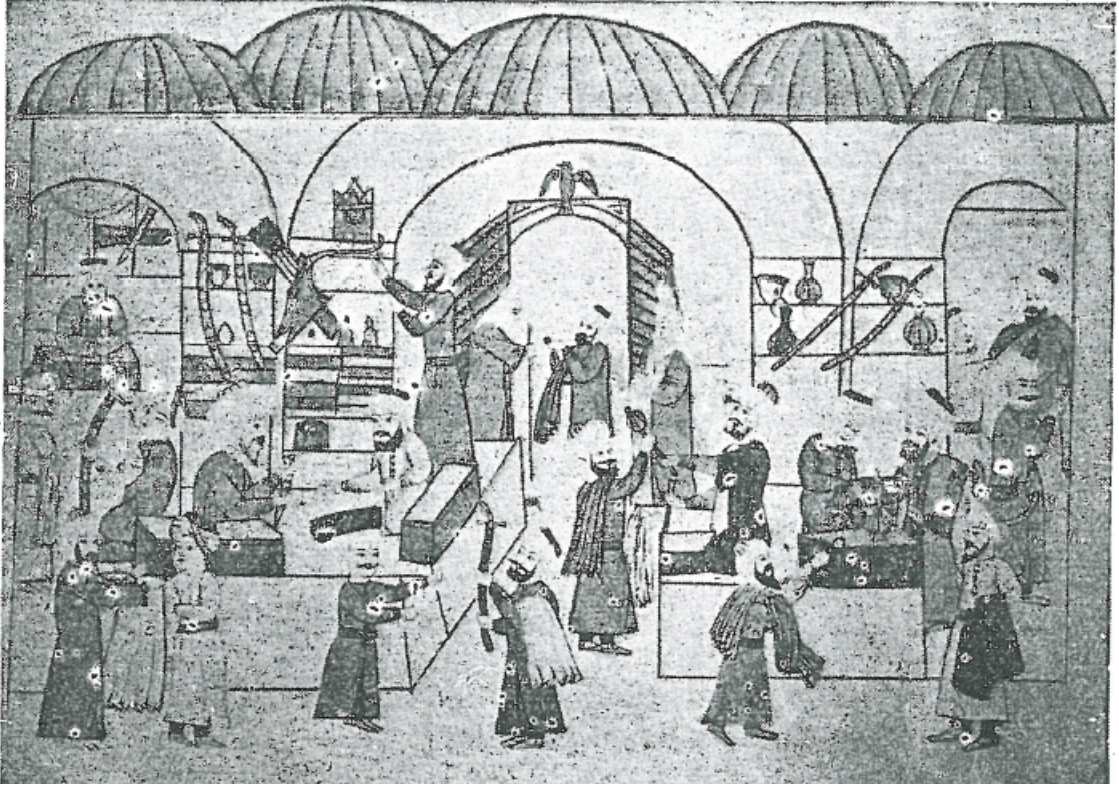
⁴⁵ Bu konudaki temel kaynaklar; M.Cezar'a ait 'Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi' eseri, E.H.Ayverdi'ye ait 'Fatih Devri-IV' eseri ve 'Kapalıçarşı'nın Felaket Tarihçesi' başlıklı gazete makalesi, Ç.Gülersoy'a ait 'Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi-Kapalıçarşı' maddesi, Fatma Ürekli'ye ait 'Kapalıçarşı'nın Geçirdiği Deprem ve Yangınlar ile Sonrasında Gerçekleştirilen Tamiratlar' makalesidir.

⁴⁶ Cevahir Bedesteni'nin ya da en yaygın olan ismi ile Eski Bedesten'in zaman içerisinde farklı isimlerle adlandırıldığı konu hakkında kaynaklarda yapılan araştırmalarda göze çarpmaktadır. *Bezzâziye* olarak Ayasofya Vakfiyesi'nde bahsedilen yapı için, yer yer padişahın ile emri inşa edilmesi ve Sultan vakfiyesi olması nedeniyle *Bezzaziyye-i Sultaniyye* dendiği de görülmüştür. Muhtemeldir ki, önce inşa edilmiş olan diğer bedestenlerden ayırtmak için *Bezzaziyyetu'l-Cedide* olarak da yapıdan bahsedilmiştir.

15. yüzyıl sonlarına doğru diğer bedestenin de yapılmasından sonra daha büyük olan eski bedestene *Bezzaziyyetu'l-Aliyeti'l-Cedide* denildiği yorumu akla gelmektedir ve aynı zamanlarda iki bedesteni ayırt etme amaçlı *Bezzazistan* kelimesinin kaynaklarda geçmeye başladığı görülür.

16. yüzyılda yine aynı şekilde *büyük bedesten* anlamında *Bezzaziyyetu'l- Kubra* denilirken, 17. yüzyılda *Bezzazistan-i Atik* şeklinde Seyahatname'de bahsi geçmiştir.

18. yüzyıldan itibaren ise Eski Bedesten'in kıymetli taşların satıldığı, antika takıların el değıştirdiği, mücevher ustalarının bulunduğu yer olması nedeniyle *Cevahir Bedesteni* adı ile anılmaya başlandığı görülmektedir. Bazı kaynaklarda diğer bedestene kıyasla daha merkezde bulunması sebebiyle *İç Bedesten* de denildiğine denk gelinmiştir.



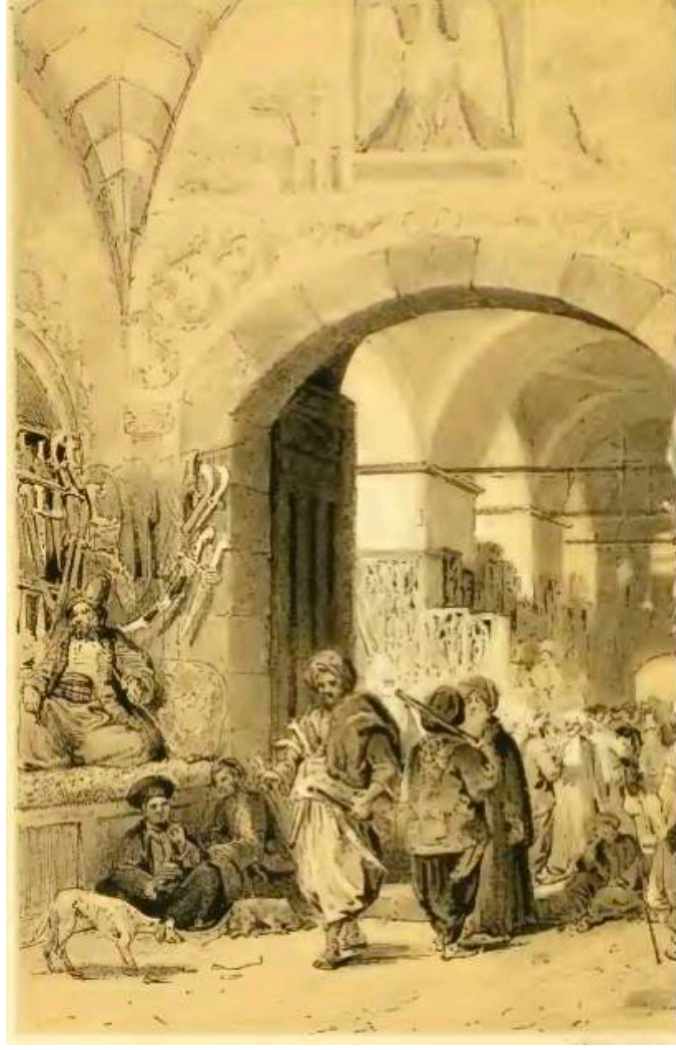
Şekil 5.6 Cevahir Bedesteni'ni tasvir eden minyatür ⁴⁷

Eski Bedesten olarak da anılan (ilk bedestenin) ve etrafındaki dükkanlardan oluşan çarşı yapılaşmasının Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinin hemen ardından inşa ettirildiğine kesin gözü ile bakılmakta ise de bu konuda farklı görüşler de mevcuttur.

Yapının Bizans yapısı olduğunu savunanlar arasında İstanbul Şehremaneti arşivinin kurulmasına öncülük etmiş ve bu sayede o zamana kadar gizli kalmış çok sayıda belgeyi ortaya çıkarmış olan Osman Ergin de bulunmaktadır. İslam Ansiklopedisi'nde yer alan makalesinde Eski Bedesten'in Bizans döneminden kalma bir yapı olduğunun, bedestenin doğu kapısı üzerinde yer alan kartal şeklindeki kabartmadan ve Fatih Sultan Mehmet'in vakfettiği Bizans binaları arasında sayılmış olmasından anlaşıldığını belirtmiştir (Ergin, 1944).

Türk sanat tarihinin öncü araştırmacılarından Celal Esad Arseven de bu görüşü benimsemiştir (Arseven, 1943).

⁴⁷ Franz Taeschner'in 'Alt Stambuler Hof und Volksleben' eserinde XVII'inci asra ait bir Türk Minyatüründen alıntılanan görsel Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'nden elde edilmiştir.



Şekil 5.7 Cevahir Bedesteni'ne ait gravür ⁴⁸

Bu düşüncelerin yanında, Eski Bedesten'in Osmanlı döneminde ama Bizans'tan kalma yapı kalıntılarının üzerine yaptırıldığına dair görüşler de öne sürülmüştür. Gündüz Özdeş de konu hakkında farklı fikirleri derlemiş ve sonuç olarak bölgede Bizans döneminde de büyük ve önemli bir çarşı ile bedesten olduğu, bugünkü Cevahir Bedesteni'nin Bizanstan kalma bir yapının temeli ve duvarları üzerine Osmanlı Dönemi'nde inşa edildiği kanaatine varmıştır (Özdeş, 1998).

Gülersoy da eserinde Eski Bedesten'in inşa yılına dair belirsizlikten bahsetmiş ve bedestenin yerinde Bizans döneminde bir yapı varsa bile 15. yüzyıl itibari ile o yapının ayakta kalmamış olacağına dair yorumda bulunmuştur (Gülersoy, 1990).

⁴⁸ 1845 tarihine ait White gravürüdür. Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'nden temin edilmiştir.

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere Doğan Kuban da, “İstanbul Bir Kent Tarihi” eserinde Fatih Külliyesi çevresinde oluşan çarşılar dışında, şehirde zaten önceden var olan Bizans ticaret güzergahının devam ettirildiğini, liman ile Divan Yolu arasında eskiden var olan ticaret bölgesinin korunduğunu ve bu hat üzerine Fatih Sultan Mehmet tarafından bedesten inşa ettirildiği görüşünü ifade etmiştir (Kuban, 1996).

Kuban’ın bu görüşüne öncülük eden önemli bir belge de İstanbul’un fethinden yüz yıl kadar önce şehri gezmiş bulunan İbn Batuta’nın bölgedeki çarşı ve sokaklardan bahsettiği yazılarıdır (Gülersoy, 1990).

Cevahir Bedesteni’nin Bizans yapısı olduğu görüşlerini kesin bir dille reddeden Ekrem Hakkı Ayverdi, bedesten kapısı üzerinde bulunan kartal sembolünden hareketle yapının Bizans yapısı sayılamayacağını ifade ederek, hem kapının basık kemerli tipik bir Osmanlı kapısı olmasını, hem Bizans yapılarının içinde arma bulunmadığını, hem de Türklerin yapılarda bezeme unsuru olarak kuş figürü kullanıyor olmalarını görüşüne argüman olarak göstermiştir. İstanbul bedestenlerinden daha önce Bursa’da ve Edirne’de yapılmış olan bedestenler ile Eski Bedesten’in benzerliklerini izah ederken Bizans dönemine dair yaptığı yorumlarda da Bizans’taki ticaret merkezinin Beyazıt’a kadar uzanmamış olduğunu, Divan Yolu’nun sağı ve Bazilika Sarnıcı’nın çevresinde, Ayasofya yakınlarında olma ihtimali üzerinde durmuştur (Ayverdi, 1974).

Semavi Eyice, kabartmalı kartal figürlü devşirme bir parçanın, bedestenin Bizans yapısı olduğuna dair bir efsanenin ortaya çıkmasının sebebi olmasına şaşırarak bu yöndeki görüşleri ilmî ciddiyetten uzak iddialar olarak tanımlamıştır. Belgelerden açıkça anlaşıldığı üzere yapının Fâtih Sultan Mehmet tarafından hayratına gelir sağlama amaçlı 1453-1481 tarihleri arasında inşa ettirildiğini, önceki bedesten örnekleri ile plan, yapım tekniği ve sistemi ile örtüşmesi nedeniyle de yapının tamamen bir Türk yapısı olduğunu belirtmiştir (Eyice, 1992b).



Şekil 5.8 Cevahir Bedesteni'nin Kuyumcular Kapısı üzerinde bulunan kartal figürü ⁴⁹

İstanbul hakkında detaylı akademik ve arkeolojik çalışmalar yapmış olan Alman mimar-arkeolog Wolfgang Müller-Wiener, Bedesten'in eskiden beri ticaret alanlarının var olduğu bilinen bölgede (Artopoleion civarında), Fatih Dönemi'nde inşa edilen Eski Saray çevresinde hükümdarın emri ile 1455-1456 kışında yaptırılmaya başlandığını ve 1460-1461 kışında bitirildiğini kesin bir dil ile ifade etmiştir (Müller-Wiener, 2001).

Bizans tarihçisi olarak bilinen Dukas'ın da 1457 yılı tarihli olayları anlatırken Cevahir Bedesteni'nin yapılışını kaydetmiş olduğunu Cezar ifade etmiştir (M. Cezar, 1985).

1464'ten önce inşasının bitirilmiş olduğu konusunda emin olan Halil İnalcık'ın Kritovoulos'tan aktararak bildirdiklerinin de bu bilgilerle örtüşmekte olduğu görülür, Kritovoulos Kapalı Çarşısı, çinilerle kaplanmış yüksek duvarlarla çevrili olarak tasvir etmiştir (İnalcık, 1967).

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde de bedestenin Fatih Sultan Mehmet yapısı olduğu belirtilmiştir.

⁴⁹ Kişisel arşive aittir.

5.2.1 15-16. Yüzyıllar

Sandal Bedesteni'nin İnşası

15. ve 16. yüzyılda bölgenin mimari gelişimine dair en önemli husus şüphesiz bu dönemde eski bedestenin yakınına, ikinci bir bedestenin yani bugünkü Sandal Bedesteni'nin inşa edilmesidir.

Çarşının ikincil yapısı olan Sandal Bedesteni'nin⁵⁰ yapım yılına ilişkin de farklı yorumlar yapılmıştır.

Kapalıçarşı'nın iki bedesteninden biri olan Sandal Bedesteni, Cevahir Bedesteni'nin yaklaşık olarak 50 m güneydoğusunda, Kalpakçılar Caddesi ile -Nuru Osmaniye Cami ve çarşı arasında bulunan- Çarşıkapı Nur-u Osmaniye Caddesi kesişiminde yer almakta olup Çarşı'nın güneydoğu sınırının bir kısmını oluşturmaktadır. İnşa yılına dair çeşitli görüşler şu şekildedir:

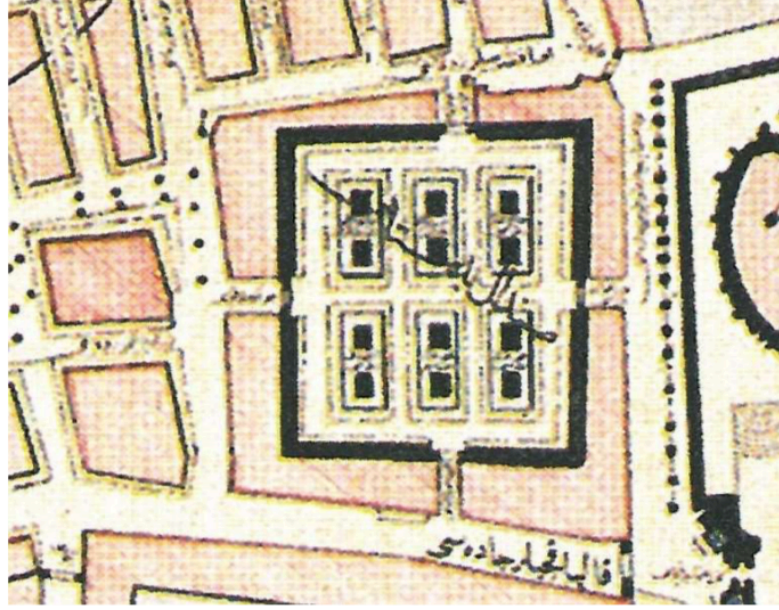
Evliya Çelebi Seyahatname'sinde; "Bu da Sultan Mehmed Han'ın yapısıdır. Eski Bedesten'e yüz adım yakınlıktadır ve bunun da yapı şekli hemen Eski Bedesten gibidir." demiştir.⁵¹

⁵⁰ 18. yüzyıla kadar farklı isimlerle anıldığı görülen Sandal Bedesteni'nin 1519 tarihli Ayasofya Tahrir Defterinde Bezzaziye-i Suğra (Küçük Bedesten) olarak 16. yüzyılın ikinci yarısına doğru Bezzazistan-ı Cedid yani Yeni Bedesten olarak adlandırıldığı tespit edilmiştir.

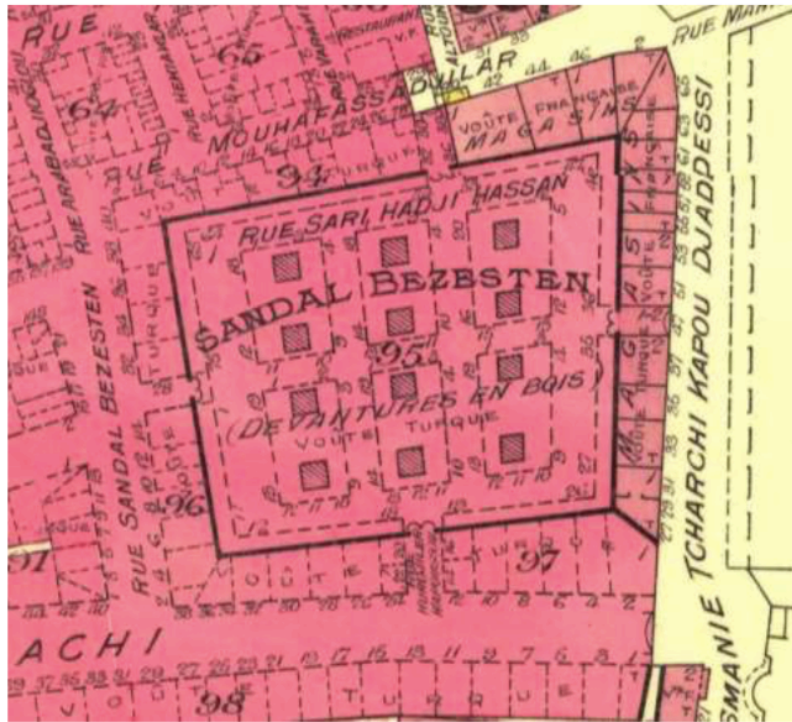
Seyahatname'de ise Bedestan-i Cedid şeklinde geçmiş, 18. yüzyıla kadar da Yeni Bedesten ya da Yeni Bezzazistan olarak anılmaya devam etmiştir.

18.yüzyıldan sonra ipek ve pamuktan elde edilen değerli bir kumaş olan *sandal* kumaşının burada satılması nedeni ile günümüze kadar 'Sandal Bedesteni' olarak geldiği kaynaklarda geçmektedir (Y. Baş, 2008).

⁵¹ "...Ancak kuzey tarafına Zebatçılarkapısı'na altı basamak taş merdiven ile çıkılır. Batıya Hakkâklar kapısı güneye Çadırcılar kapısı doğuya Telciler kapısı merdivensiz düz kapılardır. Bunun da bodrumları sağlamdır ve baştan başa kurşunlu kubbelerdir. İçinde 600 dolap vardır ve bin adet neferâtlardır ama bunda Eski Bedesten gibi değerli cevahir türü eşyalar satılmaz, tamamı ipek ve değerli elbiselere dair mallar satılır. Bu bedesten ehlinin pirleri (—) (—) (...) (...) (...) (...) . Yeni Bedesten Hocaları esnafı: Cümle 1000 Karun malına sahip yerleşik tüccarlar vardır ki mallarının hesabı yoktur, ama gayet dindar kimesnelerdir ki "Kazananı Allah sever" deyip kâr edip bütün mallarını tahtirevanlar üzere dükkânlarını gelin gibi bezeyip edepli ve muhteşemce geçerler. Yeni bedesten dellâlları esnafı: 70 pirleri Ebünnidâ, denilmiştir. Bu dellâllar Eski Bedesten dellâllarına kendileri o kadar silahlı, süslü ve değerli eğreti esvaplar ile alay ederler ki bütün seyirciler hayrette kalırlar. Yeni Bedesten bekçileri: 80 pirleri Gafir-i Hindî, denilmiştir. Bu bekçiler ellerinde balta ve harbe, bellerinde ateş saçan kılıç ile aydınlık günde nice sanatlı fenerler yakıp "Aşa dura vura" diye feryat ile geçerler. Yeni Bedesten hamalları: 300 pirleri Peygâm-ı Ali'dir diye yukarıda gümrük emini zelehör hamalları anlatılırken yazılmıştı. Bunlar arkalıçlarıyla bedesten sandıklarıyla götürerek bir hây-hû ile geçerler. Dış bedesten dellâlları esnafı: Pirleri Ebünnidâ'dır denilmiştir. Bunlar omuzlarında nice bin kuruşluk değenli esvaplar ile "Çâr-kâb tırkeşim bin guruşa, tepsile



Harita 5.1 1887 tarihli Kapalıçarşı ve çevresini gösteren haritada Sandal Bedesteni (Kayra, 1990)



Harita 5.2 Sandal Bedesteni planı ⁵²

bezim bir guruşa" deyip bağırarak geçerler." (Çelebi, 1897, s.617) (*Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 1. Kitap*, 2008)

⁵² İBB GIS sistemi üzerinden erişilmiş Goad Haritası'ndan Sandal bedesteni'ni gösterir kesittir.

1463 tarihli Ayasofya Vakfiyesinde sadece bir bedesten ve etrafındaki dükkanlardan bahsedilmektedir. Ancak fethedilen İstanbul'un ilerleyen imar faaliyetleri doğrultusunda birden fazla vakfiyenin oluşturulduğu bilinmektedir (Hayashi, 2008). Ayverdi de 1473 yılından 4-5 sene sonra (1478-1479 tarihinde) yazılan bir diğer vakfiyede 265 adet dükkan ihtiva eden Sandal Bedesteni'nden dört duvarlı bir yapı olarak bahsedildiğini ifade etmektedir (Ayverdi, 1974). Tarihçi Yaşar Baş da bu görüşü benimsemiş, bu şekilde bilgilendirme yapmıştır. Vakfiyelerde ve 1489 tarihli evkaf defterinde, Sandal Bedesteni'ne bağlı 265 dükkânın, Mahmud Paşa Dükkânları adı ile kaydedildiği ve bu adın verilmesinin sebebinin, Sandal Bedesteni ve çevresinin ilk devirlerde Mahmud Pasa İmareti'ne tahsis edildiği görüşü üzerinde birleşmişlerdir.

Ancak 1463 tarihli Ayasofya Vakfiyesi'nde *Vakıf Çarşılar* bölümünde bahsi geçen Mahmut Paşa Dükkanları'nın⁵³, o tarihlerde inşa edildiği düşünülmeyen Sandal Bedesteni ile ilişkilendirilmesi bu konuda akla gelen soru işaretlerindendir. Ayrıca metinde geçen çarşı alanının Mahmud Paşa İmareti'ne yakın olduğu ifadesi de, burasının Sandal bedesteni olmadığını akla getirmektedir çünkü Cevahir Bedesteni ile kuş uçuşu yaklaşık 50 m olan mesafede olan Sandal Bedesteni, Mahmud Paşa İmareti'ne yaklaşık olarak kuş uçuşu 120 mesafededir. Bu şekilde değerlendirildiğinde de o günkü şartlarda kullanılan *yakınında* ifadesi kapsamına pek girmeyen bir mesafe olduğu düşünülebilir ve buradan hareketle metinde yer alan Mahmud Paşa dükkanlarının Sandal Bedesteni etrafındaki dükkanlar olmadığı farklı iki yerde mevcut dükkan grupları olduğu kanaati oluşmaktadır.

“Kapalıçarşı'da 1471'de inşası tamamlanan bölümlerden sonra 1472 yılında Sandal Bedesteni'nin yapımına başlanıp, 1478 yılında ise tamamlanmıştır.” şeklindeki yorum, resmi vesikalara uygun olarak kaynaklarda yerini almıştır (Y. Baş, 2008).

⁵³ “Bunlardan biri de, yine Kostantiniyye'de Mahmud Paşa Dükkânları denilen Pazardır ki, merhum Mahmud Paşa imaretinin yakınında bulunmaktadır. Bu çarşı, üç blok halindedir; bir kısmı diğerine mukabildir. Bu dükkanların arkasında ve çevrelerinde bulunan dükkanlar da vakfa tabidir. Tamamı 265 dükkandır ve sınırları Evkaf Defterinde kayıtlıdır.” (Açıkgöz, 2010)

Aynı şekilde El-Fenari tarafından 1519'da kaleme alındığı belirtilen Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri'nde de Mahmud Paşa Çarşısı diye bilinen bir çarşıdan bahsedilirken (Baş, 2002, s.225), başka bir bölümde de *Bezzaziye_i Suğra* (Küçük Bedesten) isimli dış cephesine bitişik dükkanları da olan bir yapıdan bahsedilmiştir ki (Baş, 2002, s.68) bunun Sandal Bedesteni olması akla yatkındır ve kaynaklarda da bu şekilde geçmiştir.

Dolayısıyla aynı kaynakta geçen bu iki farklı çarşı alanı bize, Mahmud Paşa Çarşısı ve Sandal Bedesten'inin yine farklı çarşı alanları olduğunu düşündürmektedir.

Bu değerlendirme dışında yapının tarihçesi konusundaki görüşlere dönülecek olursa; yeni bedestenin Fatih Devri'nde yapıldığı görüşü, bu konuda farklı görüşler⁵⁴ mevcut olsa da belgelerle desteklenerek doğrulanmış sayılmalıdır.

Sandal Bedesteni'nin çevre dükkânları ile birlikte inşa edilip edilmediği konusunda ise kaynaklarda bir netlik olmadığı görülmektedir.

Mustafa Cezar'ın eserinde, bedestenleri detaylı bir şekilde sınıflandırmasına rağmen 'İstanbul Bedestenleri' başlığı altında incelediği Sandal Bedesteni'nin çevre dükkanlarının dönemine dair yorumda bulunmadığı görülmektedir (M. Cezar, 1985).

Ekrem Hakkı Ayverdi de Sandal Bedesteni'nin ve etrafındaki dükkânların sokaklara uymak ve dükkan yapı adalarına taşmamak için düzgün bir hat üzerine yapılmadığı yorumunda bulunmuş ancak dükkanların yapılış tarihleri ve ilk inşa zamanında dükkanların olup olmadığı konusunda bir fikir beyan etmemiştir (Ayverdi & Yüksel, 1976). Ayrıca, Bedesten'in kuzeyindeki ada boylarının Bedesten yüzünden kısaldığı da iddia edilmiştir (Ayverdi, 1974).

⁵⁴ Efdaleddin Tekiner'in konu hakkındaki muğlak ifadesi sebebiyle, Sandal Bedesteni'nin daha geç tarihli bir yapı olduğu görüşünde olduğu kanısı oluşmakla birlikte , bazı kaynaklarda da yer yer bedestenin Kanuni Sultan Süleyman Devri'ne ait olduğuna dair görüşler de yer almıştır (Eyice, 1992b).

Cezar'ın da Cevahir Bedesteni'nin ilk fetih yıllarında inşa edildiği, Sandal Bedesteni'nin ise vakfiyelerdeki tarihler değerlendirildiğinde 15. yüzyılın sonlarına doğru 1470'li yıllarda inşa edildiği görüşünde olduğu görülür (M. Cezar, 1985).

Sandal Bedesteni'nin çevre dükkânları ile birlikte inşa edildiğine dair kesin yargıya varabilmek için 2010 yılında Avan Proje Çalışmaları kapsamında da çeşitli araştırmalar yapılmış ancak yeterli bulguya rastlanamadığı raporlanmıştır. Yapının yüzyılları kapsayan tarihi sürecinde geçirdiği felaketler ve müdahaleler ile birlikte pek çok değişime uğramış olması şüphesiz bunun en büyük nedenidir.

Ancak arşiv belgelerinde yapılan incelemelerde yeterli veriye ulaşılamamış olsa da üstte de 1519 tarihli bahsi geçen Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri'ndeki Sandal Bedesteni'ne ait 'dış cephesine bitişik dükkanlı' tasvir bu konuda aksi yorumlara karşı bir kanıt niteliğinde değerlendirilebilir (U. Baş, 2002). Hatta duvarlarına bitişik toplamda 72 adet dükkan ve 2 adet hücreden bahsedilir.⁵⁵

Bedesten Çevresindeki Dükkanlar

Öncelikle Cevahir Bedesteni sonra da Sandal Bedesteni etrafında oluşan, vakfiyelere ve tahrir defterlerine göre yıllara göre değişen sayıları ile dükkanlar, ilk zamanlar sergi ve tezgahlar şeklinde olduğu düşünülse de zamanla yapı adaları halinde bölgede yerlerini almış ve bu bölge tam anlamıyla kentin ticaret merkezine dönüşmüştür.

Ana yolların yönelimine ve yapı adalarının dağılımına bakılınca merkezinin bedesten olduğu açıkça görülen Kapalıçarşı, büyük oranda ilk yüzyıllardaki mekânsal dizilime uygun olarak genişlemiştir. 15. ve 16. yüzyıllardaki dükkan sayısının, günümüzdeki Kapalıçarşı'nın üçte biri oranda olduğu (Gülersoy, 1994) bilgisine dayanarak da geri kalan büyük kısmının aslına uygun ilerlemesi, denetimlerin sıkı olduğuna hatta önceden hesaplanmış bir plana göre ilerlediğine dair ipuçları vermektedir.

Fatih Vakfiyeleri'ne göre, Fatih Sultan Mehmed tarafından 265 tanesi Vakfiye'de Mahmut Paşa Dükkanları diye adlandırılan Mahmut Paşa İmareti civarında olmak

⁵⁵ Ayasofya Vakıfları Tahrir Defterinde yer alan metin şu şekildedir: “ İçinde Kırbaşîlerin oturduğu Bezzâkiye-i Suğrâ diye bilinen büyükçe bir ev, güney ve doğu duvarlarına muttasıl dış dükkanlar, Bezzâkiye-i Suğrâ'ya muttasıl iki oda ve mezbur iki odaya muttasıl Dursun Hoca arsası -burada önceden sultânî vakıflar vardı, yangından sonra Dursun Hoca'nın vekili Rüstem Çelebi onu mukata'a olarak bir seneliğine 1500 dirhem karşılığında kiraya verdi- bunlar doğuda Dursun Hoca mülkü ve Bodrum Kârbânsarayı diye bilinen sultânî vakıf han, kuzeyde tarîk-i âmm ve batıda yine tarîk-i âmm ve güneyde de tarîk-i âmm ile mahdûddur.” (U. Baş, 2002)

üzere, toplam 1114 dükkân vakfedildiği, bunların 849 tanesinin Kapalıçarşı'da yani Bedesten ve çevresinde olduğu bilinmektedir (Cezar, 1985). Ayverdi'nin araştırmalarına göre de, 1489-1491 yıllarına ilişkin bilgi edinmemize yardımcı olan Ayasofya Vakıfları'na göre ise bu bölgedeki dükkân sayısının 2000'i bulduğu söylenmektedir (Ayverdi, 1974).

1519 tarihli Ayasofya Tahrir Defteri kayıtlarında geçen "126 sandık 15 zaviyeyi ihtiva eden Bezzaziyenin içinin tafsilatı yangından sonra yenilendi ve 140 sandık 28 zaviye ihtiva eder oldu" (U. Baş, 2002, s.13) ifadesine göre; dükkân sayılarının çok değişken olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Fatih Vakfiyesi'nde 849 adet şeklinde geçen dükkânların, 1519'da -Bezzaziyeler (Bedestenler) dışında- 863 adet, Bezzaziyeler dışında köşe adedinin de 74 olduğu da geçmektedir.

Halil İnalçık, Fâtih Vakfiyesi'ne istinaden yaptığı yorumda, ambarlar da dahil olmak üzere 128 dükkândan oluşan Bedestenin etrafında çeşitli tüccar ve esnaf gruplarının yer aldığı 894 dükkânın varlığından bahsedip, bunların tamamının Kapalıçarşı'yı oluşturduğunu söylemiştir (İnalçık, 1967).

Bu sayı ifade edildiği üzere ambarları da dahil edince ortaya çıkan sayı olmalıdır yoksa Vakfiye'de; "Vakıf akarlarından biri Bezzazistan'dır ki, Bezzaziye Dükkânları denir. Kostantiniyye şehrinin -Her türlü beladan ilel-ebed mahfuz kalsın- içinde merhum Mahmud Paşa imareti'nin yakınında, Çabr Ağa Mescidi Mahallesi'nde bulunmaktadır. 118 sandığı müstemil olup kendisine bitişik olan dükkânları, içinde bezzazların, takyecilerin ve terziler ile benzeri diğer esnafın oturduğu çevrede bina edilmiş dükkânları ve de Bit Pazarı denilen dükkânlar bu Bezzazistana tabidir. Dükkânların tamamı 849 adeddir. Sınırları da adı geçen Evkaf Defteri'nde zikredilmiştir." şeklinde geçmektedir (Ayasofya Vakfiyesi, 2020).

Kaynak olarak alınan resmi vesikalarda, dükkânlardan elde edilen gelirler kaydedilirken, Bedesten içindeki alanların *sandık* ve *zaviye* şeklinde, geri kalanların da *bâb* ve *köşe* şeklinde yazıldığı görülmüştür. *Muttasıl hucurat* şeklinde de bitişik odalardan bahsedilmektedir. Bu tasnifleri gözetmeksizin verilmiş olan sayılarda eksiklik ve fazlalık olma olasılığını da göz önünde bulundurmak gerekecektir.

Dükkanların dağılımının meslek gruplarına göre olduğunu yine belgelerde görmekteyiz. Zaten sokak isimlerinin de buralarda yer alan satıcılardan geldiği bilinmektedir. *Sayyağ(kuyumcu)* ve *sarraflar (para bozan kimse)* - kuyumcular; *kalânisiyye (külah ve takke satan)* - fesçiler, kalpakçılar gibi.

Bunlar dışında *yahudi esnaf* şeklinde bir tasnif de kaynakta (Ayasofya Tahrir Defteri - 1519) geçmektedir. Bu tabir, yahudi tüccarların bir bölgede grup halinde olduğunu düşündürse de, meslek gruplarına göre yapılan tasniflerde yer yer yahudi dükkan sahiplerinin olduğu da görülmüştür. Demek ki; yahudi esnafının tamamı sadece bir bölgede gruplanmamıştır.

Tasniflerde bir başka dikkat çekici husus da; aynı meslek gruplarının yer aldığı sokaklardan başka, *sayılan dükkanlara bitişik dükkanlar* başlıkları altında da gruplama yapılmış olmasıdır. Bu da bize şimdiki durumuna uygun şekilde, sırt sırta konumlanmış dükkanlardan oluşan yapı adalarının varlığını göstermektedir.

Ayverdi'nin tahminine göre ise bedestenlerden ve etrafında yayılım gösteren dükkanlardan başka Nur-u Osmaniye Camisi'ne çıkan Kalpakçılar Caddesi'nin büyük bir kısmı ile Örücüler Kapısı istikametindeki yolun, Çakır Ağa Camisi'ne kadar olan kısmı, hatta kapıya kadar olan devamı da Fatih dönemi yapılarındandır.

Dükkanların mekânsal dizilimine uygun gözüken bu yorumu detaylandırmak için, (Vakfiye'de de zikredilen) Evkaf Defteri'nde belirtilen dükkân tanımlamalarına göre günümüze ulaşan tasnif üzerinden veya Tahrir Defterleri'ndeki dükkan sayıları ile karşılaştırma yapmak gereklidir.

16.yüzyılın ilk yarısında çarşının görünümü ile alakalı yol gösterici en önemli eserlerden biri de şüphesiz Matrakçı Nasuh'a ait çizimlerden biri olan Tarihi Yarımada'yı resmettiği minyatürdür.

Matrakçı Nasuh, *Mecmû-ı Menâzil veya Beyân-ı Menâzil- i Sefer-i Irakayn-ı Sultan Süleyman Han* adlı eserinde 1533-1536 yılları arasındaki Kanûni'nin ilk İran seferi sırasında İstanbul'dan Tebriz'e, oradan da Bağdad'a kadar olan güzergâh ve üzerindeki şehirler hakkında bilgiler vermiş, çizmiş olduğu minyatür ve krokilerle

de verdiği bilgileri pekiştirmiştir (Selvi & Bekiroğlu Keskin, 2017), (Yurdaydın, 2003).

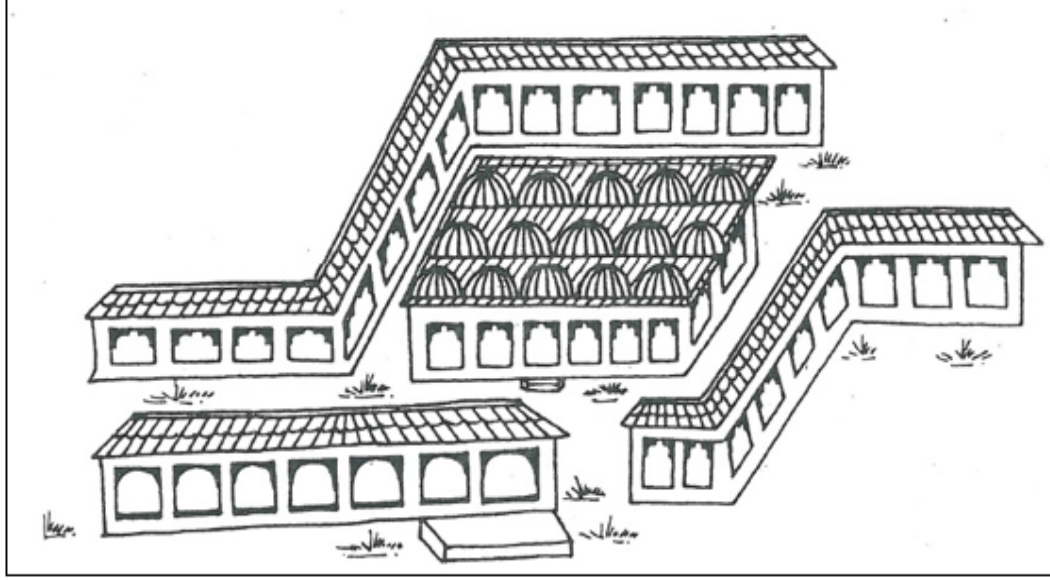
Minyatürde önemli olan yapıların öne çıkarıldığı görölmektedir. Bunlar arasında tez kapsamında değinilecek olan, alttaki haritada da (Harita 5.3) işaretlendiği gibi çarşıyı gösteren Bedesten yapısı ve etrafındaki dükkanlardır.



Harita 5.3 Matrakçı Nasuh'a ait minyatür (1533-1536) ⁵⁶

⁵⁶ Harita üzerine tez kapsamında Cevahir Bedesteni ve etrafındaki dükkanların olduğu alanı gösterme amaçlı işaretleme yapılmıştır.

Cevahir Bedesteni'nin ilk inşasından bu yana duvarlarına bitişik çevre dükkanların da mevcut olduğunun düşünüldüğü ifade edilmişti. Ancak Matrakçı Nasuh'a ait minyatürden çevre dükkanların olmadığı, muhtemel dış cephede niş benzeri yapılarda bulunan dolapların mevcut olduğu yorumu çıkarılabilir.



Şekil 5.9 Matrakçı Nasuh'a ait minyatürden bir kesit (Kuban, 1996)

Ayrıca yine minyatürde, birçok yerde Bedesten etrafındaki gibi tek katlı dükkan sıraları nın yer aldığı görülmektedir. Bunların o döneme ait farklı yerlerdeki çarşıları gösterdiği yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır. (İşaretli yerlerin, 1- Balkapanı, 2- Unkapanı, 3-Saraçhane Çarşısı olduğu kanaatine varılmıştır.)

16. yüzyılda kentin ticaret bölgesinin Sirkeci-Unkapanı arasında geliştiği bilinmektedir. Bu dönemde deniz yoluyla yapılan ticarete ek olarak karayolu ticaretinin de etkin rol aldığı özelliikle gıda ürünlerinin karadan kente ulaştırılmaya başlamasından anlaşıldığına dair yorumlar vardır (Küçükerman & Mortan, 2007). Gelişen ticaret hacmi, han ve kervansaraylara olan ihtiyacı da arttırmış olacak ki bu yapıların yapımının da bu dönemde arttığı ve Beyazıt ile Eminönü arasında yoğunlaştığı görülür.

Bunun dışında karadan ticaretin artması ve kıymetlenmesinin, deniz ve kara yollarının kesiştiği yoğun bir ticari bölge olan Kapalıçarşı alanı üzerinde etkisi olduğu da muhakkaktır. Deniz yolu ticaretine yönelen ulaşım aksı olarak

sayılabilecek Uzunçarşı Caddesi – Yağlıkçılar Sokak – Sipahi Caddesi ve karayolu ticaretinin sağlandığı yataydaki aksın bir parçasını oluşturan Kalpakçılar Caddesi kesişiminde gelişen Bedesten ve çevre dükkanlar, her iki ticaret türünün gelişmesinden de beslenmiştir.

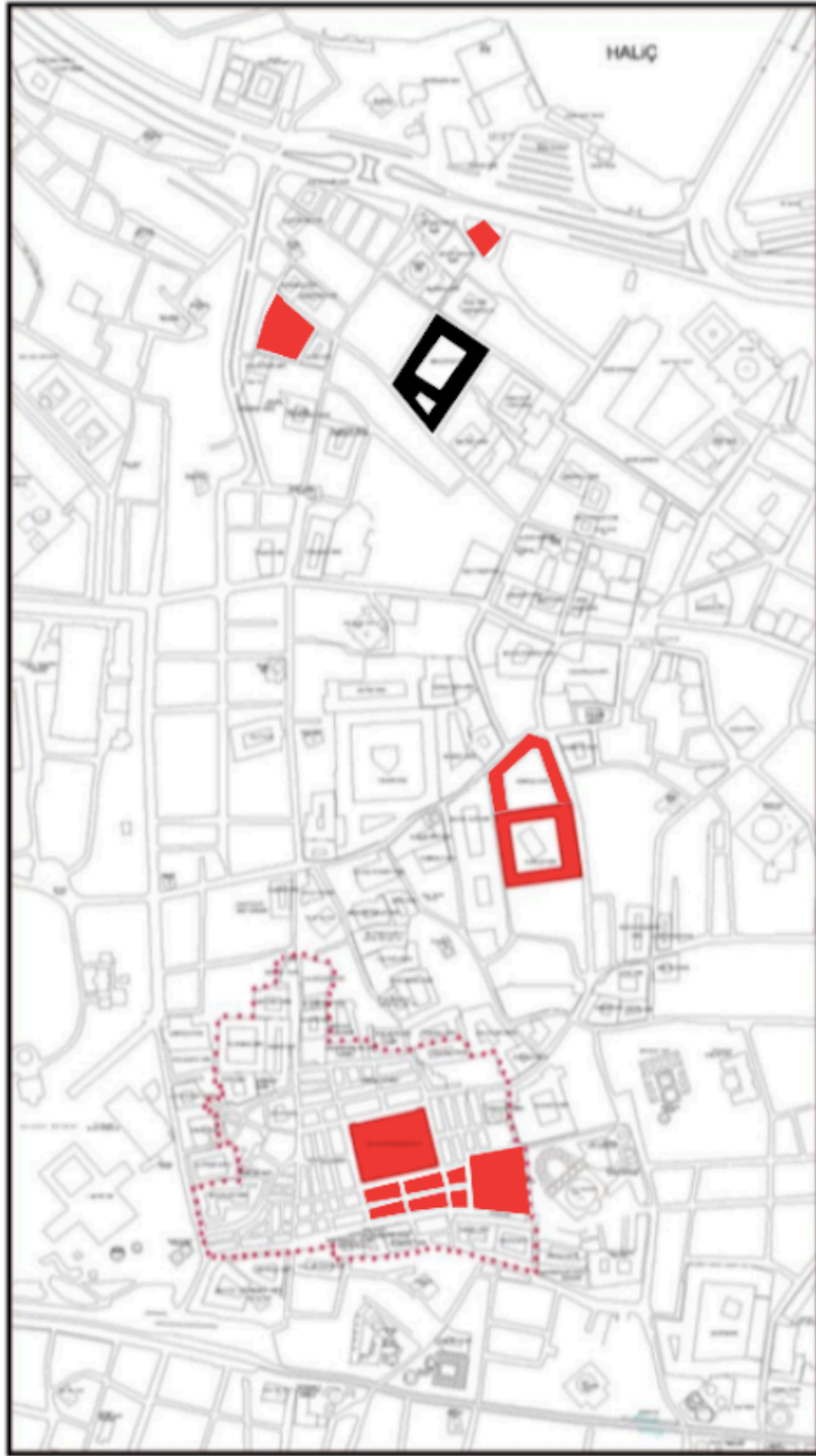
Karayolu üzerindeki bu ticaret ağının aktifleşip de gelişmesinin bir diğer etkisi de Kanuni döneminde sur dışındaki nüfusun toplam nüfusun yüzde 30-40'ını bulması olmuştur (Güran, 1976). Bu; şehir içinde yerleşim alanları yakınlarında ticaret alanlarının artmasına da sebep olmuştur. İlerleyen süreç içerisinde bu yayılımın farklı sonuçlar doğurması da muhtemel olsa da, o dönem için yeni yeni oluşan bu ticaret alanları yine çarşı merkezinden beslendiği için, Bedesten çevresi ticaretinin halen etkili ve gelişmekte olduğu düşünülmelidir.

Ticaretin gelişmesi yerli ve yabancı tüccarların barınma ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır ki bu da bölgede yeni han yapılarının inşa edilmeye başlanması ile karşılık bulmuştur. Fatih Dönemi'nde inşa edilen han yapıları ardından, hanların çarşıya katıldığı görüşü hakimdir. Ancak kagirleşmeden önceki dönemde şimdiki Kapalıçarşığı oluşturan alan içerisinde bulunan ya da inşa edilen hanları da, şehrin başka yerlerinde inşa edilen hanlar gibi düşünmek ve yapısal olarak bedestenlerle 15. ve 16. yüzyıllarda doğrusal olarak eşleştirmemek daha doğru olacaktır.

Bütün bu veriler ışığında bedestenlerin inşa edildiği ve geliştiği önemli dönemleri kapsamakta olduğundan 15. ve 16. yüzyılların, Kapalıçarşı tarihinin en önemli zaman aralığı olduğu anlaşılmaktadır.

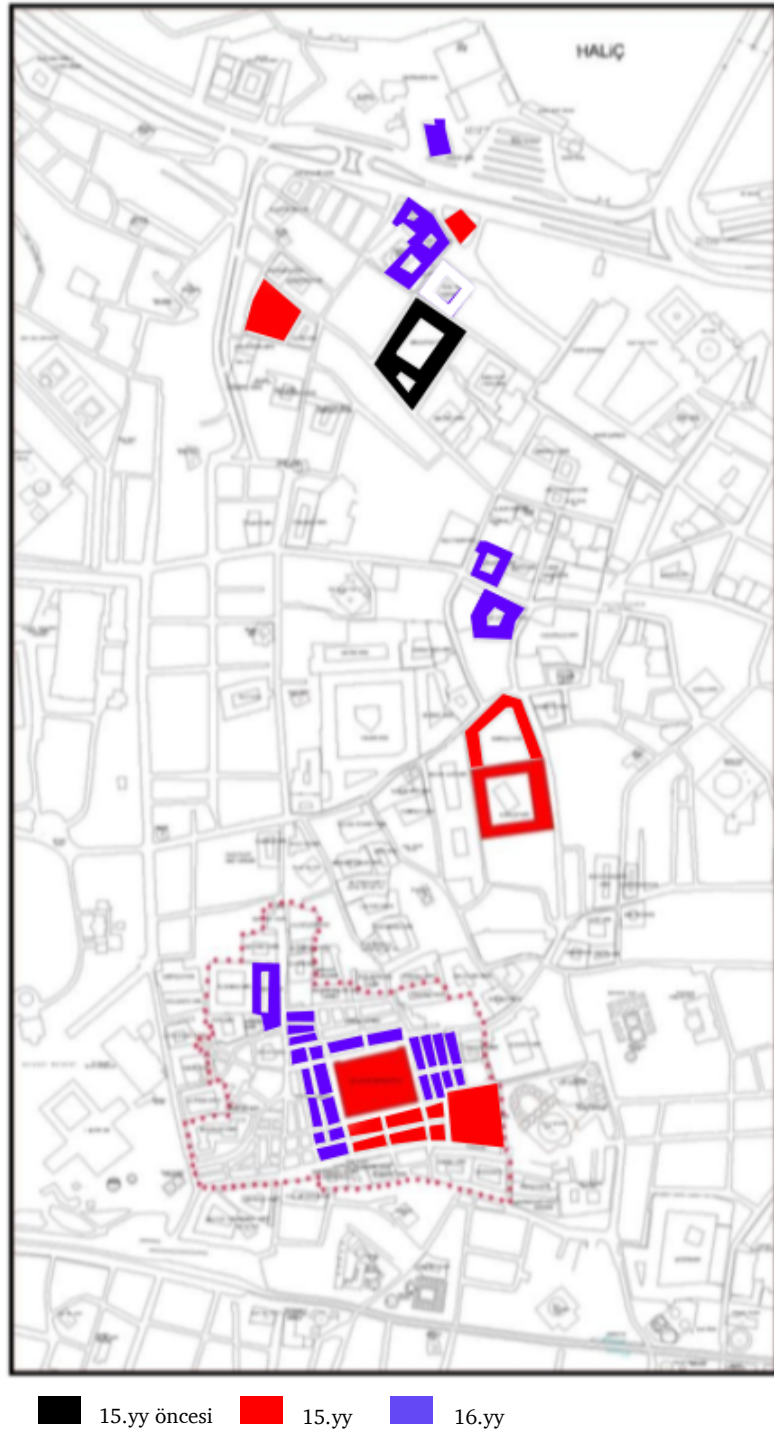
Bu yüzyıllarda ayrıca ahşap dükkanlardan oluşan çarşının geçirdiği yangınlara ve depremlere ilişkin veriler ve kayıtlar ile de karşılaşılmaktadır.

- 1515'de Kapalıçarşı ilk yangınını geçirmiştir.
- 1519 tarihinde çarşının geçirdiği yangın Ayasofya Tahrir Defteri'nde geçmiştir. Bu yangının iç kısımlara zarar verdiği bilinmekle beraber, onarım sonrası kasa alanındaki sandık sayısı 128'den 140'a yükselmiştir.
- 1546 yılındaki yangında iki bedesten ile Bit Pazarı çevresi yanmıştır.
- 1588(89)-1618-1652-1660 tarihlerinde de Bedesten ve çevresinde çeşitli yangınlar meydana gelmiştir.



■ 15.yy öncesi ■ 15.yy

Harita 5.4 15. yy.'da Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi ⁵⁷



Harita 5.5 16. yy.'da Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi

⁵⁷ Harita 5.4, 5.5, 5.7, 5.8 (Koltuk, 2018)'teki veriler baz alınarak (Kapıcıoğlu, 2008) kaynaklı harita üzerinde tez kapsamında üretilmiştir.

15. yy öncesine ait olarak işaretlenen Balkapanı Hanı, Bizans Dönemi'nden kalma bir han olup, günümüzde bile bodrum ve zemin katının bir kısmının Bizans yapısı olduğu belirtilmektedir (Eyice, 1992a). Kaynaklarda fetih sonrası (16.yy) inşa edilen han olarak sayılmaktadır ancak Bizans Dönemi kalıntıları üzerine inşa edilmiş olmalıdır, bu sebeple de tez kapsamında 15.yy öncesi döneme ait olduğu varsayılmıştır.

5.2.2 17-18. Yüzyıllar

Bu yüzyıllara ait en önemli kaynaklardan biri Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'dir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde bedestenin Fatih Sultan Mehmet yapısı olduğu belirtilirken detaylı tasvirini içeren 1. Cilt 37. bölümde, bedestenin bekçilerinden, hamallarından ve dellâllarından ('yüksek sesle bağırır' anlamındaki bu kelime o dönemde malların tanıtımını ve satışını yapmak için etrafa seslenen kişi) bahsedilmiştir. (Ek-A)

Edinilen bilgiler arasında bedesten etrafında "keçeciler, sahaflar, takkeçiler, kılâbdan, sırmacılar, kuyumcular ve inciciler" yer almaktadır. Bedestenin içinde ve ana caddede, dört sokağın sağ ve solunda toplam 600 dükkân ve kat kat toplamda 2000 dolap olduğu da belirtilmiştir. (Çelebi, 1897) (*Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 1. Kitap*, 2008)

Ayrıca; yine seyahatnamede 80 dükkânlık dikici attarları esnafından bahsedilir ki⁵⁸, "Eski Bedesten yakınında Acıçeşme yanında başka bir çarşıdır" şeklinde bahsi geçer. Bu ifadeden hem kapalı kimliğine bürünmemiş çarşının, bütüncül bir yapı olduğu algısının oluşmadığını hem de birbirinden kopuk ticaret alanlarının zaman içerisinde birleşerek Kapalıçarşı alanını oluşturduğu düşüncesi hakim olmaktadır.

Bahse konu Acı Çeşme'nin, Cevahir Bedesteni'nin kuzey doğu köşesi'nde Acı Çeşme Sokağı ile Aynacılar Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan günümüzde Çukur Muhallebici olarak bilinen iki katlı küçük ahşap yapıya bitişik çeşme olduğu görüşü hâkimdir. (Şekil 5.10)

⁵⁸ "Dikici attarları esnafı: Dükkân 80, neferât 100, pirleri Muhammed Ekber-i Yemenî oğlu Ebû Selâm'dır. Bunların dükkânları Eski Bedesten yakınında Acıçeşme yanında başka bir çarşıdır ki pabuç, paşmak ve çizme kalıpları, çiriş, iğne, sıtırâş, bıçkı, pabuççu tezgâhı kütükleri, miyâne, şâne, nevreğân, tilsimân, muşta, sünsâr ve mest cenderesi gibi eşyalar ile seyishaneler üzere geçer musallî cemaattir." (Çelebi, 1897)



Şekil 5.10 Kapalıçarşı Çukur Muhallebici olarak bilinen yapı ⁵⁹

Ancak yapının tarihinin 19. yüzyıla dayandığına dair bilgiler mevcuttur. 1904 tarihli Goad Haritasında yapının bulunmaması da dikkat çekicidir. Bu bilgiler doğrultusunda 17. yüzyıla ait evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bahsedilen çeşmenin burası olmadığı kanaatine varılmaktadır. Ya da bu alanda çeşmenin, bu yapıdan bağımsız bulunması da bir ihtimaldir, ancak yine haritalarda işaretli olması gerekirdi.

⁵⁹ Kişisel arşive aittir.

Bu yüzyıllara ait Çarşı'yı etkileyen önemli olayları ve sonrasındaki onarımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1694(95) tarihinde birkaç saat sürerek Eski Bedesten'in dört tarafını yaktığı bilinen bir yangın meydana gelmiştir.
- 1701 yılında çıkan büyük yangın Eski Bedesten ile Sandal Bedesteni arasındaki alanı, Bat Pazarını (Bit Pazarı), Mercan Çarşısını ve Cebeci Hanını ciddi bir tahribata uğratmıştır. Bu yangın ve arkasından yapılan onarımlar ile Çarşı'nın tarihinde çok önemli bir gelişme olmuş; Çarşı kâgirleştirilip, sokakların üzeri kapatılarak *Kapalıçarşı* ortaya çıkmış ve bundan sonra bölgedeki ticaret alanı içerisinde mimari olarak belirgin ve ayrıcalıklı bir yer haline gelmiştir.

Kapalıçarşının tarihindeki değişimlere baktığımızda, yaşadığı felaketler ile bağlantılı olarak iki büyük müdahale geçirdiği görülmektedir.

Bu müdahalelerden ilki bahsettiğimiz gibi, 3 Aralık 1701(H.2 Receb 1113)'de çıkan yangın sonrasında gerçekleştirilmiş olandır. 18. yüzyıla kadar bedestenler, etrafındaki ahşap dükkanlı sokaklar ve bu alanın yakınında inşa edilmiş hanların dışını saran dükkanlar, Kapalıçarşı'yı oluşturduğunu bildiğimiz alanlardır. 17. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında da bu alandaki büyüme ve gelişme önemli orandadır. (Üstte verdiğimiz Acı Çeşme örneğinden de anlaşılır.). Çarşı artık neredeyse kopukluk olmaksızın kuzeyde bir koldan Mercan'da yer alan çarşı ile birleşmiş, diğer koldan Mahmutpaşa'daki hanlar ve çarşı ile birleşerek Eminönü'ne kadar ilerlemiştir.

1701 yangını sonrasında, dönemin İstanbul Kaymakamı Çerkez Osman Paşa ve şehrin önde gelenlerinin görüşmeleri sonucu, bu döneme kadar birçok yangın geçiren Çarşı'nın yangınlara dayanıklı hale getirilebilmesi için kâgirleştirilmesine karar verilmiştir. Bu onarım kapsamında dükkânların kâgirleştirilmesinin yanı sıra, sokakların üzeri de tonozlu örtüler ile örtülerek çarşı, *Kapalıçarşı*'ya dönüştürülmüştür (M. Cezar, 1985).

Lale Devri'ne denk gelen 1718 ve 1730 yıllarında Kapalıçarşı'da çıkan yangının ardından, Sadrazam Damat İbrahim Paşa emri ile Sandal Bedesteni büyük ölçüde onarılmıştır (Gülersoy, 1994).

1749 yılında Mercan tarafında çıkan yangın önce bastırılmışsa da, birkaç saat sonra yeniden alevlendiği ve Batpazarı'nı yaktıktan sonra Arabacılar, Yorgancılar, Yağlıkçılar ve civarındaki hanlar ile çarşı dışında Parmakkapı ve Okçularbaşı civarını da kül ettiği bilinmektedir. Ayverdi'nin Tarihçi İzzi'den belirttiğine göre yangın sırasında etkin olan rüzgâr, yangının kâgir yapılara da zarar vermesine neden olmuş, esnafın yüzeysel onarım yapacağı anlaşılnca zamanın padişahı I. Mahmut, Mimarbaşı'nı görevlendirerek Çarşı'yı devlet eli ile onartmıştır (Ayverdi, 1954).

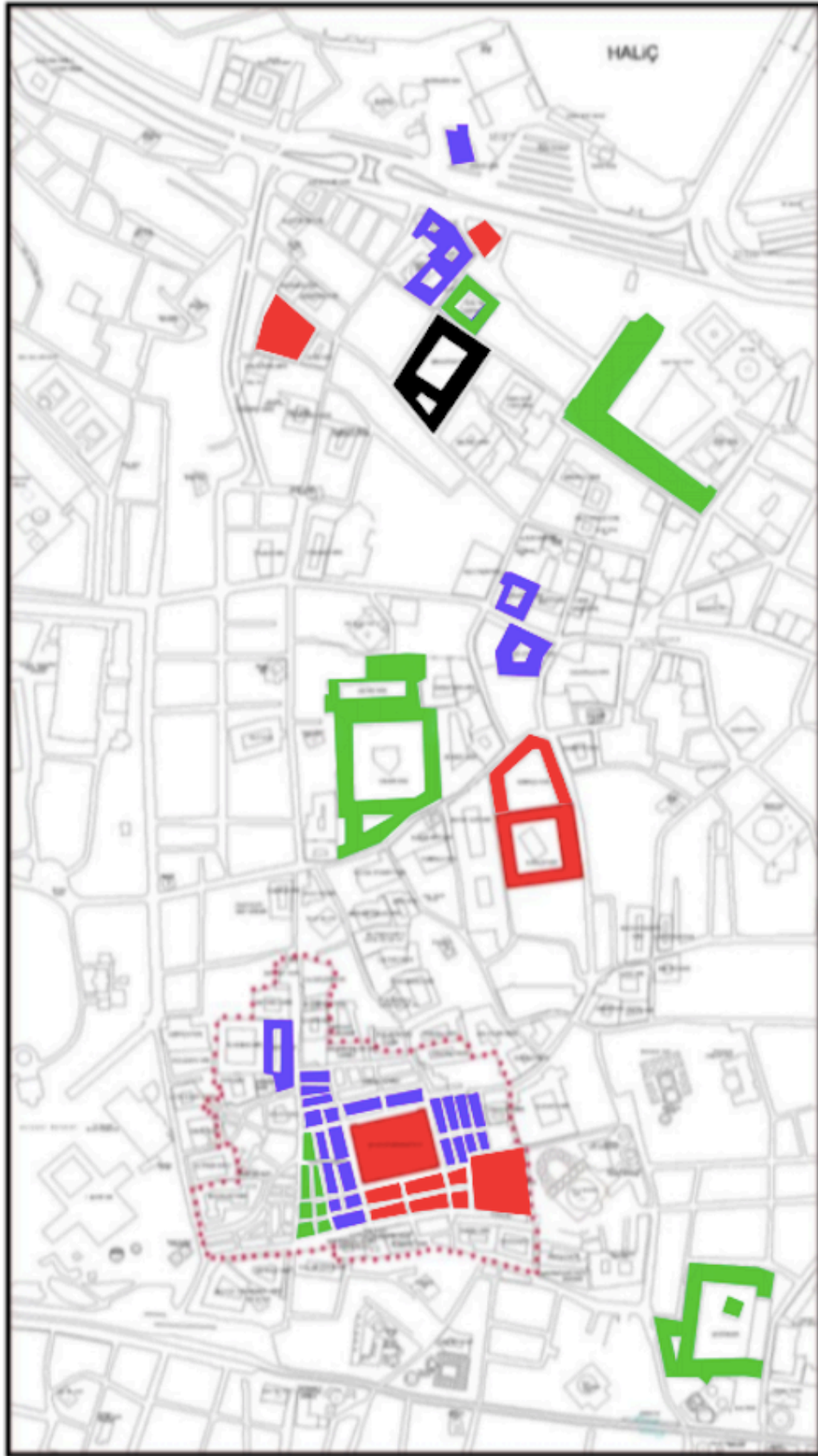
1754 yılında yıkıma sebep olan deprem neticesi İstanbul'da özellikle ticaret alanlarının zarar gördüğü ve Kapalıçarşı'nın çevresindeki bazı hanlar ve dükkanların yıkıldığı da kaynaklarda geçmektedir (Ürekli, 2019).

1766 yılında yaklaşık dört bin kişinin hayatını kaybetmesine sebep olan ve artçı sarsıntıların birkaç ay daha devam ettiği bilinen (Mete & Afyoncu, 2000) büyük depremde Kapalıçarşı'nın güneyinde kalmakta olan Vezir Hanı, Hırkacı Hanı, Şekerci Hanı, Baltacı Hanı, Çuhacı Hanı ve Kalpakçı Hanı yıkılmış; Örücüler Çarşısı ve Esir Pazarı da hasar görmüştür (Y. Baş, 2011).

Çarşı'ya bağlı Yolgeçen Hanı da kısmen yıkılmıştır.

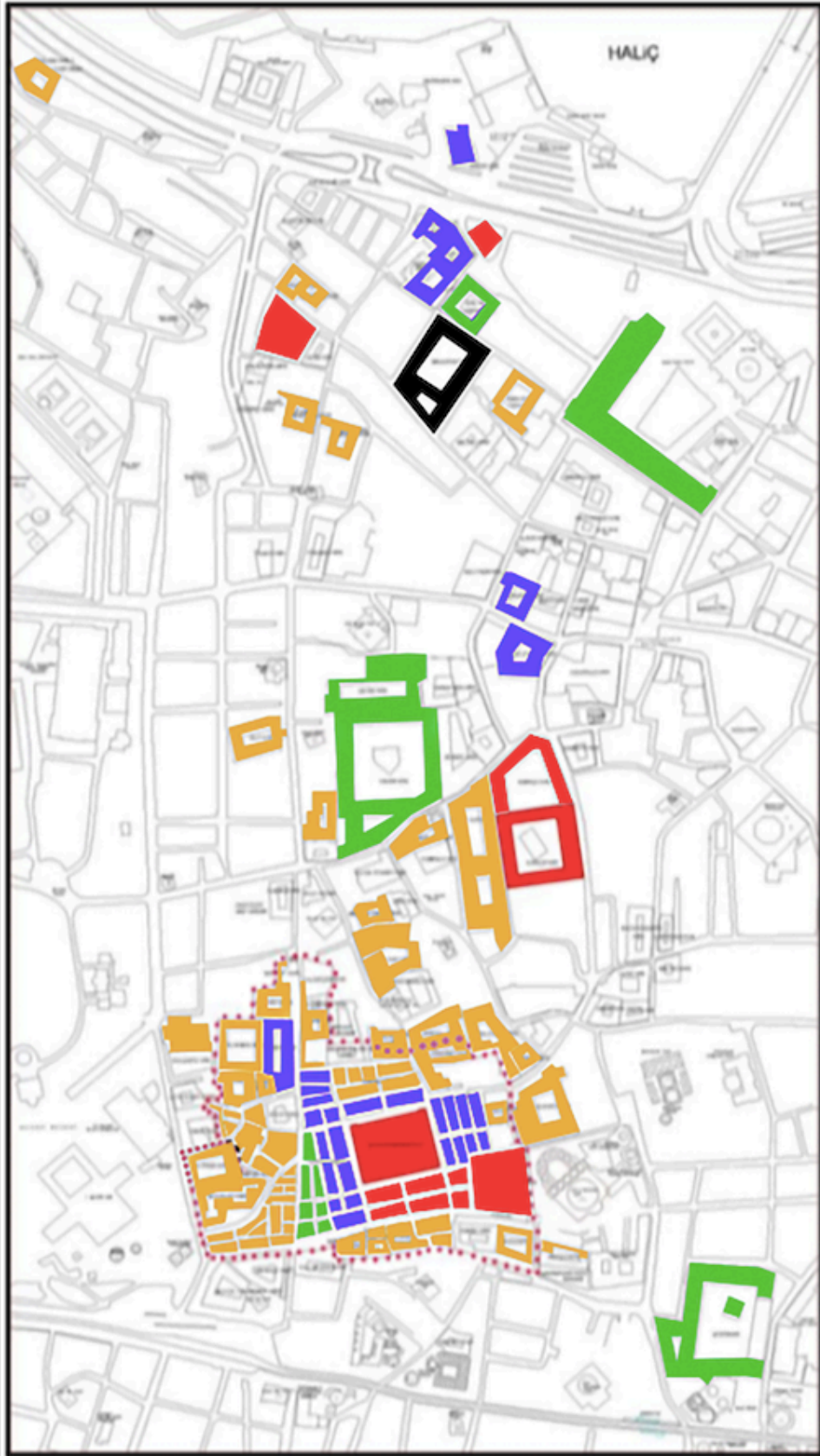
Deprem sonrası onarımlarda Örücüler Çarşısı ve Kapalıçarşı kemerleri, devlet hazinesinden karşılanan bütçe ile tamir edilmiştir. Çarşı esnafı sokağın genişliği nedeniyle kemerlerin ahşap olarak yapılmasını talep etmelerine karşın, sadece üst kısmının ahşap olmasına izin verildiği de kaynaklarda geçmektedir (Ürekli, 2019).

1791 yılında da Uzunçarşı Caddesi'nde yangın meydana gelmiş, bu yangın sebebiyle caddeye bakan hanların bir kısmının yandığı bilinmektedir.



■ 15.yy öncesi ■ 15.yy ■ 16.yy ■ 17.yy

Harita 5.7 17. yy'da Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi



15.yy öncesi 15.yy 16.yy 17.yy 18.yy

Harita 5.8 18. yy'da Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi

5.2.3 19-20. Yüzyıllar

1826 yılında bölgede çıkan Hocapaşa Yangınının, Kapalıçarşı içine de sıçradığı bilinmektedir.

1863 yılında masrafların dükkan sahipleri tarafından karşılandığı, Belediyenin idaresi altında, oluşturulan bir komisyon tarafından yürütölen Kapalıçarşı onarımı da kaynaklarda ifade edilir.

1893 yılında Kapalıçarşı görevlilerinden Osman Ağa'nın Kapalıçarşı'nın bazı kısımlarının yıkılmış olduğuna ve kapsamlı bir tadilata ihtiyaç duyulduğuna dair sunduğu arzuhaline istinaden oluşturulan teknik heyetin de tamirata ihtiyaç duyulduğunu belirttiğı ve tamirat masraflarının yüksek olabileceğine dair de not düştükleri rapor mevcuttur. Çarşı'nın açık tutularak tamiratın yürütölmesine dair Padişahın emri olduğu da ifade edilir (Ürekli, 2019).

Ancak ön çalışması yapılan bu tadilat gerçekleştirilemeden 1894 depremi meydana gelmiş ve zaten onarıma ihtiyaç duyan Kapalıçarşı sarsıntıya dayanamamış çok ciddi zarar görmüştür.

1894 yılında gerçekleşen Büyük Zelzele diye isimlendirilen depremde Kapalıçarşı'daki tahribat ağırlıklı olarak güney kesimde olmuştur. Nuruosmaniye Kapısı ile Batpazarı denilen bölge arası ile Bedesten ve Kuyumcular çarşısını içine alan kısımda büyük hasar meydana gelmiş, Fesciler, Kuyumcular, Yağlıkçılar, Çadircılar tarafı tamamen yıkılmıştır (Batur & Tanyeli, 1993).

Durumun keşfi için deneyimli bir teknik kurul görevlendirilmiş, kurul hemen çarşıda incelemelerde bulunmuş ve tespitlerini raporlamışlardır. Çarşı'nın tonoz kemerlerinin hasar gördüğü, kapıların ve hanların kısım kısım yıkıldığı, sağlam olduğu düşünölen Cevahir Bedesteni'nin bile büyük tahribata uğradığı bu raporlarda ifade edilmiştir.

Kapalıçarşı'nın deprem esnasında kirişlerinin, kemelerinin ve kubbelerinin neredeyse tamamen yıkıldığı, Nuruosmaniye Cami yakınındaki birkaç dükkanın birbirinin üstüne çöktüğü bilgisi yine dönemi anlatan kaynaklardan elde edilebilmektedir (Rendelmann, 1894) .

Çarşı'da yağma olmaması için tedbirler ilk andan itibaren alınmış, kapılar kapanmış nöbetçiler görevlendirilmiştir. Gerekli tahkikat sürerken de girişler yasaklanmış, tehlike bulunmayan yerlerde dükkanları olanların mallarını almaları için bekçi refakatinde izin verilmiştir.

Böylesine büyük hasarın olmasının sebebi olarak, dükkan sahiplerinin dükkanlarını genişletmek amacıyla taşıyıcı niteliği olan duvarları incelttikleri, yetersiz taşıyıcısı olan hanlarda üst katlara çıkılmış olmasının gösterildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Beyazıt ve Nuruosmaniye Camilerinin inşası esnasında temelden çıkan malzemenin dolgu elemanı olarak kullanıldığı bölgelerdeki yıkımın da bu sebepten zemin kaynaklı olduğu bilgisi de verilmektedir (Ürekli, 2019).

Deprem sonrasında Sultan Abdülhamid, bir komisyon kurarak, onarım çalışmalarını başlatmıştır. 1896'da başlayıp yaklaşık üç buçuk yıl süren tadilat çalışmalarının ardından Kapalıçarşı'nın yeniden açıldığı bilinmektedir.



Şekil 5.11 1894 depreminde hasar gören Kapalıçarşı ⁶¹

⁶¹ Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinden elde edilen fotoğraf Abdulhamit İstanbul Albümündendir.



Şekil 5.12 1894 depreminde hasar gören Kuyumcular Caddesi (Genç & Mazak, 2001)



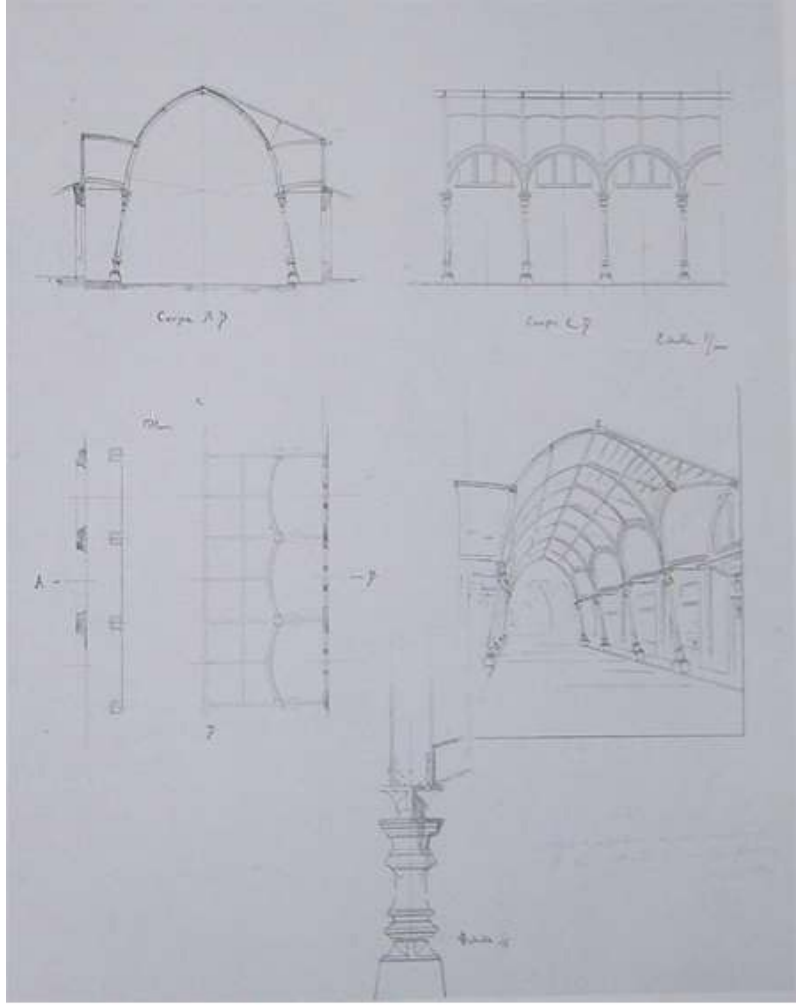
Şekil 5.13 1894 depremi, Eski Yorgancılar Caddesi. (Genç & Mazak, 2001)



Şekil 5.14 1894 depremi, Mercan Kapısı. (Genç & Mazak, 2001)

Çarşının en detaylı müdahale ve değişikliği 1894 depreminden sonra, Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa yönetiminde gerçekleşen ve yaklaşık 3.5 yıl süren onarımlar sırasında gerçekleştiği bilinmektedir.

10 Temmuz 1894 tarihinde meydana gelen deprem sonrasında, 20 Temmuz 1894 tarihinde yapıları incelemek üzere kurulan teknik kurulda, Ser Mimar-ı Devlet Sarkis Balyan, Saray Başmühendisi M.Berthier, İstanbul Sergisi mimarı Raimondo D'aronco ve Tütün Rejisi mimarı Alexandre Vallaury yer almaktadır. Kapalıçarşı'nın onarımı için hem Sarkis Balyan, hem de D'aronco ve Vallaury tarafından projeler hazırlandığı bilinmekte, ancak birkaç eskiz dışında bu projelere dair herhangi bir çizime ulaşılamamaktadır. Ayrıca dönemin gazete haberlerinden, Sarkis Balyan'ın hazırladığı projenin Kapalıçarşı'nın aslına uygun bir restorasyonu öngördüğü, buna karşılık D'aronco ve Vallaury'nin kısmi bir restorasyonla birlikte camla örtülü metal bir strüktürü önerdiği bilgilerine ulaşılabilmektedir (Batur & Tanyeli, 1993).



Şekil 5.15 1894 depremi sonrası Kapalıçarşı restorasyon projesinden bir çizim (Barillari & Godoli, 1997) ⁶²

Kapalıçarşı'nın onarımı başlayana dek, birkaç kez ihale açılmış, farklı proje önerileri getirilmiş, ancak açılan tüm ihaleler daha sonra iptal edilmiş olup; 12 Temmuz 1895 tarihli Moniteur Orienta gazetesinde belirtildiğine göre, bu süre zarfında çıkan bir Sadaret Tezkeresi ile depremde zarar görmemiş kısımların olduğu gibi bırakılmasına, geri kalan yerlerin de üstlerinin örtülmeden önleri açık kalacak şekilde onarılmasına karar verilmiştir. 4 Şubat 1896 tarihli Moniteur Oriental haberinde de öncelikli olarak Nuruosmaniye, Kalpakçılarbaşı, Mahmutpaşa ve Örücüler Kapıları'nın onarımlarının gerçekleştirileceği bilgisi yer almıştır. 23 Nisan 1896 tarihli gazete haberinde ise, Kapalıçarşı'da çalışmaların

⁶² İstanbul Sergisi mimarı Raimondo D'aronco ve Tütün Rejisi mimarı Alexandre Vallauray'den oluşan komisyonun restorasyon projesine dair eskizleridir.

başlayacağı, onarımın ilk aşamasında Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin tamir edilmeye başlanacağı belirtilmiş, toplam 25.000 Lira'lık bir maliyetin hesaplandığı da detay olarak belirtilmiştir.

30 Ocak 1897'de Nuruosmaniye Kapısı'nın, 7 Temmuz 1897'de Kalpakçılarbaşı, Kazazlar, Yağlıkçılar, Astarıcılar, Basmacılar, Sahaflar, Vezneciler ve Takkeciler Caddeleri ile Cevahir Bedesteni'nin tadilatlarının tamamlandığı, Fesçiler ve Yorgancılar Caddeleri'nin de iki ay içerisinde tamamlanmasının planlandığı, aynı şekilde gazete haberlerinden edinilen bilgiler arasındadır. 20 Haziran 1898 tarihli gazetede Kürkçüler Çarşısı'nın dükkân ve galerilerinin yeniden inşa edileceği belirtilirken Kapalıçarşı'daki bu yenileme çalışmalarının, 7 Eylül 1899 tarihinde Çadırcılar Sokağı, Ali Paşa Hanı ve Ali Paşa, Eskiciler ve Hacı Memiş Sokaklarında yer alan dükkânların onarımları ile sonlanmış olduğu da görülmektedir (Batur & Tanyeli, 1993).



Şekil 5.16 Kapalıçarşı 1896 yılı onarımı - Bit Pazarı civarı (M. Cezar, 1985)



Şekil 5.17 Kapalıçarşı 1896 yılı onarımı - Kalpakçılarbaşı Caddesi üzeri (M. Cezar, 1985)

Çarşı'da yapılan onarım kapsamındaki genel müdahaleler şu şekilde sıralanabilir:⁶³

- Yıkılan ve tamire ihtiyaç duyan tüm bölümler onarılmış (Şekil 5.19),
- Bazı tonozların üzengi seviyesine putrel gergiler yerleştirilmiş (
- Şekil 5.20),



⁶³ 1894 Depremi sonrasında Çarşı'nın geçirdiği genel müdahaleler, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 30.11.1954 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayınlanmış 'Kapalıçarşı'nın Felaket Tarihçesi' isimli makalesinden alınmıştır.

Şekil 5.18 Kapalıçarşı 1896 yılı onarımı-I (M. Cezar, 1985)



Şekil 5.19 Kapalıçarşı 1896 yılı onarımı-II (M. Cezar, 1985)

- Dükkân kemerlerine ışınal demirli camekânlar yerleştirilmiş (Şekil 5.21, Şekil 5.22),



Şekil 5.20 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı-I ⁶⁴

⁶⁴ 1890 yıllara denk gelen Sébah & Joaillier fotoğraflarındandır. Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi, Env. no:9696

- Yağmur suları her ayakta bir çinko boru ile içeriye alınarak, atık su sistemine bağlanmış (Şekil 5.23),
- Çarşı genel olarak Marsilya kiremidi ile örtülmüş ve fenerler onarılmıştır (
- Şekil 5.24, Şekil 5.25).
-



Şekil 5.21 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı-II ⁶⁵

⁶⁵ Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi, Env. no: KB 26251 Repro



Şekil 5.22 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı-III ⁶⁶

⁶⁶ Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi, Env. no: KB 26243 Repro



Şekil 5.23 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı çatısı



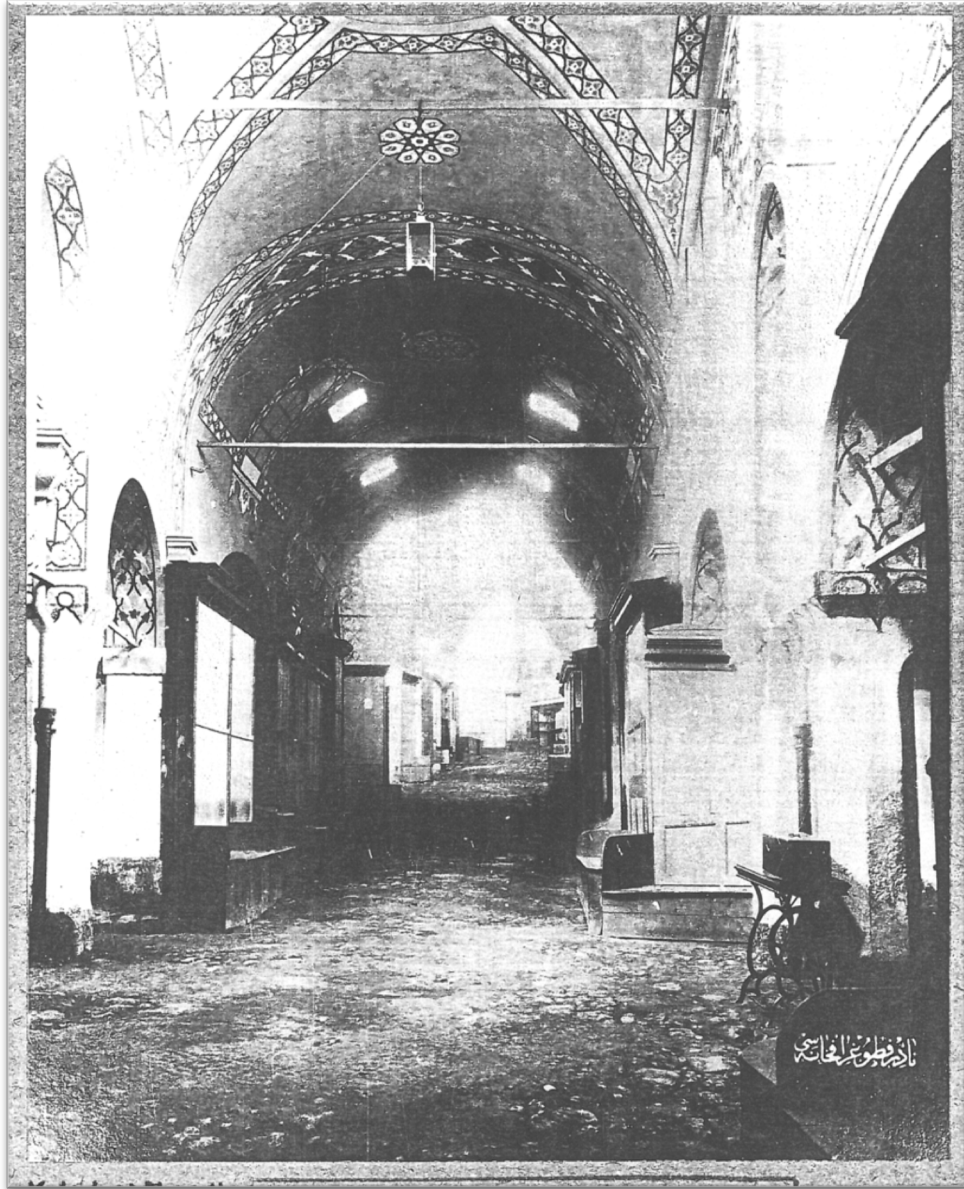
67

Şekil 5.24 Kapalıçarşı 1896 yılı onarımı ⁶⁸

⁶⁷ Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinden elde edilen fotoğraf, Abdulhamit İstanbul Albümündendir.

⁶⁸ Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi, Env. no: KB 17350 Repro

- Tonzoların onarımında eski çarşı tuğlası yerine yeni tuğla ve delikli tuğla kullanılmıştır. Ancak, üstleri sıvanmış olduğundan bu farklılığın görülemediği Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinde yer alan raporlarda belirtilmiştir.
- Yeni örülen duvarların içlerine demir putreller yerleştirilmiş ve Kapalıçarşı'nın tonoz ve kemerlerini süsleyen kalem işleri yapılmıştır (Gülersoy, 1994) (M. Cezar, 1985) (Şekil 5.28).



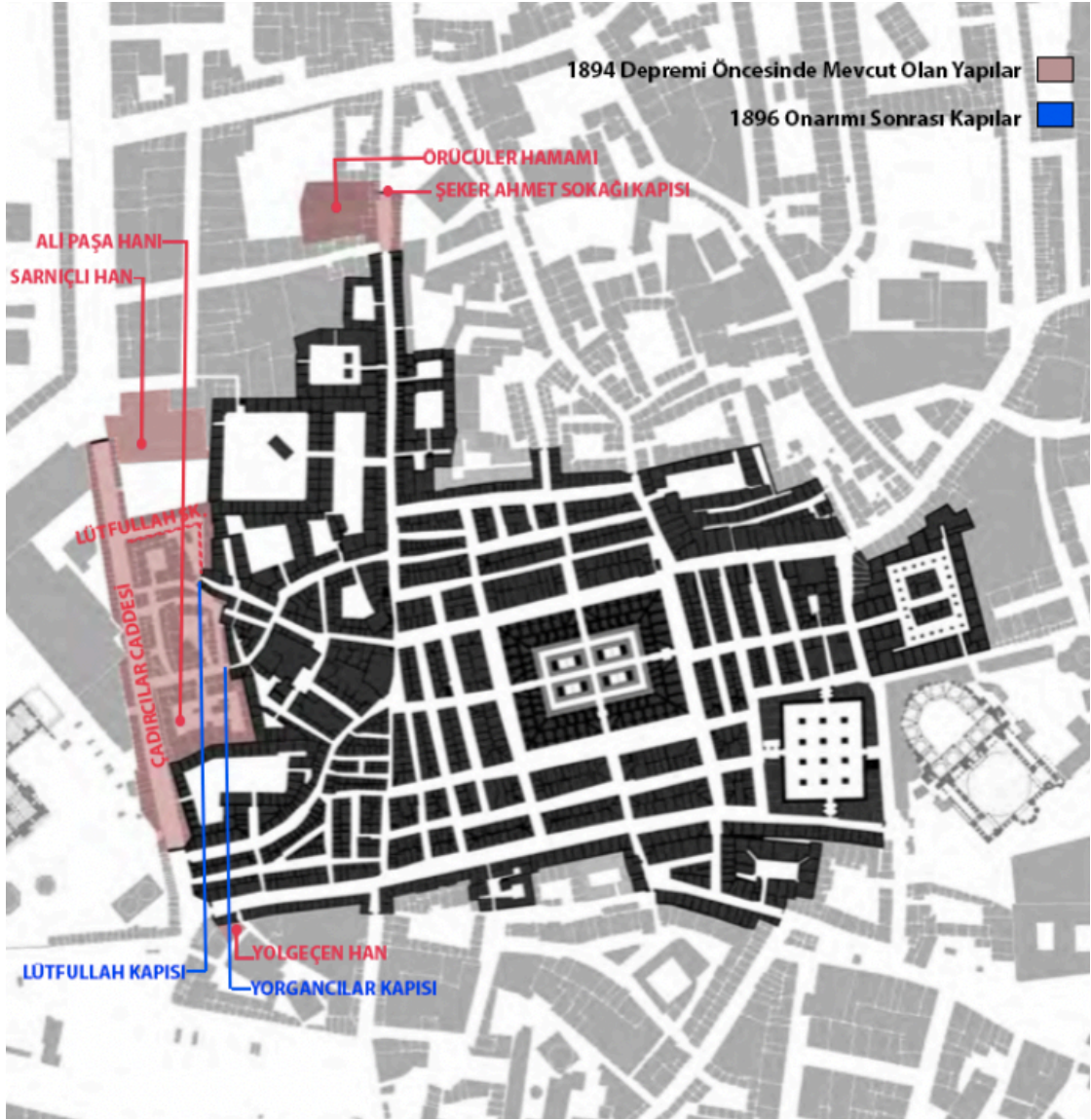
Şekil 5.25 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı⁶⁹

⁶⁹ IV Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi, Env. no: KB 26244 Repro

Söz konusu onarım sonrasında Kapalıçarşı'da gerçekleşen mekânsal değişiklikler şu şekilde sıralandığı görülmektedir (KVKBK Müdürlüğü Arşivi) (M. Cezar, 1985):

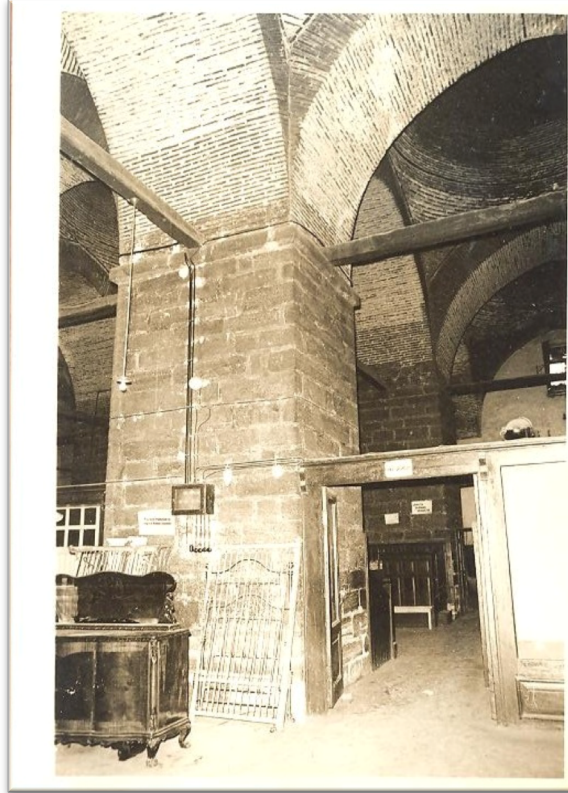
- Çadırcılar Caddesi'nin üstü açılarak Kapalıçarşı dışında bırakılmıştır.
- Önceleri iç kapı olan Dua Pazarı, Bat Pazarı (halk arasında Bit Pazarı), Yorgancılar ve Koltukçular kapıları, çarşının dışarı açılan kapıları olmuştur.
- Lütfullah Sokağı yıktırılarak, kapısı örülmüştür.
- Öncesinde Kapalıçarşı içinde kaldığı bilinen Sarnıçlı Han, Paçavracı Hanı, Ali Paşa Hanı tamamen, Yolgeçen Hanı da kısmen Kapalıçarşı'nın dışında bırakılmıştır.
- Bütün bu müdahaleler sonrasında Kapalıçarşı'nın sınırlarının daraltıldığı görülmektedir. Bunun sebebinin ne olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.
- Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin iki ucunda yer alan Kapalıçarşı'nın iki anıtsal kapısı olan Beyazıt ve Nuruosmaniye Kapıları da yenilenmiştir.
- Örücüler Kapısı'nın geriye alınarak, Örücüler Hamamı'nın ve Şeker Ahmet Sokağı kapısının dışarıda bırakıldığına dair değişiklik yapıldığını da Gülşen Gülmez Bilimsel Araştırma Projesi Raporu'nda ifade etmiştir (Gülmez, 2016).

Bu değişikliklerden sonra her iki bedesten de 19. yüzyılda özgün işlevini kaybetmiş olsa da Sandal Bedesteni'nin 20. yüzyılda geçirmiş olduğu müdahaleler, geçmişindeki en önemli değişikliklerdir denilebilir. 1914 yılında Bedesten Belediye tarafından müzayede salonuna dönüştürülmüş ve bir süre bu şekilde kullanılmıştır. Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'nden elde edilen fotoğraflar bu döneme ışık tutmaktadır.



Şekil 5.26 1896 onarımı sonrası Kapalıçarşı'daki değişiklikler (Gülmez, 2016) ⁷⁰

⁷⁰ Gülmez tarafından hazırlanmış harita altlık olarak kullanılarak, tez kapsamında üzerinde işaretleme ve değişiklikler yapılmıştır.



Şekil 5.27 Sandal Bedesteni'nin müzayede salonu olarak kullanılması ⁷¹

⁷¹ İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

1943 yılında meydana gelen yangın sonucunda, Döşemeciler ve Yorgancılar bölgesinde 4 sokak yanmıştır.

1954 yılı da Kapalıçarşı'nın felaket yıllarından birisi olmuştur. Bu sene büyük bir yangın çıkmış ve bu yangın esnasında Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin tamamının, Sandal Bedesteni ile Cevahir Bedesteni arasının, Bat Pazarı, Zenneciler, eski Sahaflar, şimdiki Halıcılar Caddesi'nin bir kısmının tamamen kül olduğu bilinmektedir.

Kapalıçarşı, yangından sonra 5 yıl süre ile devam eden kapsamlı bir onarım daha geçirmiştir. Fakat bu onarımda 60 yıl önceki depremde sonra yapılan yenilemelerin baz alındığı, yangın öncesine sadık kalınarak yapılan müdahalelerden belli olmaktadır (Cezar,1985).



Şekil 5.28 Kapalıçarşı-1954 yangınındaki söndürme işlemleri (Gülersoy, 1994)

Cumhuriyet Dönemi'nde de Kapalıçarşı çeşitli müdahaleler görmüştür. İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'nden ulaşılabilen kararların bazıları sırası ile şu şekildedir:

1) 23.04.1955 tarihli 368 numaralı T.C. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kararı, 1954 yılı yangınından sonra Çarşı'nın onarımı ile ilgilidir (Şekil 2.1). Yedi madde ile yapılacak tadilatlar tanımlanmıştır. Bu kararlar genel olarak şunlardır:

- Çatı kurşun taklidi bir tecrit ile onarılacaktır.
- Yol profili kaldırımsız ve ortaya doğru eğimli olacaktır.
- Yollar ortada tabii taş, yanlarda ise suni taş ile kaplanacaktır.
- Yeni yapılacak wc, lokanta, muhallebici gibi tesislerin konumları ve durumları belirlenen yerlerde ve şekillerde olacaktır.
- Dükkân aralarındaki duvarlara taş kaplama yapılacaktır.
- Vitrinlere herhangi bir demir parmaklık yapılmayacaktır.
- Tonoz gergilerinden bozuk olanları değiştirilecek, dükkânlardaki gergiler kaldırılacaktır.

2) 03.12.1957 tarih ve 860 numara ile kayıtlara geçmiş olan belge, yangın sonrası tamiri devam eden Kapalıçarşı'nın kalem işi süslemeleri ile ilgili bir karardır (Şekil 2.2). Bu kararda daha önceden önerildiği gibi Çarşı tonozlarına 15. ve 16. yüzyıllara ait motiflerle tekrar bezeme yapılmasının uygun görülmediğinden bahsedilerek; eskiden çarşı olarak yapılan binalarda tezyinat bulunmadığından, yapılmış olanların da 1892 depremini müteakip bilgisizce yapıldığı kanaati ifade edilmiştir. Bu uygulama yerine sadece gergi demirlerinin bulunduğu kemerlerin ya başka renkte düz ya da taştan yapılmış gibi renkli boyanmasının uygun olduğuna karar verilmiştir (

Şekil 5.31, Şekil 5.32).

3) 18.12.1966 tarihli 3358 numaralı GEEAYK (T.C. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu) kararı, Kapalıçarşı geneli ile ilgili hususlar içermektedir (Şekil 2.3). Buna göre;

- Dükkân vitrinlerinin dışarı taşmasının yangın emniyeti bakımından tehlikeli olduğu ve dükkân dizilerinin estetiğini bozduğu gerekçesiyle müsaade edilmemesine,
- Dükkânlar arasında bulunan duvarlara hiçbir suretle boşluk açılmamasına,

- Dükkân altlarına bodrum eklenmesi sırasında yapılan toprak hafriyatı sakıncalı bulunduğundan bu durumun önlenmesine,
- Dükkân içlerinde ahşap bile olsa, asma kat inşasının uygun olmadığına,
- Sütunlu eski sokakların camekânlar ile kapatılarak dükkân haline getirilmesinin önlenmesine karar verilmiştir.

T. C.
GAYRİ MENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
Yüksek Kurulu

K A R A R

İ s t a n b u l ' d a k i
Kapalı Çarşının tamirine dair Bü-
yük Millet Meclisince kabul olu-
nan kanun ile Nafia Vekâletinin
bu husustaki 24 Mart 1955 tarih
ve 6/335 sayılı yazısı okundu ve
üyeden, Nafia Vekâleti Yapı ve
İmar Dairesi Reis Muavini Orhan
Alsaç'ın bu konuya ait izahatı
dinlendi ve Çarşı mahallinde ted-
kik edilerek tamir şekli müzakere
edildi:

Kalpakkıllar caddesindeki
tamir işinin aşağıdaki 7 madde
esasları dahilinde yapılmasının
uygun olduğuna ittifakla karar
verildi.

a) Çatı Ürtüsü Fatih Med-
reselerinde olduğu gibi kurşun
taklidi bir tecrit şeklinde ola-
caktır.

b) Yol profilinin kaldırılması ve çok az ortaya doğru meyilli olması
uygun olacaktır.

c) Yol kaplaması orta yerde bir sıra tabii taş kenarlarda muhtelif
ebatta suni taş bloklarla yapılması uygun olacaktır.

d) Yeniden yapılacak tesisler için umumî helâlar mümkün olduğu kadar
muhtelif yerlerde dağınık ve yer altında olacak, kahve, muhallebici gibi te-
sisler çarşının içinde hem en çok harap ve hem de en az eski ve muhtelif za-
manlarda hasara uğriyarak karakterini kaybetmiş olan Hacı Hasan ve Yarım
Taşhan sokakları ile Yorgancılar caddesi arasında lüzumlu büyüklükte seçile-
cek, *terzi*, lokanta ve saire gibi tesisler de yanan eski Baltacı Hanı arsası
gibi çarşıya bitişik yerlerde yaptırılacaktır.

e) Dükkân aralarındaki ayaklar 10 Cm.lik tabii taş kaplama olacak ve
cephe genişliği kadar derinlikte ve düz şakuli hudutlu olması ve üst kenar
umumiyetle profilsiz olarak sıva ile birleşecek, hususî bazı noktalarda, var-
sa, hususî detay yapılacaktır.

f) Vitrin kısmına herhangi bir demir parmaklık yapılmıyacak, arka
pencerelere şakuli bir demir parmaklık yapılmakla iktifa edilecektir.

g) Büyük tonoz gergilerinin çok bozuk olanları düzeltilecek diğerle-
ri oldukları gibi muhafaza edilecek, dükkânlardaki gergiler kaldırılacaktır.

Başkan
Mansel Arif Müfit

Başkan Vekili
Çapçı Orhan

Uye
Akurgal Ekrem

Uye
Alsaç Orhan

Uye
Arseven Celâl Esat

Uye
İzer Zeki Faik

Bulunmadı

Uye
Kınay Cahit

Uye
Öz Tahsin

Uye
Söylemezoğlu H. Kemal

Uye
Tanpınar Ahmet Hamdi

Altar Cevat Memduh

Uye
Turan Osman

Uye
Olgen Ali Saim

Uye
Unsal Behçet

Uye
Yenen Mithat

Şekil 5.29 1954 yangını sonrası Kapalıçarşı geneli ile ilgili GEEAYK kararı ⁷²

T.C.
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
Yüksek Kurulu

K A R A R

Toplantı No. ve tarihi : 61 - 30/XI/1957 Toplantı yeri : İ s t a n b u l
Karar No. ve tarihi : 860 - 3/XII/1957

İstanbul'da tamir ve ihya edilmekte olan Kapalıçarşı'nın ta-
vanlarının evvelce olduğu gibi XVII.asır renkli Türk motifleriyle süslen-
mesi düşünüldüğünden bu husustaki Kurul mütalâasının bildirilmesine dair
İstanbul Vilâyeti'nden alınan Nafia Müdürlüğü ifadeli 26/XI/1957 tarih ve
11477 sayılı yazı okundu ve ilişkileri incelendi:

Kapalıçarşı Fatih devrinden başlayıp muhtelif devirlerde ya-
pılan ilâvelerle büyüyen bir eski eser olduğu için bir örneği gönderilmiş
olan XV.ve XVI.yüzyıllara ait motiflerle süslenmesi doğru olmadığı gibi
eskiden çarşı olarak yapılan binalarda tezyinat adet olmadığından ve yan-
gından evvelki tezyinatın 1892 "1310" zelzelesini müteakip bilgisizce ya-
pılmış işler olduğu malûm bulunduğundan Kapalıçarşı içinde teklif edildiği
şekilde tezyinat yapılmasının uygun olmadığına, ancak sokak tonozlarındaki
gergi demirlerinin bulunduğu kemerlerin ya başka renkte düz veya taştan
yapılmış gibi renkli boyanmasının mümkün olduğuna karar verildi.

Başkan Tahsin Öz <i>Tahsin Öz</i>		Başkan Vekili Orhan Alsaç	
Üye (Akurgal) Ekrem Bulunmadı	Üye (Arseven) Celâl Esad	Üye (Alsaç) Orhan	Üye (Çetintas) Sedat Bulunmadı
Üye XXXXXXXXXX Rıfka Melâl Meriç	Üye (Mansel) Arif Müfit Bulunmadı	Üye (Öz) Tahsin	Üye (Söylemezoğlu) H. Kemali
Üye XXXXXXXXXX İ. Hakki Züncarsılı	Üye (Öngen) Ali Saim	Üye (Ünsal) Behçet	Üye (Yenen) Mithat
Üye Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürü Kâmil Su Bulunmadı		Üye Vakıflar Umum Müdürü Orhan Çapçı	

O.V.D.

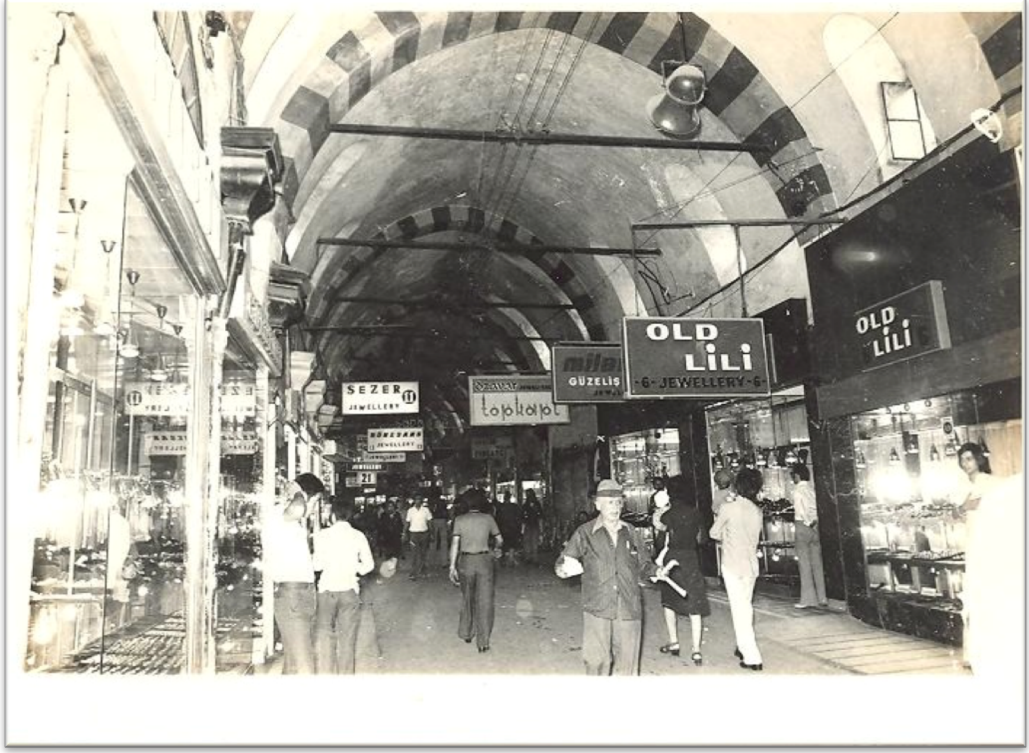
⁷² İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Şekil 5.30 1954 yangını sonrası kalem işi onarımlarına ilişkin GEEAYK kararı ⁷³



Şekil 5.31 Kalpakçılarbaşı Caddesi'ne ait görünüm-I

⁷³ İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi



74

Şekil 5.32 Kalpakçılarbaşı Caddesi'ne ait görünüm-II ⁷⁵

⁷⁴ Osmanlı Bankası Arşivi, Env no: AHISTBEYA185

⁷⁵ İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi : 155 - 16.XII.1966
Karar No. ve Tarihi : 3358 - 18.XII.1966

Toplantı yeri : İ s t a n b u

İstanbul'da Kapalıçarşı dükkanları hakkında Belediye Başkanlığının 10.X.1966 tarih ve 2606/6842 sayılı yazısı okundu müzakeresi yapıldı:

- 1- Kapalıçarşıda dükkanların kemerlerinden dışarı taşan vitrinler, yangın emniyeti bakımından tehlikeli olduğu gibi, çarşının kemer dizileri halindeki estetiğini de bozduğundan inşasına müsaade edilmemesine,
 - 2- Dükkan gözherinin aralarındaki duvarlarda hiç bir surette geçit açılmamasına,
 - 3- Dükkanların altlarında bodrum açılması için toprak hafriyat yapılması mahzurludur. Bunun önlenmesine,
 - 4- Dükkanların içlerinde ahşap da olsa asma kat inşası uygun olmadığına,
 - 5- Eski direkli geçitlerin camekânlar ile kapatılarak dükkan haline getirilmelerinin önlenmesine,
- karar verildi.

BAŞKAN

Tahsin Öz

Tahsin Öz

Üye

Akok (Mahmut)

Üye

Aktepe (Münir)

BAŞKAN VEKİLİ

Orhan Alsaç
Bulunmadı

Üye

Akozan (Feridun)

Üye

Akurgol (Ekrem)

Bulunmadı

Üye

Alsaç (Orhan)

Üye

Eldem (Sedad H.)

Üye

Eyice (Semavi)

Üye

Gökbiçgin (Tayyip)

Bulunmadı

Üye

Kuran (Aptullah)

Üye

Öz (Tahsin)

Üye

Söylemezoğlu (H. Kemal)

Üye

Tunalı (İsmail)

Üye

Turan (Osman)

Üye

Yenen (Mithat)

Üye

Eski Eserler ve Müzeler

Genel Müdürü

Hikmet Gürçay

Üye

Vakıflar Genel Müdürü

Feramız Berkol

Şekil 5.33 1966 yılında dükkanlara ilişkin GEEAYK kararı ⁷⁶

⁷⁶ İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi : 209 - 9.IV.1971
Karar No. ve Tarihi : 5808 -11.IV.1971

Toplantı yeri İ s t a n b u l

İstanbul'da Kapalıçarşı, Sandal Bedesteni'nde Kalpakçı-
lar caddesine açılan kapı hakkında Belediye Başkanlığı'nın
5.III.1971 tarih ve 191 sayılı yazısı okundu, müzakeresi yapıldı:

Kapıda halen mevcut duvarın kaldırılmasına, eski merdive-
nin, mümkün olduğu kadar kullanılmasına, bu mümkün olmuyorsa, ye-
ni bir proje getirilmesine, karar verildi.

Orhan Alsaç
BAŞKAN

Feridun Akozan
BAŞKAN VEKİLİ

Üye
Akoc (Mahmut)

Üye
Akozan (Feridun)

Üye
Aktepe (Münir)

Üye
Akurgal (Ekrem)
Bulunmadı

Üye
Alsaç (Orhan)

Üye
Eldem (Sedad H.)

Üye
Eriş (Semra)

Üye
Gökbiçgin (Tayyip)

Üye
Kuban (Doğan)

Üye
Kuran (Aptullah)

Üye
Ögel (Semra)

Üye
Öz (Tahsin)

Üye
Sarı (Celal)

Üye
Söylemezoğlu (H. Kemal)

Üye
Söylemezoğlu (Fahrettin)

Üye
Yenen (Mithat)

Üye
Yüngül (Naci)
Bulunmadı

Üye
Eski Eserler ve Müzeler
Genel Müdürü

Üye
Vakıflar Genel Müdürü
Feriye Berta

NO/HK

Şekil 5.34 Sandal Bedesteni'ne ilişkin 1971 tarihli GEEAYK kararı ⁷⁸

⁷⁸ İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Aynı arşivden elde edilen 8087 numaralı 11.10.1974 tarihli GEEAYK belgesine (Şekil 5.36) göre de Sandal Bedesteni'nin 7044 sayılı kanun kapsamına giren korunması gerekli eski eserlerden olduğuna karar verilmiştir.



Şekil 5.35 Sandal Bedesteni'ne yapılmış olan müdahaleler ⁷⁹

Kapalıçarşı'nın 20. yüzyıldaki değişimlerine ışık tutan Kurul Kararları elbette bunlarla sınırlı değildir. Dükkân cepheleri, vitrinler, kaldırım taşları, çatı vb hakkında verilmiş kararlar da mevcuttur. Çok kapsamlı bir müdahale kararı içermemesi nedeniyle, bu kararların orijinal nüshaları ek olarak tez sonuna konulmuştur.

1999 yılı da Kapalıçarşı'nın karşılaştığı son afet olarak tarihe geçmiştir. Deprem sonrası herhangi bir etüt, çalışma ve rapora ulaşılamamış olsa da yapıda bazı strüktürel zararlar olmuş olması muhtemeldir.

⁷⁹ İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

T. C.
BAŞBAKANLIK
KÜLTÜR MÜSTEŞARLIĞI
GAYRİMENKUL ESERLER VE ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi : 248 - 11.X.1974

Karar No. ve Tarihi : 8087 - 11.X.1974

Toplantı yeri : İstanbul

İstanbul; Eminönü, Çarşı Mahallesiinde bulunan Sandal Bedesteni hakkında Vakıflar Genel Müdürlüğünce gönderilen 7.Ekim.1974 tarih ve 34.II.40:312 sayılı yazı okundu, ekleri incelendi, yapılan müzakeresi sonunda :

Eminönü; Çarşı Mahallesiinde bulunan Sandal Bedesteni'nin 7044 sayılı kanun kapsamına giren korunması gerekli eski eserlerden olduğuna karar verildi.


ORHAN ALSAÇ
BAŞKAN

FERİDUN AKOZAN
BAŞKANVEKİLİ

Üye Akozan (Feridun)	Üye Aktepe (Münir)	Üye Akurgal (Ekrem) Bulunmadı	Üye Alkım (Bahadır)	Üye Alsaç (Orhan)
Üye Eldem (Sedad H.)	Üye Eyice (Semavi) Bulunmadı	Üye Kırzioğlu (Fahrettin)	Üye Kuban (Doğan)	Üye Kuran (Aptullah) Bulunmadı
Üye Orhonlu (Cengiz) Bulunmadı	Üye Ögel (Semra)	Üye Söylemezoğlu (H. Kemali)	Üye Tayla (Hüsrev)	Üye Yenen (Mithat) Bulunmadı
Üye Yüngül (Naci) Bulunmadı	Üye Kültür Müsteşarı Güvenç (Bozkurt) Bulunmadı	Üye Vakıflar Genel Müdürü Çataklı (Osman)	Üye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Gürçay (Hikmet) Bulunmadı	Üye Turizm Genel Müdürü Bolu (Turgut)
Üye Planlama ve İmar Genel Müdürü Emirhasanoğlu (Halim) Bulunmadı				

BÇ.ŞA

Şekil 5.36 Sandal Bedesteni'ne ilişkin 1974 tarihli GEEAYK kararı ⁸⁰

⁸⁰ İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Son olarak da İstanbul II Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 06.05.2014 tarih 639 sayılı, 21.10.2014 tarih 826 sayılı, 11.11.2014 tarih 865 sayılı, 16.12.2014 tarih 921 sayılı, 23.12.2014 tarih 937 sayılı, 23.12.2014 tarih 938 sayılı, 30.12.2014 tarih 946 sayılı, 28.07.2015 tarih 1173 sayılı kararları ile onaylanmış olan Kapalıçarşı ve Çevresi (Beyazıt-Molla Fenari-Taya hatun Mh.) Kentsel Yenileme alanları içerisinde kalan adalar için hazırlanan avan proje çalışması süreci başlamıştır. Fatih İlçe Belediyesi Meclis kararı, İBB Meclis kararı, Kurul kararı ve en son 2. İBB Meclis kararı ile de 2021 mayıs itibari ile bitme aşamasına gelen bu süreç sonrasında, Koruma Bölge Kurulu'na onaylanmış olan avan proje hayata geçirilmeye başlanacak ve Kapalıçarşı kapsamlı bir onarım daha geçirecektir.

5.3 Kapalıçarşının Günümüzdeki Durumu ⁸¹

5.3.1 Plan Özellikleri

Kapalıçarşının bütününe planına bakıldığında en dikkat çekici özellik, Uzunçarşı aksının doğusu ile batısının sokak yapılarının birbirinden farklı olmasıdır. Uzun Çarşı aksı diye tanımladığımız kuzeyden güneye sıra ile Örücüler Kapısı Sokak, Yağlıkçılar Sokak, Feraceciler Sokak ve Sipahi Caddesi ile devam ederek Çarşı'nın içinden de geçen bir hattır. Bu hattın Çarşı'yı boydan boya iki bölüme ayırdığı farzedilirse, Bedesten etrafındaki yapı adalarının muntazam ve gridal yapısının yerini hattın batı tarafında daha doğal bir dokuya bıraktığı görülmektedir. Bu da

⁸¹ Bahsi geçen onaylı Kapalıçarşı ve Çevresi Avan Projesi kapsamında gerekli olan tadilat ve bakım yapılırken yer yer de değişiklikler meydana gelecektir. Avan proje hayata geçmeden önceki haline ilişkin son verilerin, bilgi ve belgelerin, proje kapsamında yapılmış değerli çalışmaların tez kapsamında gün yüzüne çıkarılması da daha önce de ifade edildiği gibi tezin öncelikli hedeflerindendir.

Konu hakkında gerek İlçe ve Büyükşehir Belediyesi uzmanları, gerek Koruma Bölge Kurulu'nda görevli uzmanlar, gerekse projenin ihale edildiği özel firma çalışanları çok aşamalı çalışmalar yürütmüştür.

Bu çalışmaların bir kısmı Kapalıçarşı'nın güncel durumunun ve çarşıya ait çeşitli analizlerin yer aldığı raporlardan oluşmaktadır. Tezin bu bölümünde Kurul Müdürlüğü arşivlerinden, yayınlanmış İBB meclis kararlarından, ihaleyi üstlenen özel firmadan elde edilen bilgiler dışında, görev esnasında ve görev sonrasında münferiden yapılan kapsamlı çalışma ürünlerinden faydalanılmıştır.

organik formda bir dağılım gösteren bu tarafın daha plansız bir ilerleme sonucu oluştuğunu düşündürmektedir.

Halbuki Bedesten ve etrafındaki yapı adalarının oluşumunun takip edilebildiği 16. yüzyıla ait tahrir defterinden de anlaşıldığı üzere, yan yana bir düzen dahilinde dizilmiş dükkanlardan oluşan bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Çarşı'nın 18. yüzyıl başında kagirleştiği düşünülürse, Uzun Çarşı aksının batısına doğru olan merkeze göre daha kontrolsüz sayılabilecek düzensiz bu genişleme muhtemeldir ki 17. yüzyılda oluşmuştur.



Şekil 5.37 Kapalıçarşı'ya ait plan çizimi ⁸²

Kapalıçarşı yapı adaları ve sokaklarının belirlediği bir plana sahiptir. Kalpakçılar, Kuyumcular, Aynacılar, Fesçiler gibi esnaf gruplarına göre isimlendirilen toplam 61 sokak bulunmaktadır. Bir kısmının üstü açık olan (Şekil 5.48'te işaretlenmiştir.) sokakların en dikkat çeken özellikleri ise uzunluk ve enlerinin farklı olmasıdır.

⁸² Kadastral pafta üzerine işlenmiş Kapalıçarşı planı tez kapsamında işaretlenmiştir (Çelik Gülersoy - ek çizim Alparslan Koyunlu).

Özellikle sokaklar arasında doğu-batı ve kuzey-güney yönünde uzanan iki ana aksın varlığı göze çarpmaktadır.

Çarşının güneyinde doğu-batı aksında uzanan ve yaklaşık 280m uzunluğunda olan Kalpakçılar Caddesi, 6.50m genişliği, 7m ila 8m yüksekliği ile çarşının birincil denebilecek en önemli ulaşım aksıdır.

Çarşı'nın ikincil ulaşım aksı ise, Çarşı Kapı'dan Örücüler Kapısı'na uzanmakta olan farklı isimler ile adlandırılan birbirini takip eden sokaklar birleşiminden oluşmaktadır.

Kapalıçarşı'yı oluşturan diğer öge yapı adalarıdır. Bu adalarda toplam 2466 parsel üzerine yerleşmiş 2439 ayrı mekân bulunmaktadır. Farklı işlevleri olsa da bu mekanlar, hem belgelerde hem avan proje kapsamında hazırlanmış olan raporlarda *dükkân* olarak geçmektedir.

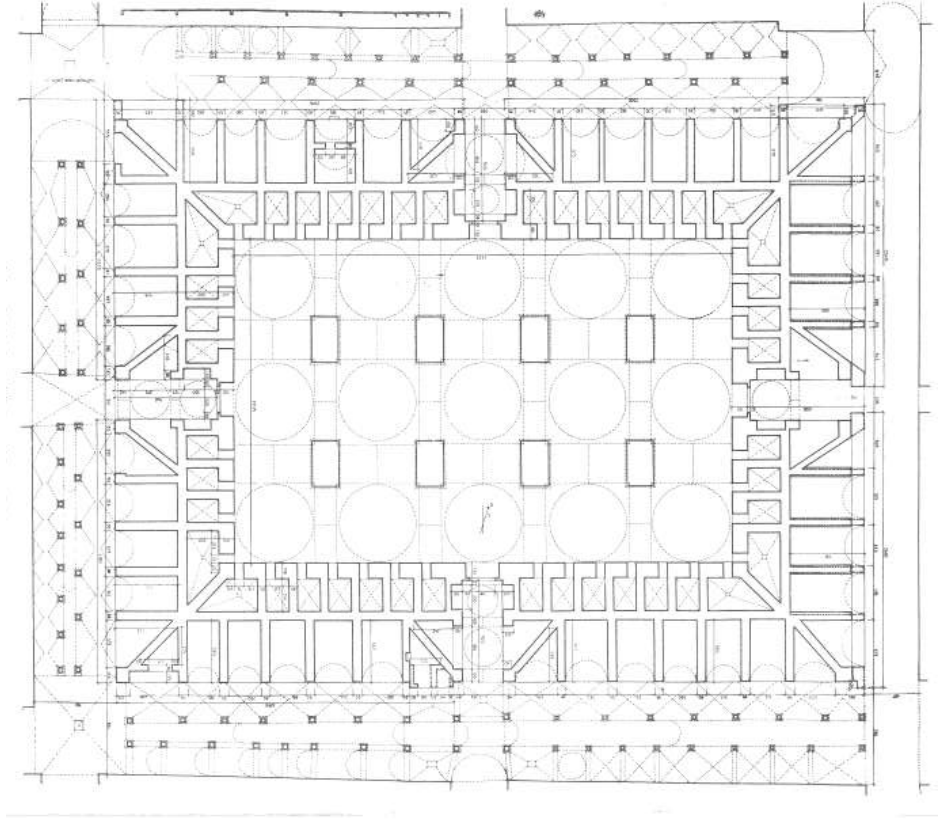
Dükkânların genelde dörtgen plan tipine sahip oldukları ancak adaların köşelerinde üçgen plana oturdukları görülmüştür. Bu durum düzgün dörtgen biçimindeki adalar için geçerlidir denilebilir. Yağlıkçılar, Sipahi ve Feraceciler Sokakları'nın oluşturduğu aksın batısında yer alan farklı forma sahip adalarda dükkân plan tipleri ve boyutlarının değişkenlik gösterildiği tespit edilmiştir.

Bunlar dışında Kapalıçarşı'nın plan özelliklerinden bahsederken, Çarşı'nın iki özellikli Bedesten yapısından da bahsetmek gerekecektir.

5.3.1.1 Cevahir Bedesteni

Dikdörtgen planlı inşa edilen, dış cephe boyunca dizilen dükkan sıralarından ve beden duvarlarının iç yüzeyini kaplayan sıralı hücrelere sahip olan Cevahir Bedesteni mekânsal olarak üç bölüme ayrıldığı algısını oluşturmaktadır.

İlk bölüm; dört tarafta 11 m yüksekliğe sahip, orta bölümlerinde kapı açıklığı bulunan duvarların çevrelediği yaklaşık 45m x 32m boyutlarındaki ana mekândır.



Şekil 5.38 Cevahir Bedesteni rölöve planı (Ayverdi, 1974)

Ana mekanda, üst örtüyü taşıyan 8 adet fil ayağı 2,5 x 4,2 m boyutlarında olup, bu ayaklar ile beden duvarları sivri kemerler ile birbirine bağlanmaktadır. Üzengi seviyesinde mevcut olan ahşap gergiler ile birbirleri ile bağlantısı olan kemerlerden üst örtüyü oluşturan kubbelere geçişte ise pendentifler kullanmıştır.

Bedestenin ikinci bölümü ise, planda yapı içindeymiş gibi gözüken, duvarlardaki dar kemerli açıklıklardan geçilen hücreler şeklindeki mahzen odalarıdır. İç mekandaki bu hücreler nedeniyle yapının *mahzenli bedesten* sınıfına girdiği ifade edilirken (M. Cezar, 1985), etrafını çevreleyen dükkanlar nedeniyle de “Hem mahzenli hem dükkanlı bir bedesten türüdür.” şeklinde hakkında yorumlar mevcuttur (Ceylan, 1989).

Bedestenin karakteristik yapısının önemli öğeleri olan sonraki dönemlerde dükkan olarak kullanılan bu mahzenler, değerli eşyaların konulduğu ahşap sandukaları ve duvar dolaplarına sahip, muhafaza amaçlı inşa edilmiş yapı elemanlarıdır. 44 adet olan bu mahzenlerin olduğu bölümün kubbeli üst örtünün dışında kalmakta olduğu; kubbe seviyesinden daha alt kotta yer alan, bedestenin çevresi boyunca

devam eden, tek yöne eğimli ve genellikle alaturka kiremit kaplı bir çatı ile örtüldüğü görülür. Geçirdiği onarımlar ve değişimler sonucu hücrelerin aynalı tonoz örtüsü kimisinde gözükmemektedir.

Bedestenin üçüncü bölümü olarak da, yapıyı çevreleyen dükkân dizileri sayılmalıdır. Seyahatname’de; dışarıda bulunan bu dükkanlardaki sandık sandık malları her akşam yangın korkusundan Bedestenin dışındaki mahzenlere aktarmakla görevli 300 hamal olduğu dile getirilmiştir. Bu da bize dış çeperdeki alanların eskiden muhafaza amaçlı kullanılan yerler olduğu bilgisini vermektedir.⁸³

Cevahir Bedesteni’ni saran 56 adet dış dükkanın bedesten duvarlarına dik bir şekilde konumlandırıldığı ve beşik tonoz ile örtülmüş olduğu da görülmektedir.

Dükkan sıralarının yer aldığı Bedesten’i çevreleyen sokaklar da plan özellikleri bakımından farklılık göstermektedir. Yapı beden duvarlarının orta kısımlarında yer alan birer kapı ile kendisini dört taraftan çevreleyen Halıcılar Çarşısı Sokağı, Takkeçiler Sokağı, Keseciler Sokağı ve Kuyumcular Caddesi’ne açılmaktadır. Seyahatname’de de şu şekilde geçmektedir; *“Dört köşesinde kale kapıları gibi sağlam demir kapıları vardır, kuzeye bakar Sahaflar kapısı, batıya açık Takyacılar kapısı, güneye Gazazlar kapısı ve doğuya açık Kuyumcular kapısı.”* (Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 1. Kitap, 2008)

Kuyumcular Çarşısı hariç etrafındaki sokaklar revaklıdır, ikişer sıra direklerle bölündüğünden 3 sıra şeklindedir. Kuyumcular Caddesi’ni gösteren 1894 tarihli deprem ardından çekilmiş fotoğraflardan, buranın da o şekilde olduğu ama tadilat

⁸³ Kaynaklarda ayrıca, sandık olarak bahsedilenin günümüzdeki tezgahlar gibi esnafı temsil ettiğini düşünmek gerekir. Zaten bu, sandık sayısının gittikçe artmasından da anlaşılmaktadır. Belirtildiği üzere sandık sayısının arttığı farklı dönemlere ait vakfiyelerden okunabilmektedir. Zaman içerisinde değişimin sadece mahzen sayısı olmadığı, bu bölümlerin kullanım amacı ve şeklinin de değiştiği; özel muhafaza işlevinin yerini, dış cephedeki dükkanlar gibi ticarî faaliyetlerin aldığı görülmektedir.

Fatih Vakfiyesinden elde edilen bilgilere göre, toplamda 128 dükkan ihtiva ettiği bilinen bedestenin şehrin ticarî merkezi olarak gerek yerli-yabancı tüccarların toplanma yeri olduğu, gerek tüccarların önemli vesika ve mallarının güvenliğini sağlandığı, gerekse kumaş, mücevher gibi değerli malların satışı ve açık arttırmasının yapıldığı yer olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bunun yanı sıra bedestenden elde edilen gelirin toplanarak muhafaza edildiği ve bunun Ayasofya Cami’nin giderleri ve onarımı için kullanıldığı da bilinmektedir.

sonrası değiştiği görülmektedir. Ayrıca Kuyumcular Caddesi yönündeki dükkânların günümüzde diğer dükkânlardan yaklaşık 1.2 m daha derin olduğu tespit edilmiştir. Ayverdi bu sokaktaki dükkânların derinliklerinin arttırılarak, caddenin daraltıldığını ve bu şekilde tek tonozlu bir sokağa dönüştüğü yorumunu yapmıştır (Ayverdi & Yüksel, 1976). Bu sebepten 15. yüzyılda Bedesten'i  vreleyen tüm dükkânların eş derinliklere sahip olduğu düşünülmektedir.

Bedesten  vresindeki bu revaklı sokakların çarşının kagirleşme sürecinde olması muhtemeldir. Hem Seyahatname'de hem de Matrakçı gravüründe Bedesten etrafında böyle bir yapılaşmaya dair bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Ayverdi, bu revaklı sokakların Bedesten ile inşa edildiği görüşündedir (Ayverdi, 1974). Buna karşın bu görüşü destekler başka herhangi bir bulguya da denk gelinmemiştir.



şekil 5.39 1894 depreminde hasar gören Kuyumcular Caddesi (Genç & Mazak, 2001)

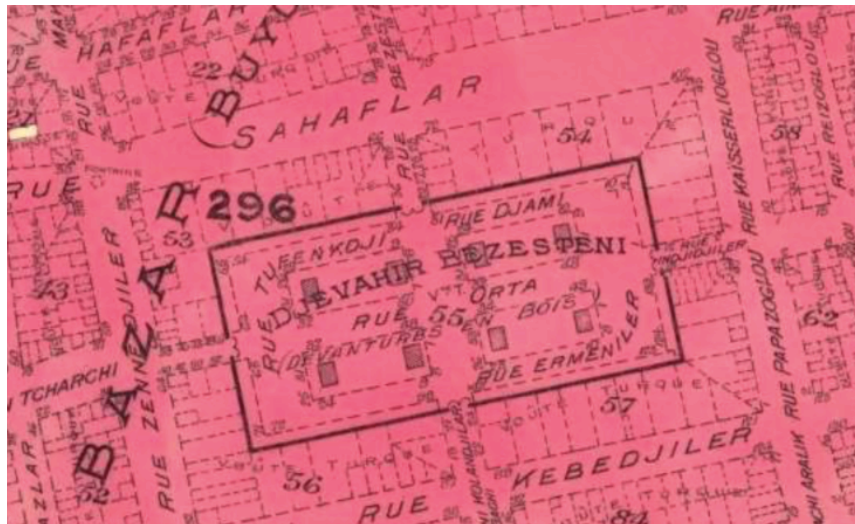
Bedestenin ana mekanında yer alan dükkânlara değinilecek olursa, yapı içerisinde inşa edildiği dönemde günümüzdeki gibi bir dükkân sisteminin mevcut olmadığını söylemek gerekir. Eski zamanlarda üst örtüyü taşıyan ana mek na inen ayaklar etrafında peyke ve dolapların olduğu, mahzen odalarında sandıkların yer aldığı, beden duvarlarına bitişik olacak şekilde ise peykelerin bulunduğu hem erken

dönem belgelerinden hem de bunlarla örtüşen minyatür (Şekil 5.6) ve geç dönem gravürlerinden anlaşılmaktadır.



Şekil 5.40 Cevahir Bedesteni'ne ait gravür ⁸⁴

1904 tarihli Goad Haritası'nda Bedesten'in beden duvarlarına paralel ve taşıyıcı ayakları içine alır şekilde oluşturulan bir ada mahiyetinde kesik çizgilerle gösterilenler de peyke hizaları olmalıdır (Harita 5.10).



Harita 5.10 Cevahir Bedesteni – Peyke hizaları (Goad Tary, 1904)

⁸⁴ 1850'lere ait Amadeo Preziosi'ye ait gravürdür. (Sakaoğlu & Akbayar, 1999)

Dolap ve peykelerden oluşan bu sistem artık günümüzde mevcut değildir. Ancak, söz konusu sistemin Cumhuriyet Dönemi'nde bile varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. E.H.Ayverdi de Fatih Devri IV isimli kitabında, kitabın yazıldığı dönemin 15 sene öncesine kadar fil ayaklarını çevreleyen dolap ve peykelerin varlığını koruduğunu belirtmektedir (Ayverdi, 1974). 7407 no'lu 15.09.1973 tarihli GEEAYK kararında korunmasına dair görüş bildirilmiş ve aksinin cezai müeyyidesi olduğu belirtilmişse de kalan son örnekler de zaman içerisinde yok olmuştur.

Günümüzde ise peykelerin yerini doğu-batı ve kuzey-güney akslarında uzanan iki sokak ve beden duvarlarına paralel olarak tüm bedesteni dolanan sokaklar tarafından bölünmüş 8 ada kaplamış durumdadır. Bu adalar yan yana ve sırt sırta dükkanlardan oluşmaktadır. Bu haliyle Bedesten yapısını içeriden algılamak neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Yapılan analizler sonucunda raporlarla da tespit edilmiş şekilde, bu bölgedeki dükkanlara asma kat çıkılarak genişletilmiş olduğu da görülmektedir.

Cevahir Bedesteni Üst Örtüsü

Hava fotoğraflarından da net bir şekilde algılandığı şekli ile iki bedestenin kubbeli üst örtüsü hem yükseklik hem malzeme hem form farklılığı ile göze çarpmaktadır ve Cevahir Bedesteni de kısa kenarı üzerinde 3'er, uzun kenar üzerinde ise 5'er adet olmak üzere, toplamda 15 adet kasnaklı kubbe ile örtülmüştür. Kubbelerin tepe noktası zeminden 15 m, kubbe kasnakları ise 11 m yükseklikte yer almaktadır. Ana mekânı örten 15 kubbeden her biri, çatıda sekizgen kasnaklara oturmaktadır. Çatıda ayrıca bu kubbelerin arasında fil ayaklarının üstlerine isabet eden yerlerde 7 adet kasnaksız küçük kubbecik de yer almaktadır. Ana kubbeler ve bu küçük kubbecikler kurşun kaplıdır.

Kubbelerin beden duvarlarındaki izdüşümüne denk gelecek şekilde uzun kenarda 5, kısa kenarda 3 adet pencere açıklığı da göze çarpmaktadır.



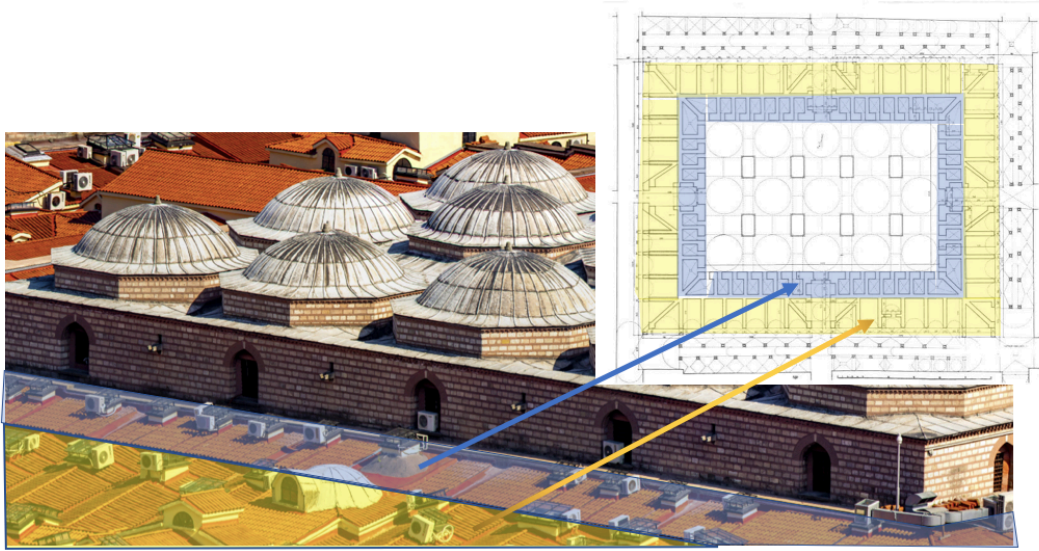
Şekil 5.41 Cevahir Bedesteni'nden bir görünüş ⁸⁵

⁸⁵ 2021 tarihli kişisel arşivdendir.



Şekil 5.42 Kapalıçarşı çatısına ait hava fotoğrafı (Gzt, 2020)

Bedesten'in ana mekânını örtmekte olan kurşun ile kaplı 12 kubbe dışında mahzen bölümünün üst örtüsü olan tek eğimli çatı (Şekil 5.43'te mavi ile işaretli) bedesten dış cephesindeki dükkanların üzerindeki müstakil çatı (Şekil 5.43'te sarı ile işaretli) ile birleşmektedir.



Şekil 5.43 Cevahir Bedesteni üst örtüsü ⁸⁶

Cevahir Bedesteni'nin çevre dükkanlarının özgün çatı örtüsünün biçimini saptayabilmek için Mustafa Cezar'ın da plan şemalarının aynı olduğunu söylediği Edirne ve Beyşehir Bedestenleri avan proje çalışmaları kapsamında incelenmiş, bu yapılarda çevre dükkân ve mahzen odalarının tek çatı altında toplandığı görülmüştür. Bu çalışmalar sonucunda, çarşı kâgir bir yapıya dönüşmeden önce Bedesten bağımsız tek yapı iken, Cevahir Bedesteni'nin mahzen odaları ve çevre dükkânlarının, kirpi saçak ile sonlanan kurşun kaplı tek eğimli bir çatı ile örtülü olabileceği sonucuna ulaşıldığı bahsi geçen raporda belirtilmiştir.

Ayrıca günümüzde Bedesten'in Halıcılar Çarşısı, Takkeçiler ve Keseciler Sokağı yönlerindeki giriş açıklığının küçük iki kubbe ile örtüldüğü görülmektedir. Ancak dışarıdan bir tane kubbe gözükmemektedir. 1894 depremi sonrasına ait fotoğraflardan da görüldüğü üzere, giriş mekânlarını örten iki kubbeden beden duvarına daha yakın olanın çatı eğimi içerisinde kaldığı sonucuna ulaşılmış ve giriş cephesindeki diğer kubbenin (Şekil 5.44'de işaretli) çatının saçak kotuna göre daha yüksekte olan ve kirpi saçak ile sonlanan bir kasnağa oturduğu, cephe duvarının ise girişi vurgulayacak şekilde kasnak seviyesine kadar yükseltilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁶ Kubbeler ve kiremit üst örtüyü belirtme amaçlı Bedesten Planı (Ayverdi) ile çatı fotoğrafı karşılaştırılmıştır.



Şekil 5.44 1894 depremi sonrası Cevahir Bedesteni ve etrafı (Genç & Mazak, 2001)



Şekil 5.45 Cevahir Bedesteni giriş kubbesi ⁸⁷

Bu kubbelerin, zaman içerisinde geçirdiği özensiz müdahaleler sonucu bozulduğu anlaşılmaktadır, çünkü kubbe kasnakları görülmez olmuş, pandantifler özelliklerini yitirmiştir. Kuyumcular Caddesi yönündeki Bedesten girişinin ise 1894 Depremi sonrasında yapılan tadilatla bu yöndeki dükkânlar genişletilirken

⁸⁷ Soldaki fotoğraf kişisel arşive, sağdaki fotoğraf ise Kurul Arşivi'ne aittir.

volta döşeme ile geçilen tek eğimli bir çatı ile örtüldüğü yine aynı raporda ifade edilmiştir.



Şekil 5.46 Cevahir Bedesteni Kuyumcular Caddesi giriş mekanı üst örtüsü ⁸⁸

Cevahir Bedesteni ile alakalı dikkat çekici bir başka bilgi de kot yüksekliğidir. Geçirdiği yüzyıllar boyunca Cevahir Bedesteni'nin çevresinde yol kotunun ortalama 1.2 m yükseldiğinin de belirtildiği raporda günümüzde kot farkının en iyi anlaşılabildiği yer olan, Cevahir Bedesteni'nin Takkeçiler Sokağı yönündeki girişinden bahsedilmiştir. Bu alanda sokak ve bedesten arasında bir rampa ile geçilen 1.35 m'lik kot farkı bulunmaktadır. Bu durumun temelde iki nedeni olduğu üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisinin, ilk inşa edildiğinde çevresinde ahşap dükkânlar bulunan Cevahir Bedesteni'nin etrafını zaman içerisinde dolduran kâgir yapı adalarının depremlerde zarar görmeleri sonucu oluşan yıkıntıların tam olarak kaldırılmamış olması; diğerinin ise Kapalıçarşı zemininin Beyazıt ve Nur-u Osmaniye Camii'lerinin hafriyatından çıkan moloz ile

⁸⁸ Koruma Kurulu Müdürlüğü Arşivi

doldurulmuş olduğu yönünde yorumlar mevcuttur (Genç & Mazak, 2001). Bunun yanı sıra Ayverdi, Bedesten kotunun 1894 Depremi sonrasında dökülen sıvalarının ve başka aksamalarının kaldırılmadan bırakılması nedeni ile yaklaşık 40 cm yükseldiğini belirtmektedir. Ancak avan proje esnasında yapılan detaylı inceleme ve analizler sonucunda Bedesten'in günümüzdeki durumunda özgün olduğu düşünülen kapılar ile zemin ilişkisinin bu kot değişikliğinin mümkün olmadığını gösterdiği kanaatine varılmıştır.

5.3.1.2 Sandal Bedesteni

Kapalıçarşı'nın doğu sınırına yaslanmış bulunan Sandal Bedesteni, çarşı içinde Sandal Bedesteni Sokağı, Muhafazacılar Sokağı, Kalpakçılarbaşı Caddesi, dışarıda ise Nuruosmaniye Caddesi tarafından çevrelenmiştir. Bedesten, beden duvarlarının orta akslarında yer alan birer kapı ile kendisini çevreleyen sokaklara açılmaktadır.

Dörtgen planlı Sandal Bedesteni ile Cevahir Bedesteni arasındaki en önemli fark, Sandal Bedesteni'nde mahzen odalarının bulunmayışıdır. 10 m kadar yükselen beden duvarları, yaklaşık olarak 32 m x 40 m boyutlarındaki ana mekânı tanımlamaktadır. Ana mekân içinde, kesme taş kullanılarak inşa edilmiş, 2,3 m x 2,6 m boyutlarında 12 adet fil ayağı yer almaktadır. Bu fil ayakları, birbirlerine ve beden duvarlarına tuğla kemerler ve ardış ağacından gergiler ile bağlanmış durumdadır. Bedestenin örtüsünü oluşturan 20 adet kubbeye geçiş, pendentifler aracılığı ile sağlanmıştır.

Sandal Bedesteni, dışarıdan beden duvarları boyunca kâgir bir dükkân dizisi tarafından çevrelenmiştir. Dükkânların büyük çoğunluğunun merdiven veya tavanda yer alan kapak ile ulaşılan asma katları vardır. Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinden temin edilen belgelerde, yine dükkânların çok farklı duvar kalınlıklarına sahip olduğunun tespit edildiği, ve zaman içerisinde yapılmış müdahaleler yüzünden zemin katta beden duvarı hattının takip edilemediğine dair bilgiler mevcuttur. Pencere hizasından 136 cm olarak ölçülen özgün duvar kalınlıklarının inceltildiği gibi Bedesten'in dört tarafındaki kapı boşlukları kalınlıklarının da birbirinden farklı olduğu belirtilmiştir.

Bedesteni'ndeki gibi- peyke ve dolaplardan oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Avan Proje kapsamında yapılmış olan analizler sonucu, Sandal Bedesteni'nin iç ve dış zemin kotlarının da zaman içinde değişimler geçirdiği raporlanmıştır.

Seyahatname'de geçen ifadelerde kuzey yönündeki Sandal Bedesteni'nin kapısına altı basamak ile çıkıldığı belirtilmiştir. Ancak günümüzde böyle bir zemin kotu farklılığı bulunmamaktadır. Nur-u Osmaniye Camii'nin yapımı sırasında çıkartılan hafriyatın Kapalıçarşı bölgesinde kullanıldığı görüşü (Genç & Mazak, 2001) ile deprem sonrasında yıkıntıların tamamen kaldırılmadığı görüşü (Ayverdi, 1974) bu zemin kotu değişiminin sebebi olarak yorumlanabilir.

Sandal Bedesteni Üst Örtüsü

Bedesteni güney ve batı yönde çevreleyen dükkân dizileri, alaturka kiremit kaplı ve tek yöne eğimli bir çatı ile örtülmüştür. doğu ve kuzey yönlerdeki dükkân dizilerinin çatı biçimleniş ve örtüleri farklılık göstermektedir. Bu çatılar bedesteni dört tarafından çevrelemektedir. Havalandırma pencereleri ise çatıda genellikle cam birer fener ile örtülmüş durumdadır.

5.3.1.3 Hanlar

Hep üzerinde durulduğu gibi 1701 yılı sonrası yekpare bir yapıya dönüşen çarşı alanı kimi hanları içine almış, kimisine de dayanmıştır. Tipik han yapısına sahip olan ve bir ya da iki katlı olduğu tespit edilen hanların, gerek geçirdikleri onarım gerekse esnaf tarafından yapılmış olan eklemeler yüzünden özgün planlarının uzun zaman önce bozulduğu düşünülmektedir. Ancak günümüzde bunlar elbette çarşıya bağlı olan hanlar şeklinde sayılmaktadır. Araştırmacılarca farklı şekilde tasnif edilmişlerdir.

Kapalıçarşı Hanları olarak sayılan hanları, girişinin sadece çarşı içinden sağlanan hanlar olarak kabul eden Mustafa Cezar, 1985 tarihli “Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi” kitabında, bu dönemde Kapalıçarşı'ya dâhil olan hanları; Kebeci (Cebeci), Yüncü, Baltacı, Cami Evi, Safran, Perdahçı, Astarıcı, Çukur, Mercan, Ali Paşa, Yarımtaş, Evliya, Hatip Emin,

Sıra Odalar, Zincirli, Rebia (Rubiye), Kürkçü, Varakçı, Çuhacı ve Yolgeçen Hanları olarak sıralamıştır.

Gülşen Gülmez de *dışarıya kapalı hanları*; çarşının içinden ulaşılan *iç han* olarak tanımlayarak, 11 adet olan hanları şu şekilde sıralamıştır. Rabia-Rubi Han, Yarımtaş Han, Evliya Han, Ağa Han, Astarıcı Han, Sarraf Han, Büyük Safran Han, Küçük Safran Han, Çukur Han, Zincirli Han ve Varakçı Han. *Dışarıya açık hanları* da hem Çarşı içinden hem de dışarıdan girilebilen şeklinde tanımlayarak, bu hanların dışarıya açılan kapılarının aynı zamanda Kapalıçarşı'nın kapıları olduğunu da belirtmiş ve şu şekilde sıralamıştır; Sorguçlu Han, Bodrum Han, Cebeci Han, İç cebeci Han, Çuhacı Han (Şekil 5.48).



Şekil 5.48 Kapalıçarşı hanları (Gülmez, 2016) ⁹⁰

⁹⁰ Tez kapsamında eklemeler yapılmıştır.

5.3.2 Cephe Özellikleri

Kapalıçarşı'nın zeminleri yer yer yapay, yer yer doğal taşlar ile kaplanmış sokakların duvarları da kısmen sıvalı kısmense boyalıdır. Kemerlerin üzengi seviyesine kadar boyanmış kesme taş ile örüldüğü görülmektedir.

Dükkanların yapımında da tuğla hatıllı kaba yonu taş duvar örgüsü tekniğinin kullanıldığı Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü raporlarında ifade edilmiştir. Ancak Kapalıçarşı'daki dükkânlarda duvarlar genelde dekorasyon amaçlı ahşap, alçı panel vb. malzeme ile kapatılmış olduğundan, özgün duvarlar seçilememektedir. Nadiren duvar dokusunun bozulmadığı dükkanlar mevcuttur.



Şekil 5.49 Üçgen plana sahip bir köşe dükkana ait duvar ve tonoz detayı ⁹¹

Kemer, kubbe gibi sıvalı ve boyalı olan tonozların üzengi seviyesinin üzerinde yer alan pencere açıklıkları sayesinde hava akışı ve doğal ışıktan faydalanabilmektedir. Bu pencereler bazı sokaklarda kemerli, bazı sokaklarda ise dörtgen biçimlidir.

⁹¹ Kişisel arşive aittir.

5.3.2.1 Kapılar

Kağalıçarşıya ait cephe elemanlarından olan kapılar ise, üstü örtülü sokaklar kadar Çarşı'nın kapalı kimliğine kavuşmasının hak sahibidir.

Bazısı dehlizi andıran yapısı ile çoğu esnaf tarafından bile bilinmezken, bazısı işlevselliği nedeniyle yoğun kullanımı ile ön plana çıkmakta olan toplam 21 adet kapısı vardır.



Harita 5.11 Kapalıçarşı kapılarını gösterir harita ⁹²

Güvenlik amacıyla yerleştirilen kapılar zaman içerisinde anıtsal birer yapıya da dönüşmüştür. Özellikle Nur-u Osmaniye Kapısı ve Beyazıt Kapısı, Kapalıçarşı'yı temsil eden, aynı zamanda da en önemli doğu-batı aksınının iki ucundaki

⁹² Tezden üretilen “Kapalıçarşı Sokakları ve Kapıları” başlıklı makalede de kullanılmıştır. (Dilaveroğlu, 2021)

Makale kapsamında işlenen haritada, Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinden elde edilen harita baz olarak alınmıştır. 19 numara ile işaret edilen yerin Çuhacı Han Kapısı'na ait olmadığı, Kapalıçarşı sınırları dışında kalan hanın girişine ait kapıyı gösterdiği düşünüldüğünden Çuhacı Han Kapısının yeri görsel üzerinde — sembolü ile işaretlenmiştir.

kapılardır. Kuzey- güney aksının güney ucundaki Çarşı Kapı da bir diğer anıtsal kapıdır.

Tarih boyunca birçok defa onarım geçirmiş Kapalıçarşı gibi, çarşının kapılarının da zaman içerisinde tadilat gördüğü, restorasyon geçirdiği, arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Çarşı'nın anıtsal kapıları ⁹³

- Nur-u Osmaniye Kapısı:

Kalpakçılar Caddesi'nin doğu ucundaki Nur-u Osmaniye Kapısı 3 m eninde 3.75 m boyunda basık kemerli bir kapı boşluğunda yer almaktadır. Kapının yer aldığı kesme taş örgülü duvar da 10 m yüksekliğe sahiptir. Nur-u Osmaniye Caddesi tarafındaki dış cephede, en içte basık kemerli kapı boşluğu, onun üzerinde sivri bir kemer bulunmakta olup, geçişlerde de profiller kullanılmıştır.

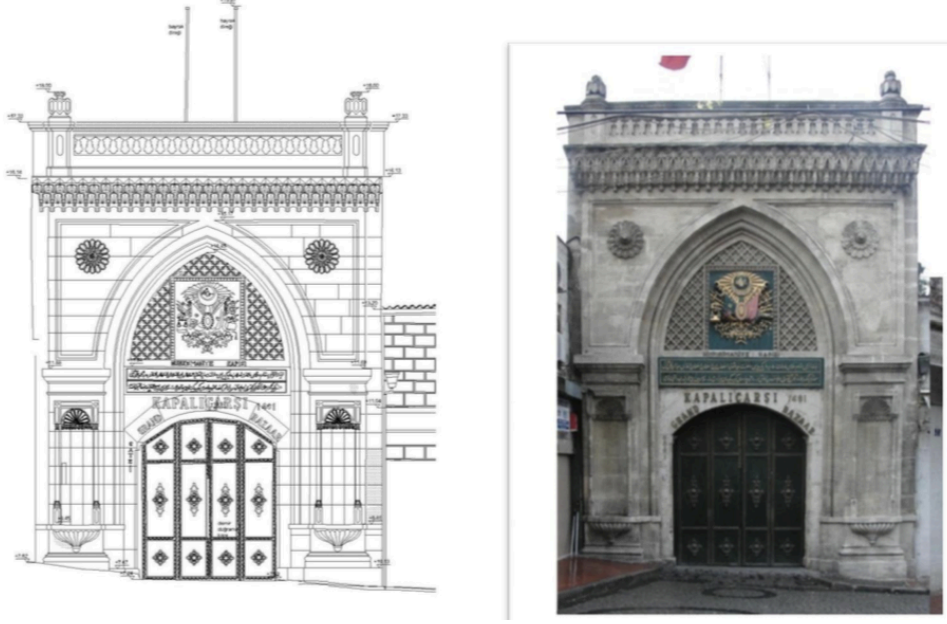
Sivri kemerin üzengi seviyesinde kapıdan sağa ve sola doğru uzanan yatay silmelerin altında yarım altıgen planlı kenarları plasterli, üst bitişi ise motifli nişler mevcuttur. Nişlerin duvar yüzeyinden dışarı taşan tabanının altı motif kabartmalı konsol biçimindedir.

Sivri kemerin üzengi seviyesinde kitabe ve kitabe üstünde kabartmalı taş ayna içerisinde dörtgen Osmanlı arması bulunmaktadır. Arma ve kitabe arasında yazılı olan *Nuruosmaniye Kapısı* pirinçtendir. Basık kemerin üstünde de *Kapalıçarşı, Grand Bazaar, 1461, Gate 1* yazılıdır. Sivri kemerin iki tarafında birer adet rozet bulunmakta ve kemerin yukarısında mukarnaslı hattan sonra bir sıra da lale kabartmalı motif yer almaktadır. En üstte iki köşede yer alan topuz başlıklar ve aralarındaki silme ile duvar sonlanmaktadır. Duvarın yüksekliği arkasındaki beşik çatıyı gizlemektedir.

Kot farkı olmaksızın içeriye girilebilen basık kemerli kapının iki tarafa açılan ikişer parçalı katlanan kanatları bulunmaktadır. Dikdörtgen formu demir kapılar, ortasında çiçek desenli armalar bulunan çerçeveli dış yüzeye sahiptir. Kapının iç

⁹³ Bu bölümde, Nur-u Osmaniye, Çarşıkapı ve Beyazıt Kapıları hakkında bilgi aktarılacaktır. Tüm kapılar ile ilgili detaylı bilgiler tezden üretilen “Kapalıçarşı Sokakları ve Kapıları” başlıklı makale kapsamında verilmiştir.

yüzeyinde ise, kapı ile üst duvar arasında düz atkı ile bir geçiş yapıldığı görülmektedir. Arşivden elde edilen fotoğraflarda 1949 yılında kapının camlı olduğu görülmektedir.



Şekil 5.50 Nur-u Osmaniye Kapısı ve rölövesi ⁹⁴



Şekil 5.51 1949 yılı ve sonrasına ait Nur-u Osmaniye Kapısı fotoğrafları ⁹⁵

⁹⁴ İstanbul I Numaralı Yenileme Alanı Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

⁹⁵ Soldaki fotoğraf (Tekiner, 1949), sağdaki Taha Toros Arşivi - 001500281006

- Beyazıt Kapısı :

Çadircılar Caddesi ile Kalpakçılar Caddesi kesişiminde yer alan kapı, 9 m yükseklikteki kesme taş örgülü duvarda bulunan 3.64' e 3 m'lik basık kemerli kapı boşluğuna sahiptir.

Kapı boşluğunun iki tarafında yer alan kabartmalı çerçeve girintiler, niş görünümündedir. Kapı boşluğunun yer aldığı yüzeyden profillerle kademelendirilmiş sivri kemer bulunduğu yüzeyde sağ ve solda birer tane dairesel kabartma mevcut olduğu görülmektedir. Kabartmaların, önceki restorasyonlarda yetersiz restitüsyon sonucu boş bırakıldığı düşünülmektedir.

Sivri kemerin aynasında bulunan tuğra ve kapı boşluğu üzerinde yazılı *Kapalıçarşı, Grand Bazaar, 1461, Gate 7, Beyazıt Kapısı* yazısı pirinçtentir. Duvar silme ve motifli bir bitiş ile sonlanmakta ve taç kapı görüntüsünü sağlamak üzere yükseltildiğinden Nur-u Osmaniye Kapısı'ndaki gibi ardındaki beşik çatıyı gizlemektedir.



Şekil 5.52 Beyazıt Kapısı ve rölövesi ⁹⁶

⁹⁶ İstanbul I Numaralı Yenileme Alanı Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Kalpakkıllar Caddesi kotunun dışarıya göre 15 cm kadar aşağıda olması nedeniyle bir basamak ile inilen iç tarafta, kapı boşluğunda iki tarafa doğru açılabilen ikişer kanatlı, katlanan demir kapı yer almaktadır. Kapı boşluğundan daha yüksek olan kapı sebebiyle, kapı kapalı iken içeriden bakıldığında kemer atkısı gözükmemektedir. Demir kanatlar, iki bölmelidir. Alt bölümün ortasında arma olan iki göbekli tabla mevcut iken, üst bölümde parmaklık ve ardında cam bulunmaktadır.

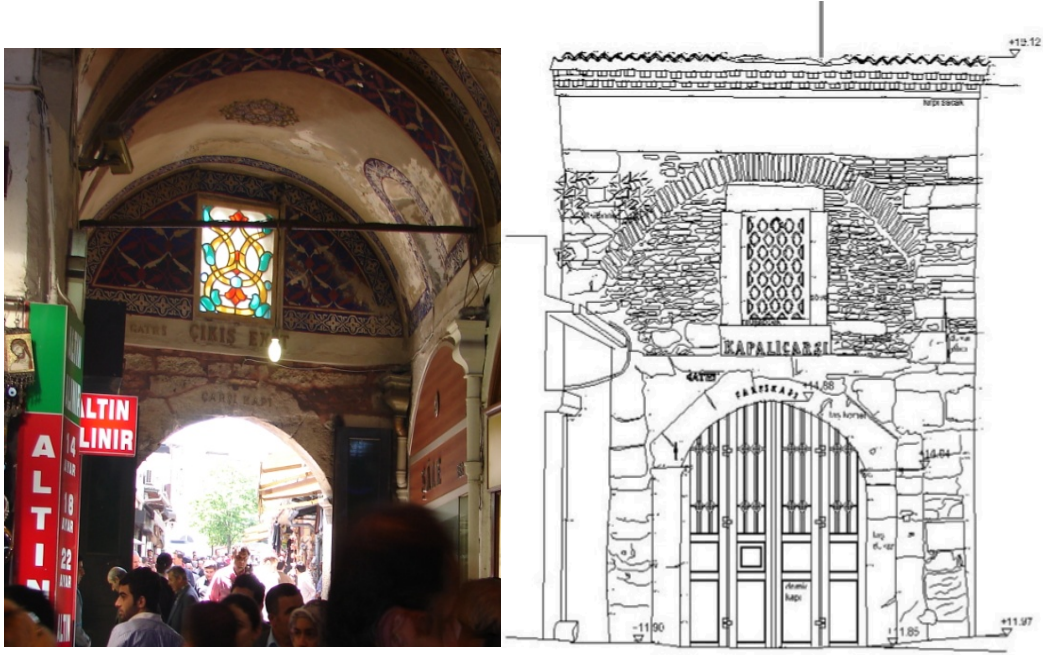
-  arşı Kapı :

 arşı Kapı, kendi adı ile bilinen  arşı Kapısı Sokak'ta yer almakta olup basık kemerli kapı boşluğu 3 m yükseklikte, 2.45 m genişliktedir. Duvar bir yüksekliğe kadar kesme taş örgülüdür, kemer üzerinde ise tuğla örgüye dönüşmüştür. Duvarın  st kısmındaki tuğla örgülü yüzeyden yanlardaki sıvalı yüzeye geçişte kesme taşlar bulunmaktadır. Yine bu tuğla örgünün arasında, tuğladan bir kemer dizisi bulunmakta olup, bu kemerin aynasında kapının tam üzerine denk gelen kısımda kesme taş s veli dikdörtgen bir pencerenin yer aldığı görülmektedir. Pencere, dıştan baklava dilimli bir revzen ile kaplı iken, i ten bitkisel desenli ve renkli vitraya sahip bir revzen görülmektedir.

Tuğla kemerin bittiği yerden itibaren eğrisel formda sıvalı bir alın yükselmektedir. Duvar iki sıra kirpi saçak ile sonlanarak alaturka kiremit ile örtülmektedir.

Kapı boşluğunda içeriye açılan, iki tarafa iki parçalı olarak katlanan demir, dikdörtgen kanatlar yer almaktadır. Kanatların her birinin alt bölümleri biri büyük diğer i küçük iki g beklidir, üst bölümleri ise i ten parmaklıklı camlıdır.

Alt kotta olan yoldan içeriye girerken eşik bulunmaktadır. Duvarın i  yüzeyinin de tuğla ve kesme taştan oluşan düzensiz bir örgüye sahip olduğu görülmektedir. Üç sokağın üzerindeki beşik tonozun başlangıç seviyesinde yer alan düz atkı ile yukarıdaki sıvalı ve kalem işi ile bezenmiş yüzeye geçilmektedir.



Şekil 5.53 Çarşı Kapı içeriden görünüş ve dış cephe rölövesi ⁹⁷

Kapalıçarşı'nın anıtsal kapıları dışında, bazıları sadece birer geçit niteliğinde olan 18 adet kapısı mevcuttur.

Kürkçüler Kapısı, Kürkçüler Çarşısı'nın doğu çıkışında yer almakta olup kemerli üç adet kapı boşluğu ile diğer kapılardan daha farklı gözükmetedir ve kapıdan kot farkı nedeniyle dışarıya bir basamak ile çıkılmaktadır.

Merdivenli Kapı da Kürkçüler Çarşısı'nın batı çıkışında içeriden merdiven aracılığıyla ulaşılabilen kapıdır.

Sorguçlu Han, Bodrum Han ve Cebeci Han Kapıları Kapalıçarşı'ya erişimi kolaylaştıran geçit niteliğindeki kapılardandır.

Yolgeçen Han Kapısı, Beyazıt Kapısı'nın doğusunda yer almakta olup, Yol Geçen Hanı'nı çarşıya bağlayan geçiştir.

Hacı Hüsnü Kapısı ise Beyazıt Kapısı'nın kuzeyinde bulunan basık kemerli, dar bir kapı boşluğuna sahip olup kapı üzerindeki kata ait pencerenin yer aldığı bir dış cephesi mevcuttur.

⁹⁷ İstanbul I Numaralı Yenileme Alanı Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Fesçiler Kapısı, Kapalıçarşı'nın batısında uzanan Fesçiler Sokağı'nın sonunda bulunmaktadır. Çadırcılar Caddesi cephesindeki basık kemerli kapı boşluğu üzerinde , aynasında sağlı sollu boş birer madalyon yer alan bir kemer ile daha süslenmiştir. Kapiya ait bir de kitabe vardır.

Yorgancılar Kapısı, Kapalıçarşı'nın Yorgancılar Sokağı sonunda yer alan; dış cephesinde kapı üzerinde bulunan sivri kemerli bir penceresi ve pencere üzerinde de tuğladan yapılmış kirpi saçak üstünde yükselen alınlığı ile dikkat çekicidir.

Lütfullah Kapısı, Lütfullah Sokağı'nın çıkışında yer almaktadır. Yüksek olan yol kotundan beş basamak inilerek ulaşılan kapı boşluğu düz atkılıdır ve yine kapı üzerinde sivri kemerli dar bir pencere yer almaktadır.

Örücüler Kapısı, Kapalıçarşı'nın ikincil aksının son kısmını kaplayan, kuzey güney doğrultusunda uzanan Yağlıkçılar Sokağı'ndan Mercan Caddesi'ne çıkışı sağlayan kapıdır. Basık ama geniş kemerli kapının üzengi taşları dışarı profilli olarak taşmaktadır ve kapı üzerinde basık kemerli bir pencere olduğu görülmektedir. Önemli bir çıkış olmasına rağmen diğer anıtsal kapılara kıyasla sade yapıya sahip oluşu, Örücüler Kapısı'nın zaman içerisinde yerinin değiştiğini düşündürmektedir.

Tacirler Kapısı, Tacirler Sokağı'nın çıkışında yer alan; Mercan Kapısı da çarşı içinden Tığcılar Sokağı'na açılan kapılardır. Her iki kapının dış cephesinde de üst kat penceresi bulunmaktadır.

Sıra Odalar Kapısı, 0,74 metre ene ve yaklaşık 12 metre uzunluğa sahip bir geçit olarak dar bir sokakta her iki tarafı küçük odalarla kaplı Sıra Odalar olarak adlandırılan alandan Kapalıçarşı'ya açılmaktadır.

Mahmutpaşa Kapısı; Beyazıt Kapısı, Çarşı Kapı ve Nur-u Osmaniye Kapısı gibi yoğun kullanımı olan bir kapıdır. Diğer kapılardan farklı olarak iki sokağı birbirinden ayıran bir duvar üzerinde yer almaktadır.

Çuhacı Han Kapısı, Kapalıçarşı ile Çuhacı Han arasındaki geçişi sağlamaktadır.

Kılıççılar Kapısı da Mahmutpaşa Kapısı gibi Kapalıçarşı'nın üstü örtülü olmayan kısmına girişte bulunan duvarda yer almaktadır.

Sandal Bedesteni Kapısı, Nur-u Osmaniye Cami'ne açılan Sandal Bedesteni'nin doğu kapısıdır. Kapalıçarşı'nın kapıları arasında 5,3 metre yüksekliği ile en yüksek kapı boşluğuna sahiptir. Yol kotundan daha yüksekte olan iç kısma girişte basamaklar bulunmakta olup içeride de Sandal Bedesteni'nin basık kemerli iç kapısı yer almaktadır.

5.3.2.2 Cevahir Bedesteni

Bedestenin beden duvarlarının 1,44 m kalınlığında olup taş-tuğla almaşık örgü tekniği ile örüldüğü, üzengi seviyesinin altında tüm duvar boyunca devam eden tuğla hatıl sıra bulunmakta olduğu görülmektedir.

İçinde yer alan hücrelerin ise bir kısmı hangi döneme ait olduğu kesin tespit edilemeyen tuğla örgüsü ile günümüze ulaşmıştır.

Cevahir Bedesteni'ni çevreleyen dükkânlar arasında yer alan duvarların özgün kalınlıklarının cephede değiştirilmediği ancak dükkân içlerinde duvarların inceltildiği çalışmalar sırasında yapılan analizlere ve raporlara yansımıştır.

Ayrıca, Bedesten'in mahzen odaları ile çevre dükkânları arasında kalan ve kalınlığı 1 m olan duvarın da çevre dükkânlar yönünden inceltildiği sonucuna da ulaşılmıştır.

Günümüzde üstü kapalı sokaklar içinde yer alan dükkân cephelerinin E.H.Ayverdi'nin de belirttiği üzere 1894 Depremi'nin ardından inşa edildikleri ve bu nedenle 15. yüzyılın değil, 19. yüzyılın özelliklerini taşıdıkları bilinmektedir.

2010 tarihli Kapalıçarşı Yenileme Avan ve Uygulama Projesi Raporu'nda, Bedestenin beden duvarları üzerinde bulunan pencerelerin iki yanında sıvanarak tuğla taklidi boyama yapılmış çıkıntılar bulunduğu, pencere üzerinde yer alan kemer aynasının da aynı müdahaleye maruz kaldığının tespit edildiği belirtilmiştir. Bu kısımlarda geçmişte pencerelerin sövelerinin bulunduğu ve pencerelere geç bir dönemde denizlikler eklendiği ve bu işlem sırasında pencerelerin alt sövelerinin yok olduğu düşünülmektedir. Pencerelere günümüzde takılı olan demir parmaklıkların ise, biçimi ve yapım tekniği göz önünde bulundurulduğunda 19. yüzyıl müdahalesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.



Şekil 5.54 Cevahir Bedesteni pencere detayı fotoğrafı ⁹⁸

Yapı üzerinde görülebilen bu izler ve 15-16.yy pencereleri üzerine yapılan araştırmalar ışığında raporda, pencere boşluklarının dört tarafında taş söveler bulunduğu, pencere boşluğunda ise lokma demir parmaklıkların yer aldığı tespiti bulunmaktadır. Bedesten'in güvenliğini sağlayabilmek açısından, pencere boşluklarının dövme demir kepenkler ile kapatıldığı, günümüzde var olan demir doğramaların takıldığı dönemde bu kepenklerin çıkarıldığı da raporda geçen yorumlardır.

⁹⁸ Kişisel arşive aittir.

5.3.2.3 Sandal Bedesteni



Şekil 5.55 Deprem sonrası onarımı gösterir Cevahir Bedesteni dış görünüşüne ait tarihi fotoğraf ⁹⁹

Sandal Bedesteni'nin 10 m yüksekliğe sahip beden duvarları, ortalama 1,36 m genişliğinde olup, içeride sıvalı yüzeye sahiptir. Dışarıdan bakıldığında beden duvarlarının kaba yonu taş-tuğla almaşık örgüsü görülebilmektedir.

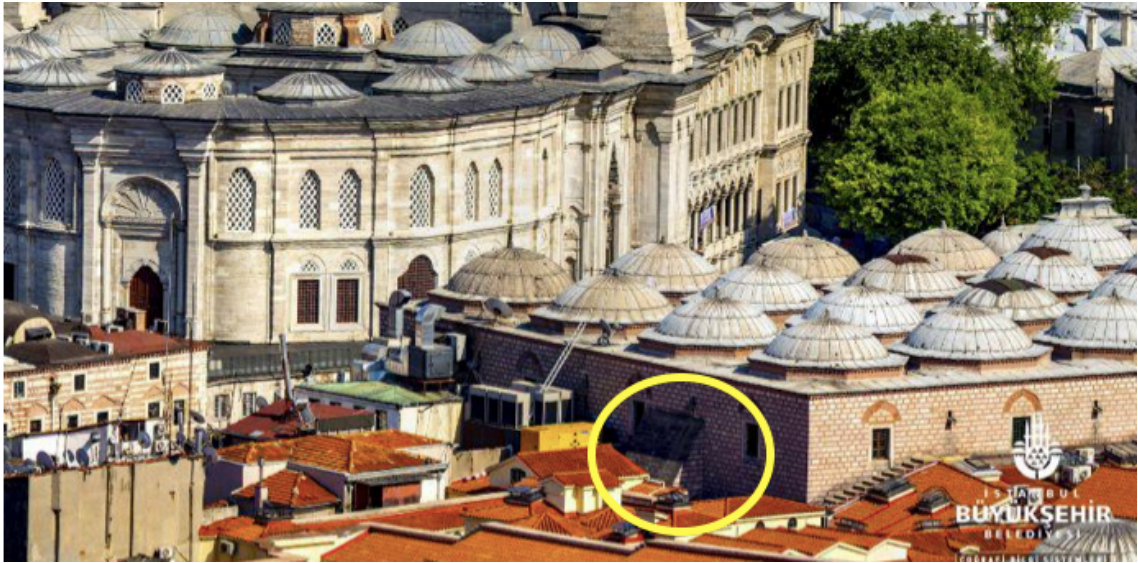
Sandal Bedesteni'nde de, beden duvarlarının üst kotlarında, kubbelelerin merkezlerinden geçen akslar ile beden duvarlarının kesiştiği noktalarda, kubbe sayısına bağlı olarak, uzun kenarlarda 5'er, kısa kenarlarda ise 4'er adet pencere açıklığı bulunmaktadır.

Bunlar dışında; Kapalıçarşı'nın arşivlerde yer alan en eski fotoğraflarından biri olan 1880 tarihli fotoğraftan da görüldüğü gibi, Nur-u Osmaniye Camisi'ne yakın olan Sandal Bedesteni'nin kuzey yönündeki duvarında pencereler arasında 3 adet destek duvarının bulunduğu arşiv belgelerinde geçmektedir, ancak günümüze bu duvarlardan sadece biri ulaşabilmiştir (Şekil 5.57). Destek duvarlarının yapım tarihleri ve süreç içerisindeki onarımları konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁹⁹ Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi, Env. No: 88676



Şekil 5.56 1880'li yıllarda Kapalıçarşı'nın görünüşü ¹⁰⁰



Şekil 5.57 Sandal Bedesteni'nin kuzey duvarında yer alıp günümüze ulaşan tek destek duvarı ¹⁰¹

¹⁰⁰ Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi, Env. No:R 21.505

¹⁰¹ Fotoğraf İBB CBS sistemi üzerinden alınmıştır.

5.3.3 Süsleme Özellikleri

1894 depremi sonrası gerçekleştirilen onarımlarda tonoz ve kemerlerin kalem işleri ile süslendiği bilgisi aktarılmıştı (Gülersoy, 1994) (M. Cezar, 1985) (Şekil 5.28).

1954 yangınında oldukça zarar gören süslemelerin yenilenmek istendiği, ama 03.12.1957 tarih ve 860 sayılı GEEAYK kararı ile bu işleme karşı çıkıldığı görülmektedir (Şekil 5.30). Fatih Dönemi'nden başlayarak, farklı devirlerde yapılan ilavelerle büyüyen bir eser olan Kapalıçarşı'nın, 15. ve 16. yüzyıllara ait motiflerle süslenmesinin doğru bulunmadığı, eskiden ticaret yapılarında süslemenin adet olmadığı, 1892 depremini -1894 depremi olmalıdır- takiben yapılan işlerin de bilgisizce yapılmış olduğu belirtilerek, sadece gergi demirlerinin bulunduğu kemerlerin başka renkte veya taştan yapılmış gibi renkli boyanmasına izin verilmiştir (Şekil 5.58).



Şekil 5.58 1954 yangını tadilatı sonrası Kalpakçılarbaşı Caddesi ¹⁰²

¹⁰² Osmanlı Bankası Arşivi, Env no: AHISTBEYA185.

Çarşı içerisinde günümüzde mevcut bulunan kalem işleri ise 1980'lerde uzun yıllar sürmüş bir çalışma sonucunda yapılmıştır ancak özgün kalem işlerine renk ve de motif olarak sadık kalınmadığı yorumları bulunmaktadır (Gülersoy, 1994).

Zaten 13.11.1982 tarih ve 14236 numaralı GEEAYK kararı ile Kalpakçılarbaşı Caddesi tonozunda ve Beyazıt Kapısı'nda görülen nakışların geç devir olmasına rağmen uygulanmasının doğru olacağı, ancak motiflerdeki turuncu rengin yerine Türk kırmızısı kullanılmasının uygun olacağı belirtilmiştir (Şekil 5.59).

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar
Yüksek Kurulu

KARAR

Toplantı No. ve Tarihi : **346 - 11.XI.1982**
Karar No. ve Tarihi : **14236 - 13.XI.1982**

Toplantı Yeri : **ANKARA**

İstanbul, Kapalıçarşı dahilî onarımına dair İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğünce gönderilen 24.9.1982 gün ve 2543 sayılı yazı okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonunda:

Kapalıçarşı içindeki Kalpakçılar caddesinde tonozda ve Beyazıt kapısı alınlığında bulunan nakışlar geç devir olmakla beraber uygulanmasının doğru olacağına, ancak turuncu rengi yerine Türk kırmızısının kullanılmasına, ayrıca Kalpakçılar ile Nuruosmaniye Kapısında ve Çukur Muhallebici yakınında nakış görülen kısımlarda araştırma yapıp neticenin Kurulumuza getirilmesinin gerekli olduğuna karar verildi.

BAŞKAN
Alsaç (Orhan)

BAŞKAN VEKİLİ
Kuban (Doğan)

ÜYE Akozan (Feridun) Bulunmadı	ÜYE Aktepe (Münir) Bulunmadı	ÜYE Bayburtluoğlu (Cevdet) Bulunmadı	ÜYE Kuran (Abdullah) Bulunmadı	ÜYE Biler (Remin) Bulunmadı
ÜYE Erder (Cevat) Bulunmadı	ÜYE Kızıoğlu (Fahrettin) Bulunmadı	ÜYE Kuban (Doğan) Bulunmadı	ÜYE Tandoğan (Rifat) Bulunmadı	ÜYE Ögel (Semra) Bulunmadı
ÜYE Serdaroğlu (Ümit) Bulunmadı	ÜYE Sözen (Metin) Bulunmadı	ÜYE Tandoğan (Rifat) Bulunmadı	ÜYE Tayla (Hüsrev) Bulunmadı	ÜYE Ögel (Semra) Bulunmadı
ÜYE Kültür Müsteşarı K.GÖKÇE	ÜYE Vakıflar Genel Md. G.YİĞİTGÜDEN	ÜYE Eski Eserler ve Müzeler Genel Md. N.YARDIMCI	ÜYE Turizm Genel Md. A.TÜZÜN	ÜYE Planlama ve İmar Genel Md. E.KIRDAR

YT.MA. 22.XI.1982

Şekil 5.59 Süslemede kullanılan nakışlara ilişkin 1982 tarihli GEEAYK kararı

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunan ve Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'nden elde edilen fotoğraflarda günümüzdekilerin referans alındığı 1894 depremi sonrasındaki onarımlarda yapılmış kalem işleri görülmektedir. GEEAYK'nın 1957 tarihinde tekrarlanmasına karşı çıkılan kalem işlerinin daha abartılı bir şekilde 1980 sonrası uygulanması da dikkat çekicidir (Şekil 5.60).



Şekil 5.60 1896-2021 yılları tonoz süslemeleri kıyaslaması ¹⁰³

¹⁰³ (Soldaki fotoğraf) 1894 Depremi sonrası onarım ardından tonoz süslemelerini göstermektedir. Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi, Env. no: KB 26244 Repro.

(Sağdaki fotoğraf) Kişisel arşive aittir.

6 SONUÇ VE ÖNERİLER

Tez çalışmasının esas konusu olan Kapalıçarşı'nın oluşumu ve gelişimini içeren tarihini detaylandırmadan önce kavramsal bir çerçeve çizilmesine ihtiyaç vardır. Bu kavramsal çerçevenin bize tanımdan fazlasını vereceği düşüncesiyle, çalışmanın başında çarşı kelimesi irdelenmiştir.

Farklı kaynaklarca kelimenin, *cihar-suk* (dört sokak) ya da *cihar-sû*(dört-taraf) olarak tanımlandığı görülmüştür. Her iki tanım da, bir merkezi olan ve buradan yayılım gösteren bir yapıyı ifade etmektedir. Dolayısıyla çarşı kelimesinin, yapının ilk oluşum sürecini değil, oluşmuş ve yayılarak gelişmiş olduğu dönemi ifade eden bir kelime olarak karşımıza çıktığını değerlendirmek doğru olacaktır. Bu yorum da, tez çalışmasının başında tarihi kaynaklarda çarşı kelimesinin kullanımını araştırmaya yönlendirmiştir.

Bu noktada Osmanlı Arşiv Belgelerinde çarşı kelimesine ait kullanımlar 2. bölümde yüzyıllara göre detaylıca ele alınıp derlenmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse; 15. yüzyıla ait Vakfiye'de çarşı kelimesi geçmemektedir. Tercümelerde ağırlıklı olarak *çarşı* olarak çevrilen Arapça ve Farsça kökenli esvak, bazar, dekakin ve bezzaziye kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür.

16. yüzyılda ise çarşı kelimesinin halk dilindeki başka anlamlı kullanımları ile karşılaşılmıştır. 17. yüzyılda da günümüz kullanımına yakın anlamı ile kullanıldığı örneklere rastlanmıştır. Kapalıçarşı'yı ifade etmek için kullanılması ise 19. yüzyıla denk düşmektedir.

Dolayısıyla, arşiv belgeleri üzerinden yapılan araştırma, kelimenin etimolojik anlamından yola çıkarak yapılan yorumu desteklemektedir. Bir merkezden yayılarak genişleyen, yüzyıllara dayanan tarihe sahip bir ticarî bölgeyi ifade etmek için kullanılan *çarşı* kelimesinin, geç dönem literatüre giren bir kavram olduğu ortadadır. Hatta 18. yüzyılda üstü kâgir hale getirilen alanı tanımlamak için bile hemen çarşı kelimesi kullanılmamış; neredeyse bir yüzyıl kadar sonra *çarşı-yı kebir*

tanımı ile Kapalıçarşı'nın ifade edildiğine denk gelinmiştir. Bu da günümüzde etrafında yer alan ticari alandan ayrıışan özellikli yapının o zaman çok net ayırt edilebilir olmadığını düşündürmektedir.

Tanımdan yola çıkarak sürdürülen bu düşünce düzleminin, tez konusu olan Kapalıçarşı'ya dair göz önüne getirmiş olduğu gerçeklik ise; Kapalıçarşı'nın ilk oluşum zamanında mekânsal bir bütünlüğe sahip özellikli ve sınırları belirli bir alan olarak kurgulanmadığıdır. Gereklilikler neticesinde kâgir hale getirilip, üstü kapatılmış ve kapılar ile sınırlandırılmıştır. O dönemde ticaret alanı olarak belirlendiği varsayılan geniş bir alan içerisinde, merkez olarak kabul edilen bedestenler ve etrafında bulunan bir kısım dükkanları ve birkaç hanı kapsayan Kapalıçarşı, aslında özellikli bir yapıya dönüşmeden önceki zamanlarda parçası olduğu etrafındaki diğer ticaret alanları ile ilişkilendirilerek incelenmelidir.

Bu nedenle, çarşı kelimesinin köken olarak çok kültürlü bir yapıyı ifade etmesi, hem tanımladığı alan için birçok farklı kelimenin kullanılıyor olması hem de ticarî bölgelerin bütünsel bir bakış açısı ile incelenmesi gerekliliği sebebiyle; eski çağlardan Osmanlı'ya kadar kentlerde ticaret bölgelerinin araştırılması ihtiyacı doğmuştur.

Tarihte yerleşim birimlerinde bulunan ticarî alanlar üzerine yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda tespit edilen birbirleri ile benzerlikleri dikkat çekicidir. Şöyle ki; M.Ö 3000'li yıllarda Mezopotamya'da alış-veriş yapılan alanlar şehir merkezinde yer alan tapınakların avlusunda ve çevresinde gerçekleşmektedir.

İlkçağ'da, Kültepe mevkiinde Asur ticaret kolonileri döneminde yapılan kazılar bize göstermiştir ki tüccarların hem yerleştiği hem de şehrin ticaret bölgesi olan alan da tapınağın hemen kuzeyindedir.

Antik Yunan şehirlerinde ise şehrin sosyal yaşamına ait en önemli kentsel mekân olarak ortaya çıkan agoralar, ticaretin kalbi durumundadır. Konum itibari ile liman şehri olan yerleşimlerde ticaret bölgesinin; liman ve limana ulaşan aks ile ticarî agoralar ve çevrelerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Zamanla agoraların ticaretin türüne göre de ayrıştığını, bir yerleşimde birden çok agora olabildiğini,

çarşı alanının genişlemesi ile şehirdeki akslarda da dükkanların yer aldığını söylemek gerekir.

Roma'da şehirlerdeki mekânsal düzenleme Antik Yunan'dan çok da farklı değildir. Her imparatorun kendi ismi ile yaptırdığı forumlarla dolmaya başlayan şehirde, yüzyıllara göre gelişimi de görmek mümkün hale gelmektedir.

Bu dönemlerde Orta Asya'da ise şehir surları dışındaki pazarların varlığı bilinmektedir.

5-8. yüzyıllar arasında Avrupa'da ticaret gerileyip kent yaşamı terkedilmeye başlarken, ticaret de küçük yerleşimlerde pazarlar seviyesinde olmalıdır. Doğu Roma, Avrupa kadar kötü durumda değildir. Orta Asya'da ise ticaret bu dönemde oldukça gelişmiştir. Milat öncesine dayanan ticari yollar burada ticaret ile beraber şehirleri de geliştirmiştir. Zanaatlar da gelişmiş, şehirler zanaat kolları ile anılıyorken, birbirleri arasında bu ürünlerin ticareti yapılır hale gelmiştir. Orta Asya'da şehirlerde ticaret alanları ise şehrin merkezini saran surlar dışındadır, ancak oldukça geniştir.

7. yüzyılda Arap Yarımadası'ndan Asya'ya ve Afrika'ya yayılan İslamiyet ile birlikte oralarda merkezi bir cami ve etrafında canlanmaya başlayan ticarî mekanların varlığı göze çarpmaktadır. Sur dışındaki pazarlar ile merkez arasında bir bağlantı olduğu da görülmektedir.

9. yüzyıldan sonra Avrupa'da ticaret ivme kazanırken, İslamiyetle tanışmaya başlayan Türk Devletleri'nde de şehirlerde değişimler söz konusudur. Merkezî Cami ve etrafındaki yeni oluşan ticarî alanlar ile sur dışı pazar alanlarına ilaveten bu döneme ilişkin belirtilmesi gereken değişiklik ise, sur dışındaki şehir bölümlerinin ikinci ve hatta üçüncü surlar ile çevrilmiş olmasıdır. Bunun da ticaret alanlarının yer değiştirmesi, genişlemesi veya ilerleyen bir aks üzerinde konumlanmasını beraberinde getirdiği açıktır.

11. yüzyılda, Avrupalı tüccarlar artık sahnededir. Deniz aşırı ticaretler bu dönemin ilgi çekici açılımıdır. Var olan ticaret ağlarına katılım artmıştır. Ancak yerleşimlerde ticari mekanlara dair bir yenilik olduğu görülmez; bu dönemde zanaat türü ile anılan şehirler, kalelerdeki küçük pazarların bahsi geçmektedir.

Denize kıyısı olan şehirlerde liman bölgesini de bunlara eklemek gerekir. Türk-İslam Devletleri'nde ise bu dönemde Cuma Camisi'nin surlara yakın yerde inşa edildiğine dair Semerkant gibi örnekler mevcuttur ve bu şekilde sur dışındaki yoğun ticaret ile yakın bir bağ kurulmuştur. Avrupa'da yeni bir ticari yapı olmamasına karşın, Türk-İslam Devletleri'nde kervansaraylar ve hanlar bu dönemde ticari işlevi ile ortaya çıkmıştır.

Bu dönemlerde fuar ve panayırların Avrupa'daki etkisi belirgindir. 5. yüzyıldan beri Arap Yarımadası'nda kurulduğunu kesin olarak bildiğimiz fuarların Avrupa'da bu kadar geç etkin olması ise şaşırtıcıdır. Uluslararası ticaretin döndüğü bu fuarlarda ekonomik açılımlara sebep olan kambiyo senet, garanti gibi kavramların ticaret hayatındaki varlığına da dikkat çekmek gereklidir.

14. yüzyılda Avrupa'da ticaret yine gerileme dönemine girmektedir. Bu gerileme döneminin de etkisi ile esnaf ve tüccar loncalarının faaliyete geçmiş olduğu tespit edilmiştir.

Avrupa'daki bu gerilemeye karşın 13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Türk Devletleri'nde gelişmiş ticaretin bir sonucu sayılabilecek şekilde, Cuma Camisi'nin merkezde inşa edilmeye başladığı görülmekte ve böylece ticari alanın da merkeze doğru kaydığı bilinmektedir. Hatta mahalle yapılanmalarında oluşan küçük çarşıların varlığı da söz konusudur.

Tarihte var olmuş farklı kültür ve coğrafyalardaki şehirler üzerinden yapılan bu geniş çerçevenin en son durağı olarak Osmanlı şehirlerine de tez kapsamında değinilmiştir. Osmanlı Dönemi'ne ilişkin şehirlerden bahsederken, hem tarih olarak hem de şehir yapılaşması anlamında İstanbul'a en yakın örnek olduğu için Bursa'yı ayrı bir yere koymak gereklidir. Burada bir ticari merkez çekirdeği olarak Emir Han'ın varlığı, ana hatları ile anlatılan 11. yüzyılda Avrupa'da fuarların ticari hayata getirmiş olduğu yenilikler üzerinden açıklanmalıdır. O dönemlerde uluslararası ticaretin gerekliliklerini yerine getirmek üzere resmi bir kurum statüsünde varlık gösteren Emir Han'ın yerini alan bedesten de yeni bir ticari yapı türü olarak önemlidir. Şehir kalesi dışındaki yerleşim alanında oluşturulan çarşı alanı; bedesten, onu çevreleyen han yapıları ve uzunçarşı diye anılacak olan bir ticaret bölgesinden oluşmaktadır. Bursa'daki bu ticarî bölgenin, şehrin dışındaki

pazarlara doğru yönelmesi nedeniyle uzunçarşının ortaya çıkmış olduğu düşünülmektedir. Esasen yukarıda derlenen tarihi sürece bakıldığında Orta Asya Türk şehirlerindeki yapılaşmanın uluslararası ticaret ögeleri ile zenginleşmesi neticesi Bursa'daki ticari bölgenin şekillendiği tespit edilmiştir.

Bütün bu bilgiler ışığında şunu ifade etmek gerekir; 11. yüzyıla kadar Avrupa ile Asya arasında ticari hakimiyette ters orantılı bir denge mevcuttur: bir tarafın ticarî gücü ve etkinliği artarken diğer tarafınki azalmıştır. Ancak 11. yüzyıldan sonra artık bunun geçerli olmadığı görülmektedir. Önceki dönemlerde farklı coğrafya ve kültüre ait olsa da muhtemelen benzer ihtiyaçlar ve tecrübeler sonucunda ortak özellikleri oluşan şehir içindeki ticari dokunun, 11. yüzyıldan sonra birbirinden daha fazla etkilenmeye ve birbirine daha fazla benzemeye başladığı tespit edilmiştir.

Aslında buraya kadar olan bütün bilgilerin bir dizilim içinde yorumlanması sonucunda anlaşılıyor ki; kültürel kodlardan gelen özellikler, uluslararası bir sosyal ağ olan ticaret ile yer yer şekillenmiştir.

Ancak bu kurguda unutulmaması gereken önemli bir diğer faktör de şehirlerin değişmeyen özellikleri olan coğrafi kimlikleridir. İstanbul örneğinde de gördüğümüz gibi yüzyıllardır belirli koşullara göre oluşturulmuş bir şehir yapısının, o şehrin fethedilmesi ile kökten değiştirilmesi söz konusu olmamıştır.

Çünkü mevcut doku mümkün olan en elverişli şekilde kurgulanmıştır. Elbette fetihler sonrası şehirler, kültürün ve dinin gerektirdikleri ile de donanmıştır. Fakat bu noktada mevcut ticarî dokunun neredeyse en az değişiklik yapılan faaliyet bölgelerinden olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu sebeple, bu bahisten sonra tez araştırmaları, İstanbul'un fetih öncesine ait mevcut yapısının ve o yapı içerisinde konumlanan ticari dokusunun özelliklerine yönelmiştir.

3. bölümde, önce Byzantium, ardından Yeni Roma ve en son Konstantinopolis olarak isimlendirilen Suriçi yerleşmenin milat öncesinden 15. yüzyıla kadar olan şehir kurgusu üzerine yüzyıl yüzyıl bilgiler aktarılmış, şehirdeki ticari bölgenin oluşumu ve gelişimi bu şehir kurgusu üzerinde konumlandırılmıştır. Roma'ya

benzer şekilde her imparatorun kendi adına yaptırdığı anıtsal eserler ile meydanlar ve bunların üzerinde konumlandığı Mese isimli şehir aksı Konstantinopolis'in omurgası niteliğindedir. Liman şehri olması nedeni ile bu ana akstan ticaret limanlarının olduğu kuzeye -Haliç'e- doğru bir ikinci aks olan Makros Embolos'un varlığı Antik Yunan şehir devletleri ile benzerlik göstermektedir. Artan nüfusu ve uluslararası kara ile deniz ticaretine olan hakimiyeti sayesinde gittikçe gelişen, Avrupa'nın dönemsel olarak azalan ticaret hakimiyetine karşın, gerilemeyen ticareti ile Konstantinopolis'i ayrı bir yere koymak gereklidir.

Bizans'tan sonra şehre hâkim olan Osmanlı Dönemi'ne özellikle de buradaki ticaret bölgelerine bakılırsa, şehir kurgusunun denildiği gibi, değişmediği görülmektedir. Mese'nin bir kısmı Divanyolu, Makros Embolos ise Uzunçarşı olarak varlıklarını sürdürürken, Bursa örneğine benzer şekilde kültürel dokuya uygun olarak bedestenin inşası ve etrafındaki han yapılanmaları ile İstanbul'daki ticaret alanlarının genişletildiği görülmektedir.

Gelinen bu aşamada; kavramsal tanımdan başlayan, tarihte çarşı örnekleri ile devam eden çalışmadan sonra Doğu Roma ve sonrasında Osmanlı İstanbul'u hakkında verilen bilgiler ışığında ticari alanların şehir kurgusunda aldığı yer bakımından genel bir benzerlik olduğu farkedilmektedir. Bu da tezin hipotezini doğrular niteliktedir. Hipotezde vurgulandığı üzere *Kapalıçarşı'nın gerek konum özellikleri gerekse mekân özellikleri; antik çağlardan beri gelen ve ticaretin evrenselliği nedeniyle kaçınılmaz bir şekilde birbirini etkileyen bir çok kültür ile içinde bulunduğu değiştirilemez coğrafyanın etkisi sayesinde şekillenmiştir.*

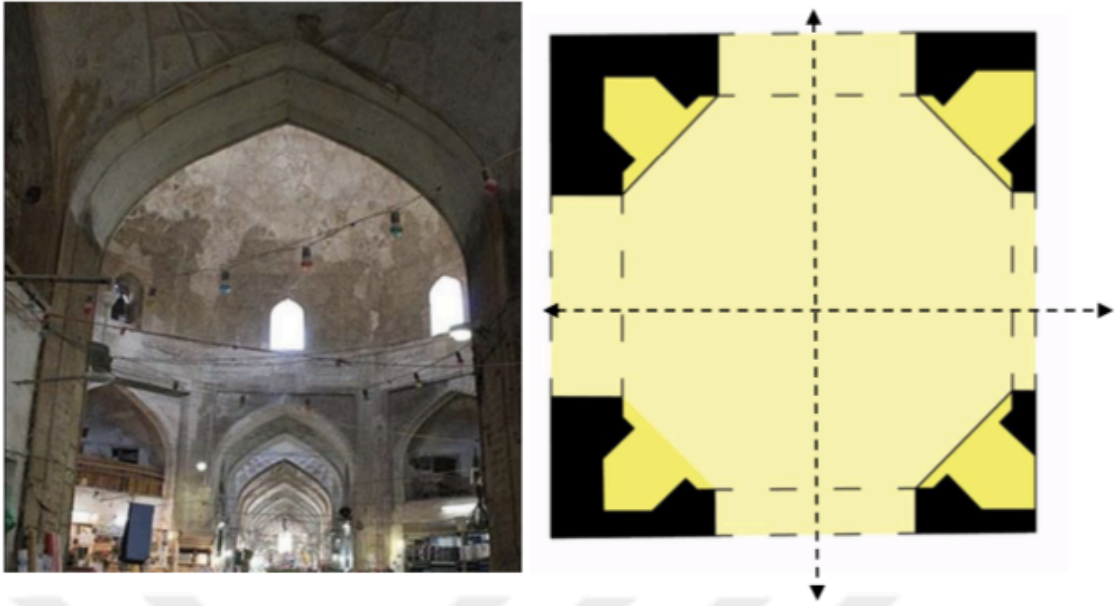
Yapısal özellikler bakımından ise Kapalıçarşı'nın kökeni; 11. yüzyılda Orta Asya'da Selçuklular Dönemi'nde ortaya çıkan ticari yapı türlerine, dolayısıyla Türk-İslam kültürüne dayanmaktadır.

11. yüzyıl sonrasında Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti zamanında bu ticari yapıların kısmen değişen özellikleri ve gelişen küresel ticarî düzene uyum sağlama amacıyla yenilenmelerine rağmen bile Kapalıçarşı'nın günümüze ulaşan Orta Asya kapalıçarşıları ile olan benzerliği bu görüşü destekler niteliktedir.

2.2.6. bölümde detaylı bir şekilde yer verilen Semerkant, İsfahan'daki ticari alanların konumlanması ve yapısal özelliklerine ek olarak Tebriz Kapalıçarşısı'nın oluşumu ve Selçuklular Dönemi sonrası gelişimi üzerinden İstanbul Kapalıçarşısı ile yapılacak kıyaslama neticesi de benzerlikler göze çarpmaktadır.

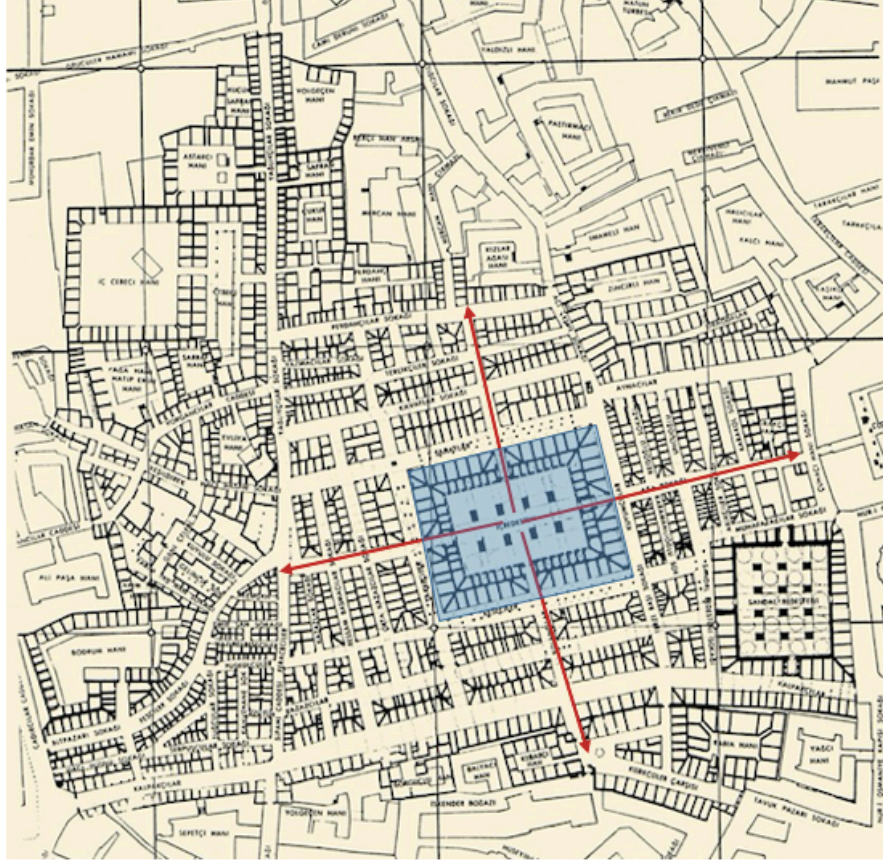
Özellikle Tebriz'in, Türk-İslam devleti zamanında hanlar ve kapalı sokaklara dizilen bir kısım dükkanlardan oluşan çarşı merkezinin sonradan organik bir şekilde doğrusal olarak uzanmasına karşın, Kapalıçarşı ilk kuruluşundan itibaren daha planlı ve genel olarak gridal bir yapıda ise de gerek şehir içi konumlanmaları gerekse çarşı yapıları olarak ortak bir kültüre -Selçuklular Dönemine- dayandıklarının pekçok işareti mevcuttur.

Örneğin Tebriz'de bir ticari yapı türü olarak sınıflandırılan *çarsu* (*çarsug*), bedesten yapı türüne oldukça benzemektedir (Şekil 6.1).



Şekil 6.1 Lar kentinde bulunan çarsu'ya ait plan (Rostamzadehshabestari, 2017)

Buradan hareketle merkezinde bedesten olan ve buradan dört kola ayrılan *cihar-suk* (*dört sokak*) tanımının, aslında bedestenin de yapısına işaret ettiği görülmektedir. Bedesten de bir merkezi olan ve kendisini çevreleyen dört duvarın ortasındaki kapıları ile dışarıya açılan yapıdır. Bu sebeple bedesten de dört yolun birleştiği bir yer olmaktadır.



Şekil 6.2 Kapalıçarşı planı ¹⁰⁴

Bu şekildeki irdeleme; *çarşı* yapı türünün, dört yolun kesişiminde yer aldığı izlenimini veren merkezi çarşı yapılarının gelişmiş hali sayılabilecek olarak inşa edilen bedestenin yapısal olarak daha basit bir versiyonu olduğunu düşündürmekte olup aynı şekilde hipotezi doğrulamaktadır.

Kapalıçarşı'nın tarihsel süreç içerisindeki gelişimi üzerine yapılan bu araştırmalar ve sonucundaki analizlere ek olarak, günümüze kadar olan süreçte Kapalıçarşı'nın gelişimi ve son olarak güncel durumuna dair bilgi vermenin de tezin bir diğer amacını oluşturduğu en başta ifade edilmişti.

İçinde yer aldığı büyük ticari ağın aslında sadece bir parçası konumunda iken, iktisadi bir merkez olma özelliğini halen koruması nedeniyle gitgide parçası olduğu bölgeden ayrılarak kendi içinde bütüncül bir yapıya dönüşmekte olan Kapalıçarşı'nın

¹⁰⁴ Ek çizimi Alparslan Koyunlu'ya ait Çelik Gülersoy planıdır (Gülersoy, 1994). Tez kapsamında işaretlemeler yapılmıştır.

geçirdiği her onarım ve yenileme çalışmaları sonunda, içinde bulunduğu çağa ayak uydururken maalesef uzaklaştığı geçmişine ait izleri gitgide yok olmaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere 2021 yılının son ayları itibari ile resmi sürecin son aşaması olan İ.B.B. Meclisi ikinci onayına sunulup, onaylanmasından sonra planlara işlenmiş şekilde gerçekleştirilecek olan avan proje çerçevesinde Kapalıçarşı ve çevresinde birtakım değişiklikler yapılacaktır.

Zaman içerisinde yıpranmış, tadilat ve düzenlemelere ihtiyaç duyan çarşı alanına ilişkin gereklilikler dışında bir takım yenilemeleri de öngören onaylı avan projenin; çarşı içindeki yoğunluğu kısmen arttırıcı, çevresinde yapılması planlanan konaklama alanları nedeniyle de Kapalıçarşı çevresindeki yoğunluğu ise önemli oranda arttırıcı nitelikte olduğu görülmüştür.

Onaylanmış proje üzerinde değişiklik yapma yetkisine sahip olmayan, sadece avan projeye ilişkin düzenlenen plan tadilat teklifi ile projenin uyumlu olmasını denetleme görevi olan Büyükşehir Belediyesi Meclisi'nce gerek şahsımın gerek mesaî arkadaşlarımla titizlikle yürüttüğü çalışmaların dikkate alınmış olması sevindirici olsa da onaylandıktan sonra hukuki süreç dışında bir müdahalenin mümkün olmadığı avan projenin sebep olabileceği sorunlar düşündürücüdür.

Özgün halinde iç mekanında sütun etrafındaki peykeler dışında bir yapılaşması olmayan Cevahir Bedesteni'nin zaman içerisinde dükkanlarla kaplanması ve bu hali ile bir ara plana işlenmiş olması ile hali hazır planlarda ve mevcut halinde neredeyse bir kütle haline gelmesi gibi zaman içerisinde işgalci bir anlayışla kullanım alanlarının arttırılması ve sonradan bunların resmi olarak onaylanması neticesi Kapalıçarşı gitgide aslından uzaklaşma ve artan yoğunluğun ciddi deformasyonu tehditi altında kalmaktadır.

Büyük bir alanın tetkik edilmesi ve denetlenmesinin zorluğu neticesi eksiklikler yanlışlıklar olabileceği gibi bunları en aza indirmek için çalışmaların titizlikle yürütülme ve bundan sonraki aşamada hazırlanacak olan uygulama projelerinde de aslına mümkün olduğunca sadık kalınıp, Kapalıçarşı'nın tarihi dokusuna uymayacak her türlü yenilemelerden kaçınma sorumluluğu yetkili mercîlerin üzerindedir.

Kapalıçarşı gibi kıymetli tarihi eserlerin aktif hayata katılımı ile onları yaşatırken geçmişinden koparmadan, mevcut izleri yok etmeden ruhuna uygun olarak dönüştürebilmek gereklidir. Elde olmayan sebeplerle meydana gelen yıpranmalara, yok olmalara karşın da her döneminin kayıt altına alınmasının titizlikle gerçekleştirilmesini ve bunların resmi belgeler olarak dosyalarda yer tutmasını değil, araştırmacıların çalışmalarında birer mihenk taşı olarak yer almasını sağlayabilmek de vazgeçilmez bir sorumluluktur.

Bu anlamda bahsedilen değişiklikler öncesi tez çalışmasının ikincil amacına uygun olarak Çarşı'nın güncel durumuna ait ölçümler, çizimler, fotoğraflar ve bilgilerin aktarılması Kapalıçarşı'nın günümüze ait verilerinin kayda geçmesi bakımından önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Türk İslam çarşı geleneğinin nadide örneklerinden biri olan İstanbul Kapalıçarşı'nın kültürel izlerinin yüzyıllar boyunca takip edilebileceği, aynı zamanda Bizans şehir yapılaşması içerisinde ticaret dokusunun bütünsel olarak ortaya konulup, çarşının bunun içerisindeki konumlanışının da gözler önüne serildiği bu kapsamlı çalışmanın literatüre kazandırılmış olması bu açıdan ve bundan sonraki çalışmalara ışık tutması bakımından oldukça önemlidir.

- Abdilkhakim, B. (2019). Fethinden Moğol İstilasına Kadar Orta Sirderya Havzası ve İslam Tarihindeki Yeri [Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi].
- Abe, M. (2014). Results of the Archaeological Project at Ak Beshim (Suyab), Kyrgyz Republic from 2011 to 2013 and a Note on the Site's Abandonment. *Intercultural Understanding*, 4, 11-16.
- Açıkgöz, S. (2010). Fatih Devri Ayasofya Vakfiyesine Göre Ayasofya Vakfı'nın İstanbul'un Yeniden İnşa Edilmesindeki Önemi [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Adkins, L., & Adkins, R. A. (1998). *Handbook to Life in Ancient Rome*. OUP USA.
- Ağır, A. (2013). Bizans Başkentinde Müslüman Tacirler için Mimarlık Mitaton. 233-253.
- Akgündüz, Prof. Dr. A., & Öztürk, Doç. Dr. S. (2005). Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya. *Osmanlı Araştırmaları Vakfı*.
- Akşit, A. (2014). Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 70.
- Alkan, F. (2019). Günümüze Ulaşmayan Bursa Hanları [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi].
- Altun, A. (1988). Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet. *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*.
- Altunbeğ Turgut, C. (2019). Roma Dönemi Şehircilik Anlayışı. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 26, 273-302.
- Arabalı Tatar, M., & Pilehvarian, N. (2020). Bilyar Cuma Camisi. 24. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri.
- Arı, B. (2005). Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları. 3(6), 27-56.

- Arseven, C. E. (1943). Sanat Ansiklopedisi. Maarif Vekâleti.
- Aslanapa, O. (2000). Türk Sanatı (13. bs). Remzi Kitabevi.
- Assari, A., Mahesh, T. M., Emtehani, M. E., & Assari, E. (2011). Comparative Sustainability of Bazaar in Iranian Traditional Cities: Case Studies of Isfahan and Tabriz. International Journal on Technical and Physical Problems of Engineering, 3(9), 18.
- Ayasofya Vakfiyesi. (2020). Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü.
- Ayverdi, E. H. (1953). Fatih Devri Mimarisi. İstanbul Matbaası.
- Ayverdi, E. H. (1974). Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (C. 4).
- Ayverdi, E. H., & Yüksel, İ. A. (1976). İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi. İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Aziz, A. İ. (2019). Tarihi Kerkük Kapalıçarşıları. Selçuk Üniversitesi.
- Bakır, A. (1992). Basra. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi (C. 5, ss. 109-111). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Bamyacı, M. E. (2013). Bizans İmparatorluğu'nda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar) [Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi].
- Bamyacı, M. E. (2017). Bizans İmparatorluğu'nda Ticaret (VIII-X. yüzyıllar) [Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi].
- Barillari, D., & Godoli, E. (1997). İstanbul 1900: Art-Nouveau Mimarisi ve İç Mekanları. Yapı Endüstri Merkezi.
- Barthold, W. (2021). Türkistan'ın Kültür Tarihi (G. Aynakulova, Çev.). Astana Yayınları.
- Baş, U. (2002). Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Baş, Y. (2008). İstanbul Kapalıçarşısı (XV-XVII.Yüzyıl) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi].
- Baş, Y. (2011). İstanbul Esir Hanı. 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi-Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, İstanbul.

- Batur, A., & Tanyeli, G. (1993). 1894 Depremi ve İstanbul'un Tarihi Yapılarındaki Hasar Üzerine Bir Örnekleme Çalışması: Kapalıçarşı. 244-252.
- Baykal, K. (1982). Bursa ve Anıtları. T.A.Ç. Vakfı.
- Berger, A. (2000). Streets and Public Spaces in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, 54, 161.
- Berger, A. (2017). Bir İmparatorluk Merkezi Olarak Konstantinopolis. İçinde Suriçi İstanbul- Fetihten Önce ve Fetihten Sonra (ss. 41-68). Fatih Belediyesi Yayınları.
- Berman, H. J. (1990). *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Harvard University Press.
- Bilecik, G. (2002). Fetihten Sonra İstanbul'da Ticaret Yapılarının Gelişimi. İçinde H. C. Güzel (Ed.), *Türkler* (ss. 764-771). Yeni Türkiye Yayınları.
- Bolşakov, O. G. (1971). Dva Vakfa İbrahima TamgaşHana v Samarhande. *Strani i Narodi Vostoka*, 10.
- Can, M. (2018). Ortaçağ İslam Coğrafyacılarında Şehir Tipolojisi: Terminolojik Bir Bakış. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(2), 1137-1163.
- Can, S. (1996). İstanbul Yarımadası Tarihi Ticaret Bölgesinin Analizi ve Bozulan Dokunun Yeniden Kurulmasında Tasarım Önerileri [Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Can, Y. (1995). İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Can, Y. (2000). Anadolu Öncesi Türk Kenti. İçinde *Türkler* (s. 156). Yeni Türkiye Yayınları.
- Candur, H. T. (2019). Antik Çağ'da Agora [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi].
- Ceşmeli, I. (2002). Semerkand Şehrinin Antik Dönemden 19. Yüzyıla Kadar Olan Fiziksel Gelişimi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 15, 57-90.
- Ceylan, O. (1989). Geleneksel Türk—Osmanlı Çarşı Yapılarının Oluşumu, Gelişimi ve Yakın Doğu Kültürleri İle Olan Etkileşimleri [Doktora Tezi]. MSÜ.

- Cezar, M. (1983). Typical commercial buildings of The Ottoman classical period and The Ottoman construction system. Türkiye İş Bankası yayınları.
- Cezar, M. (1985). Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi. Mimar Sinan Üniversitesi.
- Coulton, J. J. (1976). The Architectural Development of the Greek Stoa. Clarendon Press.
- Çakır, C., & Akkuş, Y. (2015). Osmanlı İstanbul’unda Ticaret. İçinde Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi: C. IV (ss. 154-160). İBB Kültür A.Ş.
- Çam, N. (1992). Arasta. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi (ss. 109-111). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çelebi, E. (1897). Seyahatname Baskısı (C. 1). İkdâm Matbaası.
- Deleon, J. (2004). Balat ve Çevresi: İstanbul’un Fethi ve Haliç Semtleri. Remzi Yayınevi.
- Dinçol, A. (1982). Hititler. İçinde Görsel Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi (C. 1, ss. 18-137). Görsel Yayınlar.
- Durak, K. (2017). Konstantinopolis’te Ekonomik Hayat. İçinde Suriçi İstanbul (ss. 103-118). Fatih Belediyesi Yayınları.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta. (2004). İbn Battûta Seyahatnâmesi. Yapı Kredi Yayınları.
- Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe. (1996). Târîhu’l-Medîneti’l-Münevvere (Ahbarü’l-Medineti’l-Münevvere). Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- Ebü’l-Fidâ, İ. (1938). Takvîmü’l-Büldân. Dâru Sâdır.
- Ergin, O. N. (1944). Bedestan. İçinde İslam Ansiklopedisi (C. 2, ss. 440-442). M.E.B.
- Erkal, N. G. (2014). Osmanlı İstanbulu’nun Ağırlık Merkezleri: Kapanların Mimarisi ve İpek Mizanı Hoca Hanı.

- Erzen, J. N. (1991). Mimar Sinan Cami ve Külliyesi Tasarım Süreci Üzerine Bir İnceleme. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Eyice, S. (1992a). Balkapanı Hanı. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Eyice, S. (1992b). Bedesten—TDV İslâm Ansiklopedisi. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Eyice, S. (1992c). Büyük Çarşı. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi (ss. 509-513). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Eyice, S. (2001). Kale. İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi (ss. 234-242). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Faroghi, S. (2016, Aralık 22). Dönerden Önce: 17. Ve 18. Yüzyıllarda İstanbul'da Sokak Yemekleri [Seminer]. Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları, Tarih Vakfı İstanbul.
- Faroghi, S. (2017). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ferruci, S. (2018). Yunanistan'da Ekonomi. İçinde U. Eco (Ed.), & L. Tonguç (Çev.), Antik Yakındoğu (s. 238). Alfa.
- Forumlar. (2020). Ankara Üniversitesi.
- Föll, H. (2021, Haziran 19). Early Iron Sites: Hattusa [WType]. Early Iron Sites.
- Garsivaz, G. H. (2012). The Position Of Mosque İn İslamic Cities and Its Location Design in New Cities. Damascus University Journal, 28(1), 51.
- Genç, M., & Mazak, M. (2001). İstanbul Depremleri. Fotograf ve Belgelerle 1894 Depremi. İGDAŞ İBB.
- Gilchrist, S. (1997). Kouretes Street (Embolos) (Ephesus, Turkey): Typical columns and statue pedestals [Yale University Library].
- Gülenaz, N. (2011). Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar. İstanbul Ticaret Odası.
- Gülersoy, Ç. (1990). Kapalı Çarşının Romanı. İstanbul Kitaplığı.

- Gülersoy, Ç. (1994). Kapalıçarşı. İçinde Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gülmez, G. (2016). Kapalıçarşı Geleneği ve İstanbul Kapalıçarşısı'nın Mekansal Analizi [MSGSÜ 2014 – 01 Nolu Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu].
- Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 1. Kitap (S. A. Kahraman & Y. Dağlı, Çev.; C. 2). (2008). YKY.
- Güran, C. (1976). Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanlarının Mimarisi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Hattuş (Boğazköy). (2021).
- Hayashi, K. (2008). Fatih Vakfiyeleri'nin Tanzim Süreci Üzerine. Belleten, 72(263), 73-94.
- Heaton, H. (2018). Avrupa İktisat Tarihi İlkçağdan Sanayi Devrimine. İmge Kitabevi Yayınları.
- Holton, R. J., & Keleş, R. (1999). Kentler Kapitalizm ve Uygarlık. İmge Kitabevi Yayınları.
- İbn Havkal. (1938). Sûretü'l-Arz. Dâru Sâdır.
- Işık, A. (2020). Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı. Mavi Atlas, 1, 13-18.
- Italy—Pompeii—Forum. (t.y.). Jean-Claude Golvin. Erişim tarihi 20 Haziran 2021, <https://jeanclaudegolvin.com/wp-content/uploads/2017/10/italie-pompei-forum-jc-golvin.jpg>
- İnalcık, H. (1967). The Re-building of İstanbul by Sultan Mehmed The Conqueror (F. Unan, Çev.). Cultura Turcica, 4.
- İnalcık, H. (1992). Bursa. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İnalcık, H. (2001). İstanbul-Türk Devri. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İnalcık, H. (2019). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). Kronik Kitap.

- Janin, R. (1950). Constantinople Byzantine. Développement Urbain et Répertoire Topographique.
- Kadıoğlu, M. (2017). Roma İmparatorluğu Mimarisi. Ankara Üniversitesi.
- Kapıcıoğlu, E. (2008). Alışveriş Merkezlerinin Mekansal Dönüşümüne Eleştirel Bir Bakış, İstanbul-Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi Örneği [Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Karabulut, S. (2018). İlk İslam Şehirlerinde Çarşı ve Pazarlar. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(1), 147-165.
- Kavraz, M., & Yılmaz, D. (2020). Tebriz Ve İsfahan Örneklerinde Grand Bazaarlar. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 10 (3), 255.
- Kayra, C. (1990). Eski İstanbul'un Eski Haritaları. İBB.
- Kejanlı, T. (2010). Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi. e-Journal of New World Sciences Academy, 288-302.
- Kiper, N. (2015). Osmanlı İstanbul'unda Kentsel Mekânın Değişim Süreci. İçinde Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi (C. 1, ss. 222-233). İBB Kültür A.Ş.
- Kleiner, G. (1968). Die Ruinen von Milet. De Gruyter.
- Koltuk, M. T. (Ed.). (2018). Dünden Bugüne Tarihi İstanbul Çarşıları (1.). Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Konuk, F. Z. (2005). Lex Mercatoria: Ortaçağ Avrupası'nda Ticaret Hukukunun Gelişmesi [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Köprülü, F. (1942). Vakıflara Ait Tarihi İstılahlar-Ribat. Vakıflar Dergisi, 2, 267-288.
- Kuban, D. (1996). İstanbul—Bir Kent Tarihi. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

- Kuyulu, İ. (1996). Özbekistan ve Türkmenistan'da Bulunan Ortaçağ Kervansarayları Üzerine Gözlemler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1, 97-116.
- Küçükerman, Ö., & Mortan, K. (2007). *Kapalıçarşı*. T.C. Kültür ve Turizm BakanlığıYayınevi.
- Kültepe. (t.y.). Kültür Portalı. Geliş tarihi 02 Haziran 2021, gönderen <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kayseri/gezilecekyer/kultepe-kanis-karum>
- Laiou, A. E. (Ed.). (2008). *The Economic History of Byzantium*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Louis Nicolas de Lespinasse. (1787). *Mecca* [Map].
- Mango, C. A. (1990). *Le développement urbain de Constantinople—IVe—VIIe siècles*. Crhh Byzance.
- Mete, Z., & Afyoncu, E. (2000). *1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri*.
- Müller-Wiener, W. (1998). *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Müller-Wiener, W. (2001). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*. YKY.
- Nadali, D. (2018). *Yakındoğu'nun Sanat Kültürünün Özgün Yönleri (M.Ö. 3200-2000)*. İçinde U. Eco (Ed.), & L. Tonguç (Çev.), *Antik Yakındoğu* (s. 294). Alfa.
- Nusov, V. E. (1971). *Arhitektura Kirgizii s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*.
- Önge, M. (2011). *Conservation of cultural heritage on Alaeddin Hill in Konya from the 19th century to present day* [Doktora Tezi, ODTÜ-METU].
- Öz, E. (2005). *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'nun Etnik ve Sosyal Yapısı* [Ankara Üniversitesi].

- Özcan, K. (2005). Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar). Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi, 20(2), 261.
- Özcan, K. (2006). Anadolu`da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme. Sivil Toplum Dergisi, 2, 22.
- Özcan, K., & Yenen, Z. (2010). Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek). Megaron, 5(2), 55-66.
- Özdeş, G. (1998). Türk Çarşıları. Tepe Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2000). İsfahan. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi.
- Öztürk, B. (2015). Roma-Bizans Döneminde İstanbul'daki Toplumsal Katmanlar. İçinde Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi (C. 4, ss. 24-39). İBB Kültür A.Ş.
- Öztürk, M. (2019). Osmanlı Devleti'nde Hayvancılığın İktisadi Boyutu. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi, 1(1), 28-44.
- Özyurt, M. (2018). Osmanlı Hakimiyetindeki İlk Yüzyılında İstanbul'un Şehir Kurgusu [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Pamuk Şevket. (2015). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914. İletişim Yayınları.
- (Paul Magdalino) Ortaçağda İstanbul (B. Cezar, Çev.). (2017). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Pirenne, H. (2016). Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması. İletişim Yayınları.
- Porter, J. L. (1855). Five years in Damascus. J. Murray.
- Pourjafar, M., Amini, M., Varzaneh, E. H., & Mahdavinejad, M. (2017). Role of Bazaars As a Unifying Factor in Traditional Cities of Iran: The Isfahan bazaar. Frontiers of Architectural Research.

- Pugachenkova, G. A. (1961). Samarkand.
- Pugachenkova, G. A. (1967). Iskusstvo Turkmenistana.
- Rendelmann, O. B. (1894). Le Tremblement De Tere De Constantinople (Juillet 1894). Librairie Nilson.
- Ross, E. (2011, Aralık 8). Some Architectural Delights in Bursa, Turkey. Eric Ross, Academic.
- Rostamzadehshabestari, D. (2017). Kapalıçarşıların Mekansal Analizi; Tebriz ve İstanbul [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Roth, L. M., & Akça, E. (2000). Mimarlığın Öyküsü. Kabalcı Yayınevi.
- Russel, A. (2014). Memory and Movement in the Roman Fora from Antiquity to Metro C. Journal of the Society of Architectural Historians, 73(4), 478.
- Sakaoğlu, N., & Akbayan, N. (1999). Osmanlı'da Zenaatten Sanata—Esnaf ve Zenaatkarlar (C. 1). Körfezbank Yayınevi.
- Sarıbaş, G. (2019). Hisar Semti ve Osmangazi (Manastır) Mahallesi. Bursa Günlüğü, 6, 4-9.
- Selânikli Mustafa Efendi. (1681). Tarih-i Selânikî. İstanbul Matba'a-i Amire.
- Selvi, H. Z., & Bekiroğlu Keskin, G. (2017). Matrakçı Nasuh'un Galata ve İstanbul Minyatürlerinin Harita Tekniği Açısından İncelenmesi. 29, 25-39.
- Serdaroğlu, Ü. S. (2015). İstanbulun Bedestenleri. İçinde Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi (C. 6). İBB Kültür A.Ş.
- Settlement Sairam (Ispidzhab). (t.y.). Archaeological Expertise. Erişim tarihi 20 Haziran 2021, gönderen https://www.archeology.kz/ru/1982-gorodishhe_sajram_ispidzhab.html
- Tanyeli, U. (1999). Bursa'da Erken Osmanlı Kentleşmesinin Sorunları. 61-68.
- Taşagıl, A. (2009). Soğd. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Tekeli, İ. (1999). Bursa'nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıl dönümünde Bursa ve Yöresi Kongresi, Bursa.

- Ter, Ü., & Özbek, O. (2005). Kent Merkezlerinin Oluşumunda Alansal Gömülülük: Konya Tarihi Kent Merkezi. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 20(4), 527-536.
- The Athenian Constitution by Aristotle (P. J. Rhodes, Çev.). (1984). Penguin Classics.
- The Forum. (t.y.). Pompeii. Erişim tarihi 20 Haziran 2021, <http://pompeii-eruption.weebly.com/forum.html>
- The Trajan's Markets and Trajan the Roman Emperor. (t.y.). Vatican Museum and Roman Colosseum Tickets in Rome Italy. Erişim tarihi 20 Haziran 2021, <https://www.museumsrome.com/en/our-blog-on-rome/the-trajan-s-markets-and-trajan-the-roman-emperor>
- Thompson, D. B. (1993). An Ancient Shopping Center: The Athenian Agora. ASCSA.
- Tokay, V. (2005). Yeni Tasarım Kültürü Işığında Alışveriş Mimarlığı ve Gösteri Kültürü. Yapı Dergisi, 286.
- Türk Yıldız, S. (2020). Yedisu Şehir Kültüründe Türk-Sogd Ortak Mirası. Türk Dünyası Araştırmaları, 126(248), 121-132.
- Ürekli, F. (2019). Kapalıçarşı'nın Geçirdiği Deprem ve Yangınlar ile Sonrasında Gerçekleştirilen Tamiratlar. İçinde Geçmişten Geleceğe Kapalıçarşı. İstanbul Ticaret Odası.
- Veenhof, K. R. (1972). Aspects of Old Assyrian Trade and Terminology. Western Arabia and the Red Sea, June 1946. Great Britain Naval Intelligence Division. (1987).
- Wycherley, R. E. (1993). Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu? (N. Nirven & N. Başgelen, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yavuz, M. F. (2014). Byzantion-Byzas'tan Constantinus'a Antik İstanbul. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

- Yegül, F., & Favro, D. (2019). Roman Architecture and Urbanism: From the Origins to Late Antiquity. Cambridge University Press.
- Yenen, Z. (1987). Vakıf Kurumu İmaret Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri [Doktora Tezi]. İ.T.Ü.
- Yıldırım, K. (2015). Osmanlı İstanbul'unda Sanayi. İçinde Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi (C. 6, ss. 210-245). İBB Kültür A.Ş.
- Yılmazçelik, İ. (1995). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840). Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Yiğit. (2018, Ağustos 5). Anekdötler: Bir Ceneviz Kolonisi: Galata - Osmanlı Fethine Kadar. Anekdötler.
- Yiğit, İ. (1992). Ribat. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi (C. 5, ss. 109-111). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yurdaydın, H. G. (2003). Matrakçı Nasuh. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi.

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDEN ALINTI

“Eski bedesten esnafı: İstanbul'un kalabalık ve seçkin yerinde Osmanoğlu'nun büyük hâzinesi bir bedestendir ki sanki Kahkaha Kalesi'dir. Bütün savaşçıların, vezirlerin ve seçkinlerin malları buradadır ki yer altında nice yüz demir kapılı mahzenler vardır. 857 [1453] tarihinde Fatih Sultan Mehmed Han yapısıdır ki sanki şeddâdî yapıdır. Dıştan dört tarafını keşeciler, sahaflar, takkeçiler, boğasııllar, kılâbdan, sırmacılar, kuyumcular ve inciciler kuşatmıştır. Dört köşesinde kale kapıları gibi sağlam demir kapıları vardır, kuzeye bakar Sahaflar kapısı, batıya açık Takyacılar kapısı, güneye Gazazlar kapısı ve doğuya açık Kuyumcular kapısı üzere kanatlarını açmış bir heybetli kuş heykeli vardır. Bu kuş heykelini bu kapı üzerine yapmanın anlamı odur ki kazanç dedikleri havaya uçar bir vahşi kuştur. Eğer kuşu bir nezaketle avlayabilirsen bu bedestende kâr edebilirsin demek işaretidir, ama gerçekten güzel bir işarettir. Bu bedesten içre (—) ayak kârgîrler üzere (—) adet mavi kurşun ile örtülü büyük kubbelerdir ki dört tarafında demir kapaklı pencereler vardır. Fırdolayı kubbe çevresinde adamlar gezip demir kapaklar kapayacak tabakalar vardır. Bedesten içinde ana cadde dört sokağın sağ ve solunda toplam 600 dükkân vardır ve kat kat toplam 2.000 dolaptır. Her dolap sahibi vazgeçip satmak isterse beşer bin kuruşa çinko gibi satılır. Sabahtan kuşluk vaktine dek işleyen büyük bir işyeridir. Cihanın bütün değerli malları bu bedestende bolca bulunur pazardır. Burada biner ve ikişer bin keseye sahip bezirgânlar vardır.

Eski bedesten bekçileri esnafı: Neferât 70, bunların nâzırları padişah hazinedarbaşısıdır. Kefilli ve aracı Müslüman adamlardır ki her gece bedesten içinde kandilleri yakıp silahlı yatarlar. Pirleri Gafîr-i Hindî'dir. [200b] Selmân kemerini bağlamıştır, kabri Mısır'dadır. Bunlar öyle güvenilir adamlardır ki bedestende olan dolaplar açık kalıp nice Mısır hâzinesi mücevher ve değerli taşların İhesabmı Cenâb-

ı Hak bilir, meydanda yatar, asla el sürmezler. Bunlar ellerinde fenerleri ve sopalar ile "Aşa vura duta hay" diyerek geçerler, ama bunlar İstanbul içre olan kırk bin bekçilere karışmazlar, zira bunlar padişah emri ile gedik sahibi bekçi ve gözcülerdir. Padişah tarafından şehremininden maaş alıp yerleri boşaldığında bedesten hamallarının hak edenlerine verilir kavimdirler.

Bedesten hamalları esnafı: Neferât 300, bunların piri Peygâm-ı Ali'dir ve Selmânî'dir, kabri Tebriz'dedir. Bunlar bedesten dışında hizmet ederler. Bedestenin dört zincirli kapısından içeri giremezler, ancak dışarıdaki esnaflara hizmet edip her gece bütün esnafların sandık sandık mallarını taşıyıp, İstanbul'un yangın korkusundan bedestenin dış mahzenlerine saklayıp dış dükkânlar boş kalır, zira her dükkân sahipleri uzak yerlerde olur. Bu hamallar da arkalarında yassılama semerleri, ellerinde ipleri ve bellerinde kılıçlarıyla geçerler, vesselâm.

İç bedesten dellâlları esnafı: Neferât 40 pirleri Ebünnidâ (—) (—) (—). Bunlar hepsi eli beratlı gedik sahibi muhteşem ve güvenilir adamlardır ki bedesten içinde hizmet ederler, dışarı çıkamazlar. Hepsi alayda cevahir koşum, kılıç, gaddâre, kürk ve başka değerli eşyalar ile omuzlarında geçerler.

Dış bedesten dellâlları esnafı: Hepsi 300 eli beratlı değildir ama güvenilir kefilleri vardır. Bunlar da omuzlarında mallarıyla "Bin kuruşa cevahir kuşağım ve 2.000 kuruşa istifanım" deyip geçerler. " (Evliya Çelebi, 1897, s.613) (Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 1. Kitap, 2008)

B

KURUL KARARLARI

T. C.
GAYRİ MENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
Yüksek Kurulu

K A R A R

Toplantı No. : 33
Toplantı yeri : İstanbul
Toplantı tarihi : 12/VIII/1955
Karar Tarihi : 15/VIII/1955
Karar No. : 423

İstanbul'da Kapalıçarşı Kılıpçılar Caddesinde yapılmakta olan enarizaların bir kerre mahallinde görülmeye dair, İstanbul Valiliği'nin 16/VIII/1955 tarih ve 9117 sayılı yazısı üzerine keyfiyet mahallinde tedkik edildi, müzakeresi yapıldı.

Bu kısmette yapılmakta bulunan enarizaların uygun olduğuna karar verildi.

İmza

Başkan
Mansel Arif Müfit

Başkan Vekili
Çapçı Orhan

Üye
Akurgal Ekrem
Bulunmadı

Üye
Alsaç Orhan
Bulunmadı

Üye
Arseven Celâl Esat

Üye
İzer Zeki Faik

Üye
~~Kıymet Canlı~~
Altar Cevat Necdet

Üye
Öz Tahsin

Üye
Söylemezoğlu H. Kemali

Üye
Tanpınar Ahmet Hamdi

Üye
Turan Osman
Bulunmadı

Üye
Ulgen Ali Saım

Üye
Unsal Behçet

Üye
Yenen Mithat

T. C.
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
Yüksek Kurulu

K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi: 122 - 2.VIII.1963
Karar No. ve Tarihi: 2191 - 4.VIII.1963

Toplantı yeri: İ s t a n b u l

İstanbul'da Kapalıçarşı Kırkköyler çarşısı kapısının dış kısmındaki taşların parça parça düşmekte olduğuna dair Milli Eğitim Müdürlüğünün 14.V.1963 tarih ve 90061 sayılı yazısı ve konuyu yerinde tedkik eden Kurul mimarının raporu okunarak müzakeresi yapıldı:

Bahis konusu kapının aslına uygun bir şekilde tamir edilmesinin lüzumlu görüldüğüne karar verildi.

BAŞKAN

Tahsin Öz

Tahsin Öz

BAŞKAN VEKİLİ

Orhan Alsag

Üye
Akok (Mahmut)

Üye
Akurgal (Ekrem)

Üye
Alsag (Orhan)

Üye
Aslanapa (Oktay)

Üye
Eldem (Sedad H.)

Üye
Eyice (Semavi)

Üye
Gökbilgin (Tayyip)

Üye
Kuran (Aptullah)

Üye
Meric (Rıfki Melül)

Üye
Öz (Tahsin)

Üye
Söylemezoğlu (H. Kemali)

Üye
Tunah (İsmail)

Üye
Turan (Osman)

Üye
Yenen (Midhat)

Üye
Eski Eserler ve Müzeler
Genel Müdürü

Üye
Vakıflar Genel Müdürü

Bulunmadı

Riisten Duyuran

Nusret Eriş

V.

T. C.
BAŞBAKANLIK
KÜLTÜR MÜSTESARLIĞI
GAYRİMENKUL ESERLER VE ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi : 236 - 14.9.1973

Karar No. ve Tarihi : 7407 - 15.9.1973

Toplantı yeri : İstanbul

İstanbul; Eminönü, Kapalıçarşı içinde, 7 pafta, 2764 ada, 19-20-21 parsellerde yapılan kaçak tadilat hakkında Belediye Başkanlığınca gönderilen 6.12.1972 tarih ve 5843 sayılı yazı ile 21.5.1973 tarih ve 2170 sayılı yazı okundu, yapılan müzakeresi sonunda:

Eminönü, Kapalı çarşıda bulunan çok önemli korunması gerekli eski eserlerden İç Bedestenin (Cevahir Bedesteninin) yapılan tecavüzlerden kurtarılması hususunda Kurulumuz tarafından alınan muhtelif kararlara rağmen, bu tecavüzleri önlemiyen Belediye görevli ve yetkilileri hakkında kanuni kovuşturma açılmasına, evvelce Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü teşkil uzmanı Zarif Orgun'un yapmış olduğu seki ve dolap tespiti esas alınarak bunları tahrip edenlerin tesbit edilmesine ve haklarında kanuni kovuşturma açılmasına, Bedesten ortasındaki ve eski seki ile dolapların bulunduğu sahadaki dükkânların hemen tamamı üzerine yapılan duralit odaların eski eserin kubbe görünümünü büyük ölçüde yok ettiğine, bu nedenle hepsinin kaldırılmasına, Bedestenin 2764 ada, 19-20-21 parsel numarası alan eski seki sahasını alüminyum vitrinle kapatarak tarihi çevre görünümünü bozan alakalı hakkında da kanuni kovuşturma açılmasına ve bu alüminyum bölme ile üzerindeki duralit odanın kaldırılmasına, bu çok önemli eski eserin asli hüviyetine göre muhtes yapıardan temizlenmesinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Elemanlarının nezaret etmesine, vazifesini ihmal

o. l.

[Signature]

T. C.
BAŞBAKANLIK
KÜLTÜR MÜSTESARLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER VE ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi : 236 - 14.9.1973
Karar No. ve Tarihi : 7407 - 15.9.1973

Toplantı yeri : İstanbul

eden Belediye yetkilileri hakkında gerekli kovuşturmanın takibi hususunda iç işleri Bakanlığına yazılmasına, yapılacak işlemlerin herbirinin neticelerinin ayrı ayrı Kurulumuza bildirilmesinin gerekli olduğuna karar verildi.


ORHAN ALSAÇ
BAŞKAN

FERİDUN AKOZAN
BAŞKANVEKİLİ

Üye Akoc (Mahmut)	Üye (Akozan) Feridun Bulunmadı	Üye Aktepe (Münir)	Üye Akurgal (Ekrem) Bulunmadı	Üye Alkım (Bahadır) Bulunmadı
Üye Alsaç (Orhan)	Üye Eldem (Sedad H.)	Üye Eyice (Semavi) Bulunmadı	Üye Kırzioğlu (Fahrettin)	Üye Kuban (Doğan) Bulunmadı
Üye Kuran (Aptullah)	Üye Orhonlu (Cengiz)	Üye Ögel (Semra)	Üye Söylemezoglu (H. Kemal)	Üye Yenen (Mithat) Bulunmadı
Üye Yüngül (Naci) Bulunmadı	Üye Kültür Müsteşarı Mehmet Önder	Üye Vakıflar Genel Müdürü Feramuz Berkol	Üye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Hikmet Gürçay	Üye Turizm Genel Müdürü A. Beyhan Özbay
Üye Plânlama ve İmar Genel Müdürü H. Emirhasanoğlu				

BÇ.MP

K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi : 281 - 10.VI.1977
Karar No. ve Tarihi : 9915 - 11.VI.1977

Toplantı yeri : İSTANBUL

İstanbul, Eminönü, Kapalıçarşı çatı onarımı hakkında Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Genel Müdürlüğü 1.Bölge Müdürlüğünce gönderilen 9.VI.1977 gün ve 201-M/5534 sayılı yazı okundu, ekleri incelendi, yapılan müzakeresi sonunda:

Eminönü, Tarihi Kapalıçarşı çatısı onarımlarından; kurşunla kaplı olan Bedestenlerin yine kurşunla kaplanmasına, diğer kısımların örtüsü hakkında karar verilebilmek için gönderilen dokümanların yeterli olmadığına, Kapalıçarşının bazı kısımlarının önceki gibi kubbeli, bazı kısımlarının kiremit örtülü olmasının daha uygun olabileceği görüşüyle, tüm çatının teklif cam elyafı ile kaplanmasının gereksiz olabileceğine bu hususların açıklığa kavuşturulması amacıyla kapalıçarşı çatı plan kesit ve detay planların hazırlanarak Kurulumuza getirilmesine, bundan sonra yapılacak tüm çarşı restorasyonunun raporunun Kurulumuza getirilerek önce prensip karar alınmasının istenmesine, daha sonra proje fotoğraf gibi belgelerle her konu için ayrı ayrı karar alınmasının zorunlu olduğunun hatırlatılmasına karar verildi.


ORHAN ALSAÇ

BAŞKAN


H.KEMALİ SÖYLEMEZOĞLU

BAŞKANVEKİLİ

Oye Akozan (Feridun)	Oye Aktepe (Münir)	Oye Akurgal (Ekrem)	Oye Atkın (Bahadır)	Oye Alsaç (Orhan)
Oye Biler (Remin)	Oye Eldem (Sedat H.)	Bulunmadı	Oye Eyice (Semavi)	Oye Kırzioğlu (Fahrettin)
Oye Kuran (Aptullah)	Bulunmadı	Oye Söylemezoğlu (H. Kemal)	Oye Kızıoğlu (Fahrettin)	Oye Kuban (Doğan)
Oye Yenen (Mithat)	Oye Ogel (Semra)	Oye Söylemezoğlu (H. Kemal)	Oye Tandoğan (Rifat)	Oye Kuban (Doğan)
Oye Yenen (Mithat)	Oye Kültür Müsteşarı Bilgiç (Emin)	Oye Vakıflar Genel Müdürü Çataklı (Osman)	Bulunmadı	Oye Turizm Genel Müdürü Uğuroğlu (İlhan)
Oye Plânlama ve İmar Genel Müdürü Yüceyalçın (Kayhan)		Oye Eski Eserler (Net)	Oye Eski Eserler (Net)	


Y.T.FÇ.

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESERLER VE ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi : 294 - 9.6.1978

Toplantı yeri : İST.

Karar No. ve Tarihi : 10454-10.6.1978

İstanbul;Eminönü,ilçesinde bulunan tarihi Kapalı Çarşının çatı onarımı ve genel havalandırması ile ilgili olarak Bayındırlık Bakanlığı İstanbul Yapı İşleri Genel Müdürlüğü I. Bölge Müdürlüğünce gönderilen 5.6.1978 tarih ve 201-707 sayılı yazı okundu, eki avan proje incelendi, yapılan müzakeresi sonunda:

Tarihi Kapalıçarşının çatı onarımı için Bayındırlık Bakanlığı İstanbul I. Bölge Müdürlüğünce, Kurulumuzun 26-Temmuz-1977 gün ve 1930 sayılı yazısı mucibince, hazırlanan çatı onarımına ait avan projenin problemleri yeterince çözümliyebileceğine ve uygulanmasında sakınca bulunmadığına,

Çatı onarımına bağlı olarak,mevcut münferit havalandırmaların genel bir sistemle çözümlenme fikrinin prensipte doğru olduğuna, ancak, bu genel havalandırma ile ilgili projenin ayrıca Kurulumuza getirilmesinin gerekli olduğuna karar verildi.

BAŞKAN
Alsaç (Orhan)

BAŞKANVEKİLİ

H.KEMALİ SÖYLEMEZOĞLU

Oye
Akozan (Feridun)

Oye
Aktepe (Münir)

Oye
Akmal (Ekrem)

Oye
Alkım (Bahadır)

Oye
Bilci (Remin)

Bulunmadı

Oye
Eldem (Sedat H.)

Oye
Eyice (Semavi)

Oye
Kırzioğlu (Fahrettin)

Oye
Kuban (Doğan)

Oye
Kuran (Aptullah)

Bulunmadı

Oye
Ögel (Semra)

Oye
Söylemezoğlu (H. Kemal)

Oye
Tandoğan (Rifat)

Oye
Taylısı (rev)

Oye
Yenen (Mehmet)

Bulunmadı

Oye
Kültür Müsteşarı
Turan (Şerafettin)

Oye
Vakıflar Genel Müdürü
Yılmaz (Şener)

Oye
Eski Eserler ve Müzeler
Genel Müdürü
Özet (Aykut)

Oye
Turizm Genel Müdürü
Sever (Ö. Faruk)

Oye
Mülkiyet ve İmar
Genel Müdürü
Orhan

Bulunmadı

Bulunmadı

BÇ.İC.

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

KARAR

Toplantı No. ve Tarihi : 328 - 9.7.1981
Karar No. ve Tarihi : 13091 -11.7.1981

Toplantı Yeri : İST

İstanbul; Eminönü, Kapalıçarşı'sının sınırlarının belirlenmesi hakkında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü İstanbul Röleve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğünün 4.6.1981 gün ve 1287 sayılı yazısı ve çarşının eski eser vasfına zarar veren olumsuz müdahaleler konusunda İstanbul Belediye Başkanlığı Planlama Müdürlüğünün 12.6 gün ve 1904-MTE/3240 sayılı yazısı ile dükkan vitrinlerinin geleneksel özelliklere uygun sağlayacak şekilde düzenlenme projesi hakkında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı İstanbul Bölge Müdürlüğünün 8.7.1981 gün ve 22080/665-2317 sayılı yazısı okundu, ekleri incel yapılan görüşmesi sonunda :

İstanbul Röleve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğünce gönderilen plana göre Kapalıçarşı sınırlarının kabulüne, bu sınır içinde kalm alanın özel bir statüde "Özel Yöre" olarak ele alınmasının uygun olduğuna, buna göre yapılacak planlamanın Kurulumuza getirilmesi gerektiğine, Kapalıçarşı içindeki dükkanların bir kısmında kadastr yolları işgal edecek şekilde yapılmış olan vitrinlerin İstanbul Belediyesine geri çektilmesinin bu eski eserin korunabilmesi açısından yapılmış olan çok önemli bir girişim olduğuna, İstanbul Belediyesi ilgililerinin bu konudaki çalışmalarının Kurulumuzca övgüye değer olduğuna, bu uygulamanın iç bedestende de yapılması temenni edildiğine, Kapalıçarşı içinde eski esere yapılan olumsuz müdahalelerin giderilmesi konusunda yürütülmekte olan çalışmalara esas olabilecek Kurulumuzun 22.6.1963 gün ve 2097 sayılı ile

./.

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

- 2 -

KARAR

Toplantı No. ve Tarihi : 328 - 9.7.1981
Karar No. ve Tarihi : 13091 - 11.7.1981

Toplantı Yeri : İST.

18.12.1966 gün ve 3358 sayılı kararları bulunduğuna, bu kararlarla getirilen prensipler doğrultusunda mülkiyet sınırları içinde yapılmış müdahalelerin bir teknik kurul tarafından teker teker saptanarak Kurulumuza getirildiğinde ayrıca karar alınabileceğine, geleneksel özelliklere uyum sağlayacak şekilde Turizm ve Tamiyat Bakanlığı İstanbul Bölge Müdürlüğünce planlanması önerilen dükkân vitrinlerinin eski belgelerin incelenmesi ve bu günün ihtiyaçlarının göz önüne alınması suretiyle varyantlar halinde önerildiğinde gerekli kararın alınacağına karar verildi.


BAŞKAN
Alsaç (Orhan)

BAŞKAN VEKİLİ

Oye Akozan (Feridun) Bulunmadı	Oye Aktepe (Münir) Bulunmadı	Oye Akdoğan (Bekir)	Oye Altın (Mehmet)	Oye Beyru (Rauf)
Oye Biler (Remin)	Oye Erder (Cevat) Bulunmadı	Oye Eyice (Semavi)	Oye Kırzioğlu (Fahrettin) Bulunmadı	Oye Kuban (Doğan)
Oye Kuran (Abdullah) Bulunmadı	Oye Ögel (Semra)	Oye Serdaroğlu (Ömit)	Oye Tandoğan (Rifat)	Oye Tayla (Hüseyin)
Oye Kültür Müşteri	Oye Yakıllar Genel Md.	Oye Eski Eserler ve Müzeler Genel Md.	Oye Turizm Genel Md.	Oye Planlama ve İmar Genel Md.
K. Gökçe	G. Yigitgüden Bulunmadı	N. Yardımcı Bulunmadı	Ö. P. Sever	E. Kırdar Bulunmadı

SK.MA.20.7.981

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

KARAR

Toplantı No, ve Tarihi : 338 - 4.3.1982

Karar No, ve Tarihi : 13646 - 6.3.1982

Toplantı Yeri : İSTANBUL

İstanbul, Eminönü, Kapalıçarşı dükkân cepheleri düzenlenmesine dair İstanbul Belediye Başkanlığı Planlama Müdürlüğünce gönderilen 5.III.1982 tarih ve 907-MTS/1311 sayılı yazı okundu ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonunda:

Eminönü, Kapalıçarşı Kalpakçılarbaşı Caddesi dükkân cepheleri düzenlemesi önerisinin uygun olduğuna, dükkân ilgililerinin ihtiyaçlarına göre seçecekleri bir tipin projesini hazırlayarak buna göre uygulama yapılabilmesine, açık vitrin yapmak istenmediğinde bunun uygulanabileceğine karar verildi.

BAŞKAN
Alsaç (Orhan)

BAŞKAN VEKİLİ
Kuban (Doğan)

Üye Akozan (Feridun)	Üye Aktepe (Münir)	Üye B.oğlu (Cevdet)	Üye Sözen (Metin)	Üye Beyru (Rauf) Bulunmadı
Üye Biler (Ramin) Bulunmadı	Üye Erdar (Cevat) Bulunmadı	Üye Eyice (Semavi)	Üye Kırzioğlu (Fahrettin) Bulunmadı	Üye Kuban (Doğan)
Üye Kuran (Abdullah)	Üye Ögel (Semra)	Üye Serdaroğlu (Ümit)	Üye Tandoğan (Rifat)	Üye Tayla (Hüseyin)
Üye Kültür Müşşarı K.GÖKÇE	Üye Vakıflar Genel Md. G.YİĞİTGÜDEN Bulunmadı	Üye Eski Eserler ve Müzeler Genel Md. N.YARDIMCI	Üye Turizm Genel Md. Ö.F.SEVER	Üye Planlama ve İnşaat Genel Md. E.KIRDAR Bulunmadı

YT.MA. 19.3.1982

T. C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU

KARAR

Toplantı No. ve Tarihi : 339 - 9.4.1982

Toplantı Yeri : ANKARA

Karar No. ve Tarihi : 13735 -10.4.1982

İstanbul, Eminönü, ilçesi, Kapalı çarşı da yol ve kolon çevresindeki küçük parsellere dair İstanbul Belediye Başkanlığı Plânlama Müdürlüğünce gönderilen 29.9.1981 tarih ve 2817-MTS/4725 sayılı yazı okundu, eki incelendi, yapılan müzakeresi sonunda:

Kapalıçarşı'da bulunan kadastral yol ve kolon çevresindeki küçük parsellerde yer alan raf ve dolapların, eski eserin bünyesi ile ilgili olmaması nedeniyle, hukuki durumlarının Belediyesince çözülmesi şartıyla, kaldırılmasında eski eser açısından sakınca olmadığına karar verildi.

BAŞKAN
Alsaç (Orhan)

BAŞKAN VEKİLİ
Kuban (Doğan)

Üye Akozan (Feridun)	Üye Aktepe (Münir)	Üye Bayburtluoğlu (Cevdet)	Üye Beyru (Rauf)	Üye Biler (Remin)
Bulunmadı	Bulunmadı		Bulunmadı	
Üye Erder (Cevat)	Üye Eyice (Semavi)	Üye Kırzioğlu (Fahrettin)	Üye Kuban (Doğan)	Üye Kuran (Abdullah)
Bulunmadı	Bulunmadı	Bulunmadı	Bulunmadı	
Üye Ögel (Semra)	Üye Serdaroğlu (Ümit)	Üye Sözen (Metin)	Üye Tandoğan (Rifat)	Üye Tayla (Hüsrev)
Bulunmadı				
Üye Kültür Müsteşarı	Üye Vakıflar Genel Md.	Üye Eski Eserler ve Müzeler Genel Md.	Üye Turizm Genel Md.	Üye Plânlama ve İmar Genel Md.
K. GÖKÇE	G. YİĞİTGÜDEN	N. YARDIMCI	E. DÜZGÜNOĞLU	E. KIRDAR

YT.MA. 14.4.1982

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İSTANBUL I NUMARALI KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULU

K A R A R

Toplantı Tarihi ve No. : 11.1.1989- 51
Karar Tarihi ve No. : 11.1.1989- 830

Toplantı Yeri : İst.

İstanbul, Eminönü ilçesinde Kapalıçarşı bütünlüğü içinde-
ki dükkanların bölünmelerin yoğunluk kazanması nedeniyle bu
konudaki bir talebin değerlendirilmesi sonucunda dükkanların
Kurulumuzdan izin alınmadan ifraz edilmesi gibi 2863 ve 3386
sayılı yasalara aykırı durumlarla karşılaşılması üzerine korun-
ması gerekli mimari karakteri etkileyecek bu gibi tasarıfların
kurulumuzun görüşü alınmadan yapılamıyacağına ve bürhükümümüzün
Tapu Sicil Müdürlüğüne bildirilmesine ilişkin kurulumuzca alı-
nan 30.11.1988 gün, 736 sayılı kararımız da göz önünde tutularak
kapalıçarşı dükkanlarının kurulumuzdan karar alınmadan tevhid
veya ifraz edilemeyeceğine, bölünemeyeceğine, zorunlu olarak
bu konularda daha önceki tarihlerde mülkiyetten doğan bir duru-
ma bağlı olarak bir talep olması halinde fotoğraf, tapu, çap,
rölöve gibi belgeler ve dükkan yol cephesine aksetmeyecek bir
düzenleme önerisi ile buna ilişkin uygulama projesinin kurulu-
muza iletilip karar alınması gerektiğine karar verildi.

UP
Mt

T. C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İSTANBUL II NUMARALI KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULU

K A R A R

Toplantı Tarihi ve No : 91-11.10.1989
Karar Tarihi ve No : 1362-11.10.1989

Toplantı Yeri : İSTANBUL

İstanbul-Eminönü, Kapalıçarşıda yapılacak olan onarımlara ilişkin 26.4.1989 gün ve 5394 sayılı İstanbul Büyükşehirlik ve İskan Müdürlüğüne yazısı okunmuş, ekleri incelenmiş, yapılan görüşmeler sonunda;

Kapalıçarşının iç kısmındaki taşınmaz döşemesinde yer yer görülen Malta taşının geç devirde yapılmış olduğu anlaşıldığından orijinalinin 17.9.1982 tarihli teknik raporda da belirtildiği gibi kare veya dikdörtgen şeklinde kesme taş olduğu anlaşıldığından onarımın buna göre yapılabileceğine, kullanılacak taş örneklerinin onarım örneği Kuruluma getirilerek görüş alınması gerektiğine karar verilmiştir.

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İSTANBUL İ NUMARALI KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULU

K A R A R

İSTANBUL

Toplantı Tarihi ve No: 141-17.10.1990
Karar Tarihi ve No: 2177-17.10.1990

Toplantı Yeri :

İstanbul-Eminönü, Kapalıçarşı'nın iç kısmındaki taban döşemeleri hakkında İstanbul Bayındırlık ve İskan Müdürlüğünün 17.5.1990 gün ve 5184 sayılı yazısı okundu, ekleri incelendi, yapılan müzakeresinde;

Eminönü, Kapalıçarşı'nın iç kısmındaki taban döşemeleri hakkında Kurulumuza getirilen numuneler içerisinde mukavemet itibarıyla vanakkale taşının uygun olduğuna, ancak yekpare olarak uygulanmasının monoton olacağı düşünüldüğünden aralarında estetik ve dayanıklılık açısından 10x10, 8x8, 6x6, boyutlarında granit parke veya çivril-denizli taşının olarak kullanılabileceğine bu tasarrufların projelendirilerek Kurulumuza getirilmesine karar verildi.

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
İSTANBUL I NUMARALI KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULU
KARAR

Toplantı Tarihi ve No: 11.1.1995 - 367
Karar Tarihi ve No: 11.1.1995 - 6303

Toplantı Yeri:
İSTANBUL

İstanbul İli, Eminönü İlçesi, Kapalı Çarşı, Cevahir Bedesteni'nin yer döşemelerinin yenilenmesi istemine ilişkin Kurulumuza iletilen 5.1.1995 günlü başvuru okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonunda;

İstanbul İli, Eminönü İlçesi, Kapalı Çarşı'da yer alan Cevahir Bedesteni'nin yer döşemelerinin yenilenmesine ilişkin istenilen prensipte uygun olduğuna (OLUMLU) renk seçiminde gri tercih edilmesine, parlatılmamış karo halde granit kullanımının uygun olduğuna,

Cevahir Bedesteninde yer alan dükkanlardaki düzensiz ve uygunsuz görünüme neden olan gereksiz eşyaların ortadan kaldırılmasına karar verildi.

BAŞKAN

İMZA

Turgut ÖVÜŦÇ

ÜYE

İMZA

Semavi EYİCE

S. Eyice

ÜYE

BULUNMADI

Taner TARHAN

ÜYE

İMZA

Zeynep AHUNBAY

Zeynep Ahunbay

ÜYE

İMZA

Yalçın UNAL

Yalçın Unal

ÜYE

ÜYE

Nihat MACİT

İst. Büyükşehir Bld. Bşk. İmar Mtd.

İMZA

Nihat Macit

ÜYE

18.1.1995 İ.K.Ş.K.

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
İstanbul İl Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını
Koruma Kurulu

Toplantı Tarihi ve No: 5.11.1997-532
Karar Tarihi ve No : 5.11.1997-9045

Toplantı yeri
İSTANBUL

KARAR

İstanbul İli, Eminönü, Kapalıçarşı, Kalpakçılar Cad, döşeme kaplamalarının yenilenmesine ilişkin 1.10.1997 gün ve 997/7130 sayılı Eminönü İlçesi Belediye Başkanlığı yazısı okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

Eminönü, Kapalıçarşı, Kalpakçılar Caddesi döşeme kaplamalarının, Kapalıçarşı mekanının özgün konstrüksiyonuna uygun dokuda olmasını sağlamak amacı ile tabii taşla (Küfeki) kaplanmasına, standart ölçü yerine, değişen ölçülerde yapılmasının uygun olacağına, yapılacak olan altyapı çalışmalarının İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü elemanları denetiminde yapılmasına ve ayrıca tüm bu çalışmaların İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü elemanlarının denetiminde olmasına karar verildi.


BAŞKAN
F.Özer ERENMAN

BAŞKAN YARDIMCISI


ÜYE
Zekiye YENEN

ÜYE
Kemal AKÇAY
(BULUNMADI)


ÜYE
Tanju Verda AKAN

ÜYE


ÜYE
Tahsin ÇİLİNGİROĞLU
EMİNÖNÜ BL BAŞK. TEM

11.11.1997GA.İA


KAPALIÇARŞI TESCİL KARARI

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını
Koruma Kurulu

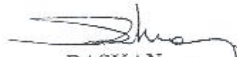
Toplantı Tarihi ve No: 17.4.2002 - 863
Karar Tarih ve No : 17.4.2002 - 13830

İSTANBUL

KARAR

İstanbul İli, Eminönü İlçesinde bulunan kuruluşumuzun 12.7.1995 gün ve 6848 sayılı kararı ile belirlenen Kentsel ve Tarihi Sit Alanı içerisinde kalan 5.11.1997 gün ve 9045 sayılı kararı ile onarım çalışmaları esasları belirlenen ve 21.3.01 gün ve 12694 sayılı kararı deprem nedeni ile meydana gelen hasarın belirlenmesine yönelik istenen çalışmalar tanımlanan Kapalıçarşı bünyesinde bulunan, Serpuşçular, Kalpakçılar, Terlikçiler, Yorgancılar, Yağlıkçılar Sokaklarında meydana gelen çatlakların onarımına ilişkin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı İmar Müdürlüğü'nün 4.3.2002 gün ve Gd. 3128 sayılı yazısı ile, Kapalıçarşı Esnafı Derneği'nin 23.1.2002 gün ve 008 sayılı yazısı okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

İstanbul İli, Eminönü İlçesinde bulunan Kapalıçarşı'nın anıtsal yapı olarak tescil edilmesine, Kapalıçarşı bünyesinde oluşan siva çatlaklarının İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü önerisi doğrultusunda ve İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü sorumluluğunda yapılmasına karar verildi.


BAŞKAN
F. Özer ERENMAN

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun
Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
NUMARA
136
Tarih
28.04.2002

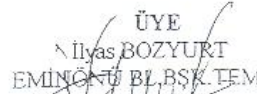

BAŞKAN YARDIMCISI
Zekiye YENEN


ÜYE
Sümer ATASOY


ÜYE
M. Lütfi YAZICIOĞLU


ÜYE
Tanju Verda AKAN

ÜYE


ÜYE
İlyas BOZYURT
EMİNÖNÜ BL.BŞK. TEM


ÜYE
Beyhan ERÇAG
İST. VAKIFLAR BÖL. MD. TEM

18.4.2002 İA.ZT



T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları
Koruma Kurulu

Toplantı Tarihi ve No: 17.12.2003-1009
Karar Tarih ve No : 17. 12. 2003-15616

KARAR

İstanbul İli, Eminönü ilçesinde yer alan kurulumuzun 12.7.1995 gün ve 6848 sayılı kararı ile belirlenen Kentsel ve Tarihi Sit Alanı içerisinde kalan, 17.4.2002 gün ve 13830 sayılı kararla Anıtsal yapı olarak tescil edilen Kapalıçarşı çatısında bulunan klimalara ilişkin Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 10.12.2003 gün ve 16734 sayılı yazısı okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

İstanbul İli, Eminönü ilçesinde yer alan Kapalıçarşı içindeki birimler süreç içinde taşıyıcı sistemlerinde izinsiz açmalarla yatayda ve düşeyde büyütüldüğünden ve eklentilerle yoğunlaştırıldığından, yapının doğal havalandırma pencere ve kanalları da bu müdahaleler sırasında zarar gördüğünden ve hatta kapandığından bugün suni olarak havalandırma gereği ortaya çıkmıştır. Tarihi çarşının iç mekanlarında olduğu gibi çatı örtüsünde de bozulmalara neden olan bu izinsiz müdahalelerin kaldırılmasına, Kapalıçarşı içindeki birimlerde işlev değişikliklerinin Kurul'un iznine tabi olduğunun ilgililere hatırlatılmasına, yapının yaşatılması için güçlendirme projelerinin ve iç mekanda konfor koşullarının temini ile ilgili tüm yapı bütünlüğündeki önerilerin kurulumuza ivedilikle getirilmesine karar verildi.

ASLI GİBİDİR

Günel AYBAY
MÜDÜR

BAŞKAN
F. Özer ERENMAN
(BULUNMADI)

ÜYE
Sümer ATASOY
İMZA

ÜYE

BAŞKAN YARDIMCISI
Zekiye YENEN
İMZA

ÜYE
Cem ERİŞ
İMZA

ÜYE

ÜYE
M.Lütfi YAZICIOĞLU
İMZA
ÜYE
İlyas BOZYURT
EMİNÖNÜ BL.BŞK.TEM
İMZA

17.12.2003 İA.ZT

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını
Koruma Bölge Kurulu

Toplantı Tarihi ve No: 14.07.2005 -93
Karar Tarih ve No : 14.07.2005 -996

Toplantı yeri
İSTANBUL

KARAR

İstanbul İli, Eminönü İlçesi, Beyazıt Mahallesi, İstanbul 1 numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.7.1995 gün ve 6848 sayılı kararıyla belirlenen Kentsel ve Tarihi Sit Alanı içerisinde kalan, 17.04.2002 gün ve 13830 sayılı kararıyla korunması gerekli anıt eser olarak tescil edilen, Kapalıçarşı'nın bazı cadde ve sokaklarında yapılmak istenen su ve kanalizasyon alt yapı çalışmaları ile zemin kaplaması çalışması hakkında Kapalıçarşı Esnafları Derneği'nin 11.05.2005 gün ve 476-05/295 sayılı Kapalıçarşı Esnafları Derneği'nin yazısı, Lütfullah Efendi Sokak, Yorgancılar Sokak, ve Yeşil Direk Sokak köşelerinin birleşim yerlerindeki sokak üstlerinin kapatan tonoz kubbe ve kemerlerdeki çatlaklar hakkında Eminönü İlçesi Belediye Başkanlığı'nın 12.05.2005 gün ve 12734-63-640.000/117-Gd.2924 sayılı yazısı, Kapalıçarşı Esnafları Derneği'nin 26.04.2005 gün ve 1468-51287 sayılı yazısı okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

İstanbul İli, Eminönü İlçesi, Beyazıt Mahallesi, Kapalıçarşı'da sadece karar eki krokide gösterilen cadde ve sokaklarda İSKİ atık su ve temiz su hatlarında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü denetiminde bakım onarım yapılabileceğine, Kapalıçarşı'nın bütünü için ise çarşının rölövesi ile bu rölöveye işlenmiş alt yapı ıslah projesinin kurula iletilmesine, sokak kaplamaları için anıt eserler bütünlüğü içinde özgün yol kaplaması ile ilgili önerilerin kurula getirilmesinden sonra değerlendirilebileceğine Kapalıçarşı kubbe ve kemerlerdeki deformasyonlar için analitik rölövesinin, yapı fiziği, restoratör ve statiker tarafından oluşan üçlü heyet tarafından hazırlanacak rapor ve bu rapor doğrultusunda hazırlanacak projenin kurula getirilmesine, bu arada can, mal emniyeti açısından ilgilileri ve belediyesince gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasına karar verildi.

ASLI GİBİDİR

Günseli AYBAY
MÜDÜR

BAŞKAN
F. Özer ERENMAN
İMZA

BAŞKAN YARDIMCISI
Zekiye YENEN
BULUNMADI

ÜYE
Cem ERİŞ
İMZA

ÜYE
İhsan SARI
İMZA

ÜYE
M. Sinan KILIÇOĞLU
İMZA

ÜYE
Cengiz ERUZUN
İMZA

ÜYE
Mustafa KARASU
EMİNÖNÜ BEL.BŞK.TEM.
İMZA

ÜYE
Nihat MACİT
İST.BÜYÜKŞEHİR BL.TEM
İMZA

14.07.2005 V. S.

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını
Koruma Bölge Kurulu

Toplantı Tarihi ve No: 21.02.2007-73
Karar Tarih ve No : 21.02.2007-1068

Toplantı Yeri
İSTANBUL

KARAR

İstanbul ili, Eminönü ilçesi, Kapalıçarşı, İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.7.1995 gün ve 6848 sayılı kararı ile belirlenen, Tarihi Yarımada Kentsel ve Tarihi Sit alanı içinde kalan ve Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 11.7.1981 gün ve 13091 sayılı kararı ile sınırları belirlenen, İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 17.4.2002 gün ve 13830 sayılı kararıyla korunması gerekli anıt eser olarak tescilli, kısmen şahıs, kısmen Hazine kısmen de vakıf mülkiyetinde kalmaktadır. İstanbul Kapalı Çarşı Esnafı Derneği'nin 23.11.2006 gün ve 1606-06/71 sayılı, 12.02.2007 gün ve 1625-07/07 sayılı; Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Bölge Müdürlüğü'nün 16.02.2007 gün ve 50/723 sayılı yazıları okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

İstanbul ili, Eminönü ilçesi, Kapalıçarşı zemin döşemeleri için Kurulumuza iletilen projedeki 3. alternatifin uygun olduğuna, uygulama sırasında taşların fiziksel ve mekanik özelliklerinin İstanbul Teknik Üniversitesi, Maden Fakültesi, Uygulamalı Jeoloji Anabilim Dalı tarafından denetlenmesine, Kapalıçarşı'daki özel meydanlar için (Keseciler Caddesi ile Takkeçiler Caddesi'nin kesiştiği yer ve Halıcılar Caddesi ile Takkeçiler Caddesi'nin kesiştiği noktalarda yer alan çeşmelerin etrafları) döşemeye ilişkin restitüsyon projesiyle birlikte düzenleme projesinin de Kurulumuza iletilmesine; İç Cebeci Han'ın avlusunda yer alan tuvaletin kaldırılmasına karar verildi.

ASLI GİBİDİR

Günseli AYBAY
MÜDÜR

BAŞKAN
Fehmi KIZIL
İMZA

BAŞKAN YARDIMCISI
Ahmet TANYOLAÇ
(Yönetmeliğin 12. Maddesi Gereğince)
KATILMADI

ÜYE
Ahmet ERSEN
İMZA

ÜYE
Nusret İlker ÇOLAK
İMZA

ÜYE
Cem ERİŞ
İMZA

ÜYE
Feridun ÖZGÜMÜŞ
İMZA

ÜYE
Esin DEMİREL İŞLİ
İST.VAK.B.MÜD.TEM
İMZA

ÜYE
Murat TUNCAY
İST.B.BL.BŞK.TEM
İMZA

ÜYE
Mustafa KARASU
EMİNÖNÜ BL.BŞK.TEM
İMZA

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
İstanbul Yenileme Alanları Kültür ve Tabiat Varlıklarını
Koruma Bölge Kurulu

Toplantı Tarihi ve No: 30.04.2009-137
Karar Tarih ve No : 30.04.2009-731

Toplantı Yeri
İSTANBUL

KARAR

İstanbul ili, Fatih (Eminönü) ilçesi, Bayezit Mahallesi, Kapalıçarşı bünyesinde bulunan Sandal Bedesteni 2734 ada 35 sayılı yerde bulunan; İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.7.1995 gün ve 6848 sayılı kararı ile belirlenen, Tarihi Yarımada Kentsel ve Tarihi Sit alanı içinde kalan; İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 17.4.2002 gün ve 13830 sayılı kararıyla korunması gerekli anıt eser olarak tescilli; Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 11.7.1981 gün ve 13091 sayılı kararı ile sınırları belirlenen kısmen şahıs, kısmen hazine kısmen de vakıf mülkiyetinde kalan, 16.06.2005 gün ve 5366 sayılı Kanunun 2. Maddesi gereği Bakanlar Kurulu'nun 26.11.2007 gün ve 2007/12893 sayılı kararı ile Eminönü-Kapalıçarşı ve Çevresi (Beyazıt-Mollafenari-Taya Hatun Mahalleleri) Kentsel Yenileme Alanı olarak belirlenen "Kapalıçarşı" sınırları içinde 2742 ada, 35 parsellerde yer alan taşınmaza ilişkin ilgisininin 15.04.2009 tarihli başvurusu ile İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü'nün 17.04.2009 gün ve M.34.IBB.0.13.84/1421490 Gd. 1445514 sayılı yazısı ve 28.04.2009 gün ve 136 kayıt numaralı uzman raporu okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

Kapalıçarşı ve Çevresi Kentsel Yenileme Alanı Projesi kapsamında çarşının bütününe ilişkin rölöve, restitüsyon, restorasyon projesi hazırlanarak esashi onarım yapılacağından, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 05.11.1999 gün ve 660 sayılı ilke kararı gereği İstanbul ili, Fatih (Eminönü) ilçesi, Bayezit Mahallesi, Kapalıçarşı bünyesinde bulunan Sandal Bedesteni 2734 ada 35 parselde sadece bakım izni verilebileceğine ve bu kapsamda parselde bulunan dükkanın iç mekanında boya-badana ve sıva üzeri tesisat tamiri yapılabilmesine karar verildi.



BAŞKAN
Mehmet ERDAL
İMZA

ÜYE
İclal Sema DİNÇER
İMZA

ÜYE
İbrahim Hakkı YİĞİT
(BULUNMADI)

ÜYE
Cem ERİŞ
İST.B.Ş.BLD.BŞK.TEM.
(BULUNMADI)

ÜYE
Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
İMZA

ÜYE
Talip TEMİZER
FATİH BEL.BAŞK.TEM
(BULUNMADI)

BAŞKAN YARDIMCISI
Abdurrahman ÖZDİL
İMZA

ÜYE
Göksel SAZCI
İMZA

ÜYE
Adil BAYRAM
İMZA

ÜYE
Yücel SEZEK
İST.VAK.BÖL.MÜD.TEM.
(BULUNMADI)

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

Makaleler

1. Otomatik alıntı güncellemeleri şu an devre dışı. Kaynakçayı görmek için Zotero sekmesindeki Yenile'ye tıklayınız.